

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK XXV, 1974

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Tridsiate výročie Slovenského národného povstania	97
Ábel Král: Signál — znak — slovo	99
Ján Sabol: Fonologický rozbor zámenných a číslovkových relačných morféme	117

Diskusie

Július Rybák: Poznámky o systéme priestorových predložiek v slovenčine	128
Ján Oravec: Základný významový protiklad v systéme slovenských predložiek	142
Emil Horák: Ešte raz o významovom protiklade <i>směr</i> — <i>miesto</i> v predložkovom systéme slovenčiny	150

Rozhľady

Ján Bosák: Engels a jazykoveda	158
Vincent Blanár: O teórii marxistickej onomastiky	168
František Kočíš: Komplexnosť a systémovosť v štruktúrnom spracovaní syntaxe	176

Správy a posudky

Päťdesiat rokov prof. Šimona Ondruša. J. Horecký	184
Stúpis prác prof. Š. Ondruša za roky 1950—1973. L. Dvonč	185
Filosofski pytaňja movoznavstva. J. Horecký	189
Vetrov, A. A.: Metodologičeskiye problemy sovremennoj lingvistiki. A. Ráčová	191
Ljung, M.: English denominal adjectives. J. Horecký	192
Príspevky k dejinám maďarskej jazykovedy. Š. Ondruš	194

СОДЕРЖАНИЕ

Тридцатилетний юбилей Словацкого национального восстания	97
Абел Краль: Сигнал — знак — слово	99
Ян Сабол: Фонологический анализ местоименных и числительных реляционных морфем	117

Дискуссия

Юлиус Рыбак: Заметки о системе словацких предлогов выражающих пространственные отношения	128
Ян Оравец: Основное семантическое противопоставление в системе предлогов словацкого языка	142
Эмил Горак: Еще раз о решении проблемы семантического противопоставления <i>направление</i> — <i>место</i> в системе предлогов словацкого языка	150

Обзор

Ян Босак: Энгельс и языкознание	158
Винцент Бланар: О теории марксистской ономастики	168
Франтишек Коциш: Комплексность и системность в структурной обработке синтаксиса	176

Сообщения и рецензии

К пятидесятилетию проф. Шимона Ondruša. Я. Горецки	184
Список работ проф. Ш. Ondruša, опубликованных в период 1950—1973 гг. Л. Двонч	185
Философские проблемы языкознания. Я. Горецки	189
Ветров, А. А.: Методологические проблемы современной лингвистики. А. Рацова	191
Льонг, М.: Отыменные имена прилагательные в английском языке. Я. Горецки	192
К истории венгерского языкознания. Ш. Ondruš	194

TRIDSIATE VÝROČIE SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO POVSTANIA

Tridsiate výročie Slovenského národného povstania si pripomíname v období sústredenej práce v oblasti ekonomiky a ideológie, v období zvýšeného úsilia o plnenie záverov XIV. zjazdu KSČ a o splnenie plánov posledného roku piatej päťročnice. K ideovým zdrojom a základným myšlienkam Slovenského národného povstania sa obraciame v tejto situácii preto — ako zdôraznil s. J. Lenárt — aby sme z nich vyvodili poučenia pre všetky oblasti nášho života, aby hlbšie prenikli do vedomia našich ľudí, aby boli podnetom k aktivite, k činom, k tvorivosti.

Význam Slovenského národného povstania hodnotia povolani odborníci nášho politického a ekonomického života, vracajú sa k nemu historici. Slovenské národné povstanie má nesmierny význam pre slovenský národ v troch dimenziách: slovenskej, československej a svetovej.

V slovenskej dimenzii treba zdôrazniť najmä skutočnosť, že Slovenské národné povstanie znamenalo predovšetkým kvalitatívne vyšší, nový stupeň národného uvedomenia a sebauvedomenia. Slovenské národné povstanie sa stalo — ako napísal L. Novomeský — žriedlom nového povedomia národa, Slovenským národným povstaním slovenský národ „nahradil svoj nedostatok, ktorý tým viac doliehal, že sme sa ako národ začali rozvíjať v epoche čoraz zreteľnejšie poznamenananej proletárskymi revolúciami a ich socialistickým demokratizmom“.

V československom kontexte znamená Slovenské národné povstanie dôležitý medzník predovšetkým v leninskom riešení vzťahu Čechov a Slovákov na základe rovnosti a rovnoprávnosti, ako aj v zreteľnom odmietnutí tendencií pokračovať v predvojnových kolajach a vo fikcii jednotného československého národa. To znamená aj upevnenie postavenia slovenčiny ako osobitného jazyka v rodine slovan-ských jazykov.

Vo svetovom meradle bolo Slovenské povstanie jedným z najvýraznejších aktov protifašistického odporu, dostalo a udržalo si svoj internacionálny charakter, vyjadrený zapojením sa do reťaze boja proti hitlerizmu a potvrdený účasťou sovietskych partizánskych bojovníkov a veliteľov, ako aj účasťou maďarských, francúzskych, nemeckých a iných antifasistov.

Iste by nebolo správne robiť násilné paralely, ale k trom uvedeným charakteristikám Slovenského národného povstania sa nám takmer sama od seba nůka paralela v orientácii súčasnej slovenskej jazykovedy.

Slovenská jazykoveda musí skúmať predovšetkým slovenský jazyk ako predmet

práve u nás najviac prítomný a ponúkajúci sa skúmaniu a nám všetkým dôverne známy. Prirodzene, slovenský jazyk nie je ani u nás izolovaným javom, preto ho treba skúmať aj vo vzťahu k iným jazykom — domácim, susedným i svetovým. Pri skúmaní slovenčiny neslobodno zabúdať na výskum vzťahu k našej socialistickej spoločnosti. Pre tento výskum treba si vypracovať a osvojiť spoľahlivú teoretickú a metodologickú základňu: marxisticko-leninskú koncepciu jazyka vo všeobecnosti i národného jazyka, i dialektickú metódu skúmania takého par excellence spoločenského javu, ako je jazyk.

Zo skutočnosti, že žijeme v jednom štáte s bratským českým národom, ako aj z faktu, že pri bežnom dorozumievaní na mnohých pracoviskách i v masových komunikačných prostriedkoch sa slobodne a bez ťažkostí používajú obidva naše národné jazyky, vyplýva potreba dôkladne skúmať tento jav koexistencie dvoch blízkych národných jazykov. Teoretické základy i výsledky výskumu treba ustavične konfrontovať s českou jazykovedou.

A napokon rovnako závažný je aj výskum vzťahov slovenčiny k ruštine a iným slovanským jazykom. Dôležité sú i svetové kontakty slovenskej a českej jazykovedy, kontakty aktívne aj pasívne. Československá jazykoveda sa prirodzene orientuje na pokrokovú sovietskú jazykovedu, no nadväzuje kontakty aj s jazykovedcami ostatných socialistických krajín. Práve pri budovaní marxistickej jazykovedy je nevyhnutná široká medzinárodná spolupráca. Jej základy sa už formujú a je nevyhnutné, aby sa pri nej aktívne zúčastnila aj slovenská jazykoveda.

Nechceme tvrdiť, že hovoriť o spomenutých úlohách a povinnostiach slovenskej jazykovedy je potrebné najmä pri tridsiatom výročí Slovenského národného povstania. Je známe, že tieto úlohy sa kryštalizujú už dávnejšie, zreteľnejšie najmä v posledných dvoch-troch rokoch. No predsa len nemožno zabúdať, že práve Slovenské národné povstanie je tým základným kameňom v živote slovenského národa, na ktorom buduje slovenský národ celý svoj súčasný život, a teda i svoju vedu a v jej rámci aj jazykovedu.

SIGNÁL — ZNAK — SLOVO

ÁBEL KRÁČ

0.1. V posledných desaťročiach sa výskum jazyka obohatil o viacero aspektov. Jedným z nich je aj aspekt všeobecnokomunikačný. Príčinu treba vidieť vo vývine vedy a vo vývine samej jazykovedy, ale aj v spoločenskej praxi. Rozvoj elektrotechniky, elektroniky a elektroakustiky, prudký rozmach výpočtovej techniky a hromadných oznamovacích prostriedkov, zvyšujúce sa požiadavky na objem a rýchlosť výmeny informácií, to všetko sa odrazilo aj v oblasti komunikácie — zvýšili sa požiadavky na všetky komunikačné nástroje a prostriedky spoločnosti. To si vynútilo aj rozpracúvanie teórie komunikácie.

Z hľadiska teórie komunikácie sa musí rečové dorozumievanie interpretovať ako jeden z komunikačných nástrojov. V takej interpretácii sa elementy a prvky jazyka pokladajú za elementy a prvky komunikačnej sústavy, a to za nosiče informácie. Použitím matematického aparátu teórie komunikácie a teórie informácie definujú sa také parametre rečového signálu, ako je pravdepodobnosť výskytu jeho elementov, entropia a redundancia, množstvo a rýchlosť informácie, šum v kanáli a pod.

Zdá sa, akoby tento teoretický aparát nebol celkom vhodný na zužitkovanie a zhodnotenie toho množstva poznatkov o jazyku a rečovom dorozumívaní, ktoré sa zhromaždilo v jazykovede. Mohlo by sa to zdať najmä vtedy, keby sme zabudli na skutočnosť, že aj v samej jazykovede sa už dávnejšie pracuje takými metódami skúmania a opisu jazyka, ktoré formalizujú opisný aparát a umožňujú aj modelovanie (z novších napr. Chomského generatívny model). V skutočnosti by sa vzťah „tradičných“ a „netradičných“ metód mal hodnotiť z toho aspektu, z ktorého V. A. Zvegincev (1973, s. 8—12) hodnotí vzťah tradičnej a štruktúrnej lingvistiky.

0.2. Mnoho ťažkostí metodologického rázu vzniká preto, že sa pri vypracúvaní pojmovej sústavy a terminológie jednotlivé teórie veľmi často uzatvárajú do seba, alebo sa programovo budujú ako disparátne s inými teóriami, a to aj s teóriami na výklad toho istého javu. Príklad na to možno uviesť zo staršieho vzťahu fonetiky a fonológie, ktorý u niektorých autorov pretrváva dodnes (porov. Lichem, 1970, s. 14—16). Možno sa pýtať, či by sa vedecké bádanie neurýchlilo, keby sa pamätalo na potrebu štúdia súvislostí rozličných teórií

a keby sa osobitne študovali tie prvky pojmových sústav, ktoré tvoria prirodzené spájacie články medzi nimi. Zdá sa, že práve lingvistika zaostáva v tomto za novším vývinom.

Spomenuté spájacie články jestvujú aj medzi teóriou komunikácie, semiotikou a lingvistikou (v jej rámci aj fonetikou). V určitej pojmovej sústave teórie jazykového znaku možno napr. tak definovať niektoré pojmy, že tieto teórie majú jednotný základ a aj z vyššieho stupňa jednej teórie sa ľahko prechádza k inej teórii a k iným pohľadom na ten istý jav objektívnej skutočnosti. Pritom sa nemusí zahmlieť pojmová a terminologická čistota a samostatnosť čiastkových teórií.

Keby sme tento problém chceli formulovať inak, mohli by sme (azda aj správnejšie) povedať, že je to problém súvislosti a jednoty teórií a vedy vôbec, vyplývajúci zo samých základov dialektiky a dialektického poznávania (Engels, 1966 a, s. 58; 1966 b, s. 360). Ak ho pokladáme za metodologickú požiadavku vedy vo všeobecnosti, odôvodňujeme to jednotnosťou (súvislosťou) objektívnej skutočnosti, z ktorej sa vyberá daný predmet vedeckého bádania a s ktorým súvisí aj metóda vedeckého bádania. V nej je konečne aj výkladový cieľ čiastkových teórií (Engels, 1966 a, s. 46; 1966 b, s. 367, 477; Filkorn, 1960, s. 16—17, 23, 41, 65—66 atď.).

V tejto štúdii sa pokúsime ukázať, že istá interpretácia jazykového znaku môže spĺňať aj tieto metodologické požiadavky. Ako východisko použijeme výklad o niektorých pojmoch teórie komunikácie.

1.

1.0.1. V najvšeobecnejšej interpretácii je komunikácia jednou z foriem vzájomnej súvislosti javov objektívnej skutočnosti ako dialektickej zákonitosti. Je to jedna z najzložitejších a najvyššie organizovaných foriem všeobecnej súvislosti javov.

1.0.2. Komunikáciu možno definovať ako informačné spojenie dvoch (komunikujúcich) jednotiek. Informačné spojenie je založené na princípe materiálnosti a v niektorých typoch komunikácie aj na princípe sociálnosti (Ungeheuer, 1968, s. 2).

1.1. Za informáciu pokladáme všeobecne to, čo sa sprostredkúva v komunikačnom procese. Informácia je to, čo jedna komunikujúca jednotka odosiela a druhá prijíma ako obsah a zmysel komunikačného procesu, ktorý sa uskutočňuje prostredníctvom spájacieho objektu.

Keď totiž pozorujeme komunikačný proces, identifikujeme v ňom tri elementárne členy: odosielajúcu jednotku, prijímajúcu jednotku a spájací objekt.

1.1.1. Komunikácia predpokladá najmenej dve komunikačné jednotky, no bez nebezpečenstva veľkej chyby možno odhliadnuť od tých prípadov komu-

nikácie a od tých komunikačných systémov, v ktorých by sa ten istý typ komunikácie (ten istý druh spájacích objektov a tá istá väzba medzi signálom a informáciou) viackrát neopakoval a ktorý by sa nepoužíval medzi viac ako dvoma komunikačnými jednotkami. Použijúc antropologickú terminológiu môžeme povedať, že jedným zo základných princípov komunikácie je jej sociálnosť, čiže jednotnosť v prostriedkoch komunikácie a jednotnosť vo využívaní týchto prostriedkov v opakovaných komunikačných aktoch.

Práve vtedy, keď uvažujeme o komplikovanejších situáciách, zisťujeme, že nejestvujú také predmety objektívnej skutočnosti, ktoré by boli vo svojom „prírodnom“ stave (mimo špecifického využívania niektorých ich vlastností v komunikačnom procese) spájacími objektami a ktoré by bez osobitného spracúvania boli vhodné na použitie pri plnení komunikačne komplikovanejších úloh. Spájací objekt je obyčajne špecificky komunikačný objekt, hoci podľa svojej fyzikálnej podstaty môže byť aj prvkom inak definovanej množiny prvkov.

Spájací objekt sa v komunikácii generuje, odosiela a prijíma najčastejšie ako optický alebo akustický fyzikálny jav, ako jav elektrický alebo elektromagnetický. V niektorých prípadoch sa však externe dá identifikovať najprv len spájací kanál ako jednoduchý mechanický prostriedok, spájajúci komunikujúce jednotky. V takom prípade musíme z hľadiska našej definície komunikácie predpokladať, že v spájacom kanáli tečie (prúdi) informácia. Za spájací kanál môžeme, pravda, pokladať aj prostredie, ktoré obklopuje komunikujúce jednotky a slúži ako nosné médium.

Vzhľadom na komunikačné potreby možno určitý druh spájacieho objektu vhodne kvalifikovať ako signál, lebo podstatnou a najvšeobecnejšou vlastnosťou signálu je sprostredkovanie (prenášanie) informácie. Pojem signálu nie je však totožný so spájacím objektom, lebo spájací objekt zahŕňa aj pojem spájacieho kanála.

1.1.2. Signál, pravdaže, nie je totožný s informáciou. Signál je nositeľom (sprostredkovateľom) informácie. Táto sprostredkujúca a pomocná funkcia signálu sa využíva zrejme preto, lebo informácia je bez sprostredkovateľa neprenosná. Bez sprostredkovateľa je neprenosná azda preto, že substanciálne nie je totožná ani s jedným členom komunikačnej sústavy. To znamená, že komunikujúce jednotky môžu vyberať (abstrahovať) informáciu z jej nosiča, môžu interne manipulovať s touto abstrakciou a majú taký mechanizmus, ktorý umožňuje prechod od abstrakcie k jej fyzikálnemu nosičovi.

S ohľadom na priamu neprenosnosť možno informáciu definovať aj ako vlastnosť alebo stav komunikujúcich jednotiek. Ak je komunikujúcou jednotkou živý organizmus (myslíme predovšetkým na človeka), informácia je to, čo prijímateľ musí získať, aby sa dostal do stavu rovnováhy alebo do definovaného stavu nerovnováhy, a ak je ďalej odosielaťom informácie iný živý organiz-

mus, informácia je to, čo prijímateľ musí získať, aby bol v vhodnom rovnovážnom alebo nerovnovážnom stave s odosielateľom signálu (porov. Piaget, 1970).

1.1.3. Práve s ohľadom na živé organizmy, a predovšetkým s ohľadom na človeka musíme tiež predpokladať, že informácia je čosi meniteľné, aktuálne, pre danú situáciu a pre konkrétny prípad komunikácie špecifické, adekvátne súhrnu súčinností prvkov prostredia a súhrnu súčinností a stavov samých organizmov. Na prenos takejto informácie je potrebný signál, ktorý je dostatočne variabilný. Signál musí byť tak meniteľný, aby sa zachoval jednoznačný vzťah (súradnosť) medzi ním a prenášanou informáciou, aby sa ten istý signálový element nedával do súvislosti s rozličnými informáciami. Komunikačná zmena signálu nemôže byť náhodná a ľubovoľná, čo by malo platiť tým prísnejšie, čím sú komunikačné úlohy komplikovanejšie.

Azda najvšeobecnejšie by sa vzťah signálu a informácie mohol vyjadriť pojmom izomorfie ich organizácií (štruktúr). (Pojem izomorfie podobne využil L. O. Reznikov, 1968, s. 145, keď kódovanie definoval pomocou izomorfie dvoch systémov.)

Musíme však pamätať na to, že štruktúra informácie nie je totožná s informáciou a štruktúra signálu nie je signál. Rovnako musíme mať na zreteli, že informáciu nemožno spájať iba s takými javmi, ako je v reči slovo alebo morféma. Informácia, ktorá sa komunikuje rečou, nie je ani jednoduchý súčet (súhrn) významov použitých slov (porov. 3.2.).

1.2. Pojem štruktúry je založený na predpoklade jestvovania vzťahov medzi istými elementami majúcimi isté vlastnosti, t. j. aj na predpoklade vnútorného členenia (kvantovania) štruktúrovaného celku (pozri Obšeeje jazykoznanije, 1972, s. 24—25). Ak teda hovoríme o štruktúre informácie a štruktúre signálu, predpokladáme okrem iného aj ich členenie a kvantovanie.

Izomorfia môže pôsobiť iba potiaľ, kým sú porovnávané celky rovnako (paralelne) štruktúrované, a teda aj rovnako kvantované. Vzhľadom na informačnú variabilitu (množstvo informácií, ktoré sa musí sprostredkovať) musíme predpokladať, že aj množstvo najmenších kvantovaných jednotiek informácie je veľmi veľké. Preto je vylúčené, aby každej (najmenej, potenciálne samostatnej a úplnej) informačnej jednotke (v reči napr. slovu) odpovedal taký osobitný signál, ktorý by sa dajako globálne líšil od všetkých ostatných signálov, ktorý by nemal svoju vlastnú (internú) štruktúru (mikroštruktúru).

Zvukový signál reči má podľa tradičných predstáv štruktúru dynamickú, melodiickú a hláskovú (fonematickú). Ba aj spektrálna akustická skladba hlások (napr. ako nositeľ fonematických vlastností) predstavuje jeden druh mikroštruktúry. Elementy tejto mikroštruktúry sú už komunikačne zjavne nesamostatné — vyskytujú sa iba vo väčších (komplexnejších) jednotkách signálu a až tieto komplexnejšie jednotky môžu stať vo vzťahu izomorfie k informácii.

Mikroštruktúra signálu nemá paralelu v podobnej mikroštruktúre informácie. Nevieme si predstaviť, že by sa informácia (pozri definíciu v kap. 1.1. a 1.1.2.) skladala z takých mikroštruktúrnych segmentov, ktoré by sa paralelne priradzovali k mikroštruktúrnym segmentom signálu. Preto mechanizmus priradovania signálu a informácie nemožno (na tejto rovine) vysvetľovať iba pojmom izomorfie. Tu musí pôsobiť aj iný princíp (mechanizmus) priradovania.

S ohľadom na náš hlavný cieľ musíme uvažovať, aký mechanizmus by to mohol byť pri komunikácii ľudskou rečou. Práve s ohľadom na rečovú komunikáciu sa potom naša otázka musí formulovať inak. Z hľadiska počúvajúceho napríklad takto: Z akej úrovne poznanej (identifikovanej) štruktúrnej (mikroštruktúrnej) skladby signálu vedú asociačné dráhy k elementárnym odrazom objektívnej skutočnosti vo vedomí komunikanta?

1.3.0. Z našich úvah už vychodí, že v mechanizme komunikačného procesu (na strane odosielateľa) treba rozlišovať aspoň tieto stupne: stupeň umiestenia informácie, stupeň dekompozície (štruktúrovania) informácie a kompozície signálu a stupeň signálu s osobitným podstupňom mikroštruktúrneho členenia a mikroštruktúrneho mechanizmu.

1.3.1. Na uskutočnenie komunikácie nestačí generovať a prijať signál ako istý fyzikálny jav a mechanicky ho analyzovať z hľadiska niektorého fyzikálneho parametra alebo z hľadiska všetkých fyzikálnych parametrov (t. j. z hľadiska jeho fyzikálnej mikroštruktúry). Súvisí to s tým, že tento fyzikálny jav (signál) tvorí aj množinu (podmnožinu) prvkov, ktorá sa nateraz pre komunikačné potreby nedá definovať bez osobitného informačného (komunikačného) kritéria. V komunikácii sa signál musí analyzovať z hľadiska informačne signifikantnej štruktúry, pričom sa musí zistiť, v akom vzťahu je fyzikálny jav signálu k informácii, ako sme ju definovali vpredu. Podľa našich predstáv je to vzťah izomorfie štruktúr, vybudovaný na ďalšej mikroštruktúrnej dekompozícii (kompozícii) tých komplexnejších prvkov signálu, ktoré sa môžu asociovať s minimálnymi prvkami informácie, t. j. s elementárnymi odrazmi objektívnej skutočnosti vo vedomí.

Dekompozíciou signálu na jeho mikroštruktúru sa však tiež získa istá informácia, hoci sa ňou nespĺňa komunikačný cieľ — štruktúru (a mikroštruktúru) signálu vôbec nemožno stotožniť s cieľovou informáciou. Štruktúra signálu je skôr iba pomocnou (sprostredkujúcou alebo prechodovou) informáciou. Podľa iných autorov nazývame ju signálová informácia alebo nosná informácia. Na túto informáciu sa pripína cieľová informácia. Tú označujeme termínom hlavná informácia (Ungeheuer, 1968). Z lingvistického hľadiska možno tieto dva druhy informácie odlíšiť napr. ako význam a dištinktívnu informáciu (Malmberg, 1967, s. 31).

1.3.2. Tézu o dvoch druhoch informácie možno interpretovať ako dialektický vzťah kategórie obsahu a formy. Cesta od signálu k hlavnej informácii je opa-

kovaným prechodom medzi obsahom a formou: Krok od signálu k nosnej informácii je krokom od totality veci k identifikovaniu jej komunikačne signifikantnej štruktúry, t. j. k identifikovaniu jej formy. (Keby sa komunikačný cieľ dosiahol už týmto krokom, mohla by sa táto forma stotožniť so zmyslom komunikácie, čiže s komunikačným obsahom signálu.)

Vzhľadom na komunikačné fungovanie signálu je nájdená (identifikovaná) forma (štruktúra) signálu v skutočnosti „prázdna“ — nedosiahne sa ňou komunikačný cieľ. Je to práve iba pomocná informácia. Dalo by sa povedať, že sa musí spojiť s iným — novým — obsahom, s vlastným komunikačným obsahom, t. j. s hlavnou informáciou.

Pri takom interpretačnom postupe, v ktorom by sme štruktúru signálu pokladali za obsah signálu, museli by sme rátať s prehodnotením (premenou, prechodom) tohto obsahu na formu, lebo je všeobecne zaužívaná predstava, že to, čo sme definovali ako hlavnú informáciu, je obsah, ktorému sa priraďuje forma, odvodená zo signálu.

1.3.3. Zvukový signál reči je vlastne jedným z predmetov objektívnej skutočnosti, ktoré odrazovo spracúva percipient (počúvajúci). Zvukový signál reči sa neprijíma osobitným rečovým ústrojom. Ako vonkajší podnet vstupuje do organizmu cez ten istý recepčný ústroj, ktorým sa prijímajú aj iné podnety tohto druhu, t. j. zvuky. Na istom stupni odrazového spracúvania takéhoto „predmetu“ objektívnej skutočnosti identifikuje sa v ňom rečový signál.

Zvuk, ktorý nefunguje ako signál (šum vetra, hučanie motora, vízganie dverí a pod.), je už na tomto stupni jednoznačne identifikovaný. Zvuky reči sa však musia ďalej spracúvať — musia sa analyzovať z hľadiska ich potenciálnej komunikačno funkčnej štruktúry.

Podľa psychológov (Piaget, 1970) môžeme povedať, že subjekt, ktorý identifikoval isté podráždenie sluchového receptora ako šum vetra (hučanie motora atď.), dostal sa opäť do stavu rovnováhy, lebo nerovnovážny stav po podráždení sa znovu vyrovnal poznaním objektívnej skutočnosti, resp. činnosťou, ktorá nasledovala z tohto poznania. Ak sa naproti tomu istý zvuk pozná ako signál, špeciálne ako signál reči, nemôže v subjekte nastať rovnovážny stav skôr, než sa signál analyzuje z hľadiska jeho predpokladanej komunikačnej hodnoty. Zvukový signál reči sa musí spracovávať špecifickým spôsobom, t. j. v osobitných analyzačných mechanizmoch.

Špecifickosť ďalšieho spracúvania poznaného rečového signálu je podmienená sociálnou determinovanosťou rečovej komunikácie (prejavujúcou sa v komunikačnej signifikantnosti istého výberu vlastností z fyzikálnej štruktúry zvukového signálu) a nevyhnutnosťou orientácie produktu signálového spracovania na elementy štruktúry hlavnej informácie.

1.3.3.1. Rečovú komunikáciu sociálne determinujú tieto hlavné činitele:
1. Vyššie stupne psychickej činnosti (presné grupovanie individuálnych ope-

rácií a premieňanie názorných predstáv na tranzitívne, vratné, identické a asociatívne) predpokladajú koordináciu hľadísk, čiže spoluprácu väčšieho počtu jedincov (Piaget, 1970, s. 139). 2. Komunikant (hovoriaci, počúvajúci) jestvuje ako spoločenská jednotka. Aj ako hovoriaci (počúvajúci) sa prejavuje v spoločnosti najmenej jedného alebo viacerých hovoriacich (počúvajúcich). Jeho rečová aktivita podlieha istým spoločenským normám, lebo každý komunikant musí ten istý komunikačný obsah spájať s tým istým signálom a každý signál môže mať len spoločensky predpísanú štruktúru. Preto je na ďalšie spracovanie identifikovaného rečového signálu potrebná súčinnosť s rovinou spoločenského odrazu objektívnej skutočnosti vo vedomí, čiže porovnanie signálu so spoločenskou vzorkou jeho možného členenia (štruktúry a mikroštruktúry).

1.3.3.2. Komunikačná funkcia spoločenského vedomia a asociačné spojenie signálu s hlavnou informáciou alebo s jej elementami sa geneticky vypracúva takto:

V ontogenéze identifikačnej funkcie vedomia sa v istom vývinovom štádiu objavuje aj tzv. symbolická funkcia. (O pojme identifikačná funkcia vedomia pozri Avenan, 1968, s. 36; Bense, 1967, s. 47; Coseriu, 1970, s. 30; Malmberg, 1967, s. 76; Martinet, 1968, s. 61 a i.) Symbolická funkcia sa prejavuje tak, že sa výsledok identifikácie ľudského hlasu (budeme ho volať identifikát) spája (asociuje) najprv s výsledkom identifikácie (s identifikátom) toho objektu, ktorý bol jeho nositeľom, takže ho môže signalizovať, neskoršie aj symbolizovať a zastupovať. V procese vývinu symbolickej funkcie sa vypracúva orientácia identifikátu zvukového signálu reči najprv na jeho pôvodcu, neskoršie na hocikajáký iný objekt, s ktorým sa signál dostával do priestorovej, časovej, príčinnej alebo dajakej inej súvislosti.

Pre vývin reči je najdôležitejšie, že sa zvuky reči pôsobením spoločnosti stále objavujú ako sprievodný jav iných predmetov objektívnej skutočnosti a že si spoločnosť vynucuje ich posúvanie na rovinu symbolickej a zastupujúcej funkcie. Pravdaže, nejde tu o fyzické a priame spájanie identifikátu zvukového signálu reči s iným predmetom, ale o spájanie s identifikátom tohto predmetu. Sociálnosť komunikácie sa totiž prejavuje aj tak, že sa identifikáty predmetov objektívnej skutočnosti ustalujú pod rastúcim vplyvom roviny spoločenského odrazu skutočnosti — subjekt ich musí identifikovať tak, ako sa identifikujú v spoločnosti.

1.3.3.3. Možno predpokladať, že sa toto spojenie pôvodne uskutoční ako spojenie jedinečného identifikátu symbolickej funkcie s jedinečným identifikátom objektívnej skutočnosti. Lenže zásahom iných objektov, ktoré môžu byť nositeľmi tej istej symbolickej funkcie (čiže pôsobením sociálneho faktora), narúša sa spojenie jedinečného zvuku s jedinečným objektom, symbolická funkcia sa prehodnocuje — zovšeobecňuje sa a aj sa objektívizuje. Posúva sa

na sociálnu rovinu. Tvoria sa triedy signálov a triedy platnosti signálov. Identifikát symbolickej funkcie, ale rovnako aj subjektívny identifikát iného predmetu objektívnej skutočnosti upravuje sa spoločenskou skúsenosťou a spoločenským poznaním, ktoré sa tvorí „koordináciou hľadísk“ a koordináciou činností a ktoré sa sprostredkúva v komunikácii. Práve komunikačná skúsenosť prináša k identifikátom také elementy, ktoré sú nadsubjektívne a ktoré vznikli z koordinácie rozličných subjektívnych hľadísk (poznání). To znamená, že objektivizácia odrazu objektívnej skutočnosti vo vedomí (posun identifikátov na sociálnu rovinu) sa uskutočňuje práve (alebo predovšetkým) v asociačnom spojení identifikátu symbolickej funkcie s identifikátom iného predmetu (javu) objektívnej skutočnosti, prejavujúcim sa v komunikačnom procese. Preto *v rečovej komunikácii možno hovoriť len o asociácii identifikátov a nemožno spájať identifikát predmetu, ktorý má tzv. symbolickú funkciu, priamo s dajakým iným predmetom objektívnej skutočnosti.*

Špecifickosť spracúvania identifikátu signálu spočíva v tom, že po utvorení a upevnení príslušných spojov môže stav rovnováhy subjektu pri identifikácii zvukov reči, ktorým sa prisudzuje tzv. symbolická funkcia, nastať iba tak, že sa uskutoční aj asociačné spojenie tohto identifikátu s identifikátom iného predmetu objektívnej skutočnosti. Toto asociačné spojenie sa vyznačuje vlastnosťami znaku a my ho budeme ďalej pokladať za jazykový znak.

Jazykový znak je podľa nás prienik dvoch identifikátov — identifikátu tzv. symbolickej funkcie s identifikátom iného predmetu (javu) objektívnej skutočnosti.

1.3.4. Osobitne vyzdvihujeme fakt, že identifikáciu, ktorej stimulantom nie je zvukový signál reči, chápeme ako latentne samostatný proces, ktorý predchádza pred vznikom znaku. To je dôležité preto, lebo marxistická dialektická teória môže budovať iba na tom elementárnom poznaní, že naše pocity, vnemy, predstavy a pojmy sú odrazom predmetov a javov skutočnosti a musí odmietnuť takú interpretáciu, podľa ktorej by to mali byť znaky (Reznikov, 1968, s. 119). Znaky nie sú nosičmi, ale komunikačnými finalitami a reprezentantmi identifikačného procesu. Znaky predpokladajú predchádzajúci proces odrážania objektívnej skutočnosti.

Posun identifikátov na sociálnu rovinu nie je vzdalovaním odrazu od predmetu, ale prehlbovaním tohto vzťahu. Práve tento posun súvisí aj s asociačným procesom, ktorý sme tu definovali ako jazykový znak. Len v tomto zmysle a v zmysle predchádzajúcej poznámky platí výrok M. Benseho (1967, s. 47), že identifikácia poznateľného sa uskutočňuje cez znak. Treba pripomenúť aj to, že identifikačný proces sa môže uskutočniť aj bez uzavretia znakového procesu, pravdaže, vtedy bude odraz objektívnej skutočnosti (identifikát) nekomunikovateľný a bude mu chýbať sociálna korektúra a objektivizácia.

2.1. Po zavedení pojmu jazykového znaku musíme náš predpoklad o objektivizácii tzv. symbolickej funkcie (posun na sociálnu rovinu) formulovať tak, že objektivizácia sa uskutočňuje v znakovom procese. Komunikačná prax totiž vedie k ustalo­vaniu typov používania znakov v jedinečných komunikačných aktoch. Tvorí sa komunikačná skúsenosť z používania znakov, čiže znakový reflex v pamäti subjektov. Znakové reflexy tvoria inventár komunikačných prostriedkov v rovine objektivizovaného spoločenského odrazu skutočnosti so zložitou organizáciou, vychodiacou jednak z obsahovej (hlavnej) informačnej zložky a jednak zo signálovej (nosnej, formálnej) zložky jej jednotiek. Odde­lenie formy a obsahu na sociálnej rovine možno vysvetliť ako dôsledok dvojitého začlenenia reflexu jazykového znaku — raz je to začlenenie do sústavy štandardných foriem (odraz štruktúry signálu, resp. odraz nosnej informácie), raz zasa začlenenie do sústavy štandardných obsahov (odraz elementárnych jednotiek hlavnej informácie). Tak vzniká rovina gramatického a sémantického systému jazyka — rovina jazyka.

Práve táto rovina tvorí neodmysliteľné pozadie procesu odrážania objektívnej skutočnosti v subjekte. To vplýva aj na procesy identifikácie, lebo rovina jazyka sa aktívne prejavuje ako stále pozadie identifikačného procesu: identifikát predmetu objektívnej skutočnosti sa už v procese svojho vzniku dostáva do vzťahu so sémantickým systémom a identifikát signálu zasa do vzťahu s gramatickým, resp. fonologickým systémom. Cez ne sa uskutočňuje spomínaná koordinácia hľadísk a objektivizácia identifikátov. Ale zasa aj vznik a upevňovanie tohto identifikačného pozadia súvisí so vznikom symbolickej funkcie a neskoršie so znakovým procesom. (O pojmo­ch „spoločenský odraz skutočnosti“ a „sociálna rovina“ pozri zborník *Problémy marxistické jazyko­védy*, 1962, s. 141 n.)

2.2. Spojenie sémantických jednotiek s identifikátmi je dôležité aj pre inú príčinu: zabezpečuje sa ním ich naplňanie reálnym (procesuálnym) obsahom pri takej aktivite vedomia, ktorá sa opiera o jazyk a nie o bezprostredne odrá­žanú skutočnosť. Z tohto spojenia sa dostáva sémantickej jednotke obsah, ktorý vstúpil do vedomia ako identifikát. Tento obsah je podľa niektorých psychologických teórií odvodený zo samého procesu poznávania. Jednotky, ktoré stoja vyššie, dostávajú cezeň orientáciu na proces odrážania a ešte ďalej až na samu (odrážanú) skutočnosť. Toto tvorí podľa nášho úsudku reálny obsah pojmu intencionality znakového významu, ako o ňom hovoril E. Husserl a K. Ajdukiewicz (porov. Reznikov, 1968, s. 27—28). Preto by sme mohli súhlasiť s E. Coseriom (1960, s. 21), že „každý rečový akt ... predpokladá ... komplexné poznávacie procesy ..., t. j. poznávací pohyb, ktorý pri hovoriacom prebieha od predmetu k pojmu a u počúvajúceho od

pojmu k predmetu“. Napokon tu vidíme východisko k tým výkladom, v ktorých sa aj pojem interpretuje ako schéma činnosti (Piaget, 1970, s. 32).

2.3.1. Predchádzajúci výklad, v ktorom sme interpretovali istú časť mechanizmu reči, neprotirečí podstate klasickej pavlovovskej teórie reflexov. No podľa nášho úsudku nemožno rečovú aktivitu chápať iba ako predĺžený (podmienený) reflexný oblúk (Sovák, 1966, s. 21), spájajúci receptory s efektormi.

Reflexný oblúk je fyziologickým základom a súčasťou rečovej aktivity a podstatnou zložkou rečového mechanizmu. No nemôžeme ním vysvetliť celú rečovú aktivitu. Preto sa v teórii reflexov hovorí, že začiatok reflexného oblúka nemá presné ohraničenie (Sovák, 1972, s. 49). Tento začiatok treba podľa nášho náhľadu hľadať nielen v tzv. appetenčnom správaní, ale aj v operáciách na rovine jazyka (znakové reflexy), čiže na rovine zložitých systémových vzťahov medzi rozličnými jazykovými prvkami. Komplexným prvkom tejto roviny je slovo.

2.3.2. V našom ponímaní je identifikát a znak prvkom aktuálneho rečového procesu a súčasťou operatívneho (výkonného) mozgového mechanizmu v užšom zmysle, slovo je zasa prvkom štandardného a normalizovaného reflexu znaku a kapacitnou súčasťou mozgového mechanizmu. Na túto stránku jazykového znaku narazil u nás už J. Ružička (1947, s. 10, 12). Slovu, hoci je samostatnou jednotkou, chýba bezprostredná orientácia na identifikát predmetu objektívnej skutočnosti a orientácia na skutočnosť. Túto orientáciu má iba znak. Ak sa o nej hovorí aj v súvislosti so slovom, treba zdôrazniť, že slovo ju má iba sprostredkovane cez znak a prisudzuje sa mu preto, lebo sa nedostatočne odlišujú semiotické javy od lingvistických prvkov.

Slovo a znak sú v istom zmysle koherentné jednotky. Koherentné sú z hľadiska ich stavby (tak aj z hľadiska nosnej informácie) a z hľadiska ich postavenia v komplexnom jave hlavnej informácie, no líšia sa svojím vzťahom ku komunikačnému procesu, resp. svojou funkciou v ňom. Kým znak patrí k aktuálnemu komunikačnému aktu, lebo orientuje komunikantov na mimojazykovú skutočnosť, slovo patrí k pozadiu tohto aktu — k „zásobárni“ spoločensky pripravených jednotiek, predpokladajúcich znakový proces. Znak je teda dynamická jednotka, kým slovo je statická a systémová jednotka. Znak je ako prvok komunikačného aktu nedeliteľný celok, slovo možno segmentovať a členiť. Slovo je akýsi „preparát“, na ktorom sa môžu konať rozličné jazykovedné operácie. Je to *umŕtvený znak*. Ako potenciálnu výpovednú jednotku ho vnímame (resp. interpretujeme) práve cez jeho úzky vzťah k znaku.

Z reflexologického hľadiska je znak predĺženou reflexiou odrazu a slovo je reflexiou tejto reflexie. Znak je spontánny akt odrazového prejavovania sa subjektu, slovo je jeho uvedomovaný odraz.

2.4.0. Ako je zrejmé, náš pojem jazykového znaku je odvodený z analýzy

najdôležitejších zložiek predpokladaného mechanizmu reči. Pri analýze sme nepoužili v čistej podobe ani terminológiu semiotiky, ani terminológiu lingvistiky, ani terminológiu psychológie. No stále sme sa vracali k niektorým termínom a pojmom teórie komunikácie, lebo sme ju použili ako východisko tejto štúdie. Náš konštrukt je však dostatočne všeobecný na aplikáciu v niektorých iných disciplínach. Pokúsime sa to ukázať tak, že ho teraz interpretujeme semioticky podľa teórie Ch. Morrisa (1970).

2.4.1. Ch. Morris rozlišuje tieto zložky znakového procesu: znakové vehikulum (Z), designát (D), interpretans (I), resp. aj interpret. Proces, v ktorom niečo funguje ako znak, nazýva semióza (semiózis). Semióza je podľa Ch. Morrisa tzv. sprostredkované branie zretela. Ch. Morris pokladá sprostredkované branie zretela za východiskový termín („jediný primitívny termín“) na axiomatické vybudovanie semiotiky. Znak definuje takto: Z je znakom (designátú) D pre I , kým sa v I berie zreteľ na D vďaka prítomnosti Z (op. cit., s. 12).

Na správne pochopenie stanoviska Ch. Morrisa treba, ako sa nazdávame, vziať do úvahy, že o znaku hovorí Ch. Morris iba v súvislosti s procesom semiózy a že aj vlastnosti iných prvkov svojej semiotickej teórie interpretuje s ohľadom na proces semiózy. Autor výslovne upozorňuje, že vlastnosti týchto prvkov sú „relatívne vlastnosti, ktoré veci nadobúdajú účasťou na funkčnom procese semiózy“ (ibid.). Tak napríklad znakové vehikulum (sign vehicle) je iba ten aspekt tzv. zjavného znakového vehikula (apparent sign vehicle), ktorého prostredníctvom dochádza k semióze. Ostatok zjavného znakového vehikula je semioticky irelevantný (op. cit., s. 46; angl. termíny Morris, 1971, s. 19, 60). Autor teda rozlišuje totalitu veci (označíme ju symbolom T a budeme ňou rozumieť „zjavné znakové vehikulum“) a „znakové vehikulum“ (označíme ho symbolom Zv). Potom môžeme povedať, že Zv je iba časť alebo element T a táto časť sa tiež stáva znakom (Z) iba v procese semiózy, čiže vtedy, keď sa berie zreteľ na D . Inými slovami: Do semiotického procesu vstupuje iba semioticky relevantná časť Morrisovho „zjavného znakového vehikula“ (T). Toto T ako predmet objektívnej skutočnosti a mimo procesu semiózy znakom nie je.

Morrisovým predpokladom dobre vyhovuje náš konštrukt rečového mechanizmu po úroveň jazykového znaku. Morrisovo „zjavné znakové vehikulum“ je vlastne signál (S). Komunikačne relevantná informácia signálu čiže jeho štruktúra (mikroštruktúra) je Morrisovo „znakové vehikulum“. Morrisova podmienka, že „ Z je znakom D pre I , kým sa v I berie zreteľ na D vďaka prítomnosti Z “ (podčiarkol \dot{A} . K .) sa v plnom rozsahu spĺňa v našom konstrukte, lebo náš pojem jazykového znaku je založený práve na podmienke, že interpret (počúvajúci) interpretuje T ako S , ďalej ako Zv , ktoré musí preniknúť do odrazu (identifikátu — I) iného predmetu objektívnej skutočnosti. Z tohto

prieniku vznikol náš konštrukt jazykového znaku (Z). Naše Z je potom cez I orientované na objektívnu skutočnosť a na vyššej rovine spĺňa to, čo sa v psychológii spája s pojmom tzv. „symbolickej funkcie“. Na rozdiel od Morrisovej teórie predpokladáme však jednoznačne bilaterálnosť jazykového znaku.

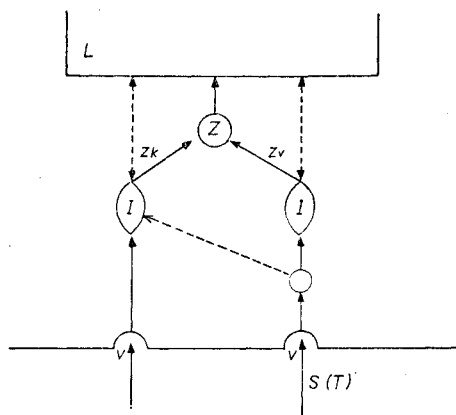
2.4.2. V znakovom fungovaní jazyka nevidíme mechanické priradovanie množín objektov pomocou pravidiel používania, ako to predpokladá formulácia „Znakové vehikulum samo je iba jedným z objektov a to, že denotuje iné objekty, záleží iba v tom, že jestvujú pravidlá používania, ktoré vzájomne priradujú dve množiny objektov“ (Morris, 1970, s. 27). Dôsledne vychádzame z tézy, že „sám pojem znaku zahrnuje pojem designátu“ (ibid., s. 28), a práve tento interný designačný obsah jazykového znaku pokladáme v teórii za jeho osobitnú stránku (vlastnosť), prejavujúcu sa v znakovom procese. Práve v tejto stránke jazykového znaku je aj Morrisova relácia „symbolyses“ a „interpretans“ (op. cit., s. 33), Benseho (1967, s. 50 n.) predpoklad z termínu „Objektbezug“, Paulinyho (1948, s. 127) pojem intencie jazykového znaku, Hjelmslevova (1972, s. 53 n.) „znaková funkcia“, resp. aj Solncevova (1971, s. 23 n.) všeobecná funkcia označovania pri znaku.

Pojem jazykového znaku chápeme teda v principiálnej zhode s Coseriovou (1970, s. 137–152) „vnútrojazykovou“ definíciou. V našom konštrakte sa to odráža aj v naznačených spojeniach stupňa I s jazykovou (L) rovinou, čiže v spoluúčasti jazykovej roviny vedomia na odrážaní objektívnej skutočnosti a v súčasnom reflektovaní znaku do roviny jazyka. Tak sa rešpektuje špecifická odrazová funkcia jazyka, o ktorej hovoril u nás J. Ružička (1962, s. 59). Náš pojem jazykového znaku vyhovuje ďalej aj požiadavke L. O. Reznikova (1968, s. 56), že sa znaková funkcia nesmie redukovať na reláciu medzi znakom a významom, no je v rozpore s tézou, že znaky ukazujú na významy, resp. na pojmy, a až sprostredkovane cez ne na predmety objektívnej skutočnosti (Solncev, 1971, s. 106, 108–109, 125, 191). Náš pojem jazykového znaku je v rozpore s tézou, že znak stojí proti významu a až spolu s ním (t. j. nepriamo) označuje predmet (Reznikov, 1968, s. 70), resp. že „znak označuje istý predmet nie priamo, ale ... nepriamo, pomocou významu, ktorého je znak nosičom“ (ibid., s. 64), pričom sa (jazykový) znak definuje unilaterálne. Takéto tézy sa musia položiť do základov každej unilaterálnej teórie jazykového znaku. Ak by znak ukazoval na význam (pojem) a význam (pojem) by sprostredkúval ukazujúcu funkciu na predmet, potom by jazyk musel byť zjednotením dvoch znakových systémov: jeden z nich by pozostával zo zvukových znakov, ukazujúcich na významy (pojmy), druhý z pojmov (významov), označujúcich predmety a javy skutočnosti (N. D. Arutunova, V. V. Ivanov, V. N. Toporov; cit. podľa Savčenko, 1972, s. 24). S takouto komplikovanou sústavou sa však doteraz v lingvistike vážnejšie nerátalo.

2.5.1. Náš pojem jazykového znaku vyžaduje istú úpravu Morrisovej poj-

movej a terminologickej sústavy. Symetrická konštrukcia jazykového znaku v našom chápaní vyžaduje, aby sa paralelne k termínu „znakové vehikulum“ (Zv) zaviedol termín na označenie druhej stránky jazykového znaku. Za najvhodnejší pokladáme termín „znakové kontinentum“ (Zk). Označujeme ním obsahovú zložku znaku, resp. tú jeho „stránku“, ktorú tvorí identifikát predmetu objektívnej skutočnosti, stretajúci sa v znakovom procese s identifikátom zvukov reči. Termín „designát“ sa do čistej bilaterálnej teórie jazykového znaku nehodí, lebo implikuje jestvovanie inej, oddelenej a samostatnej znakovkej entity s označujúcou funkciou. Preto sú nevhodné aj termíny „označujúce“ a „označované“ (de Saussure, 1967). Pre iné príčiny je zasa nevhodné používať v semiotike termín „význam“ (Morris, 1970, s. 42).

2.5.2. Výsledky našej analýzy schematicky zhŕňame na grafe. Použité symboly majú tieto významy: V – vstup do komunikačnej jednotky (resp. výstup): ústa, ucho, oko; S – signál ako predmet objektívnej skutočnosti; I – odraz objektívnej skutočnosti vo vedomí, spracovaný ako identifikát; Zk – znakové kontinentum; Zv – znakové vehikulum; Z – jazykový znak ako prienik dvoch identifikátov; L – rovina spoločenského vedomia; rovina jazyka. Šípky označujú postup spracovania vonkajších podnetov vo vedomí a závislosti jednotlivých prvkov konštruktú.

2.5.3. Z objektov, ktoré sme zachytili v našej terminologickej sústave, je priamemu pozorovaniu prístupný iba signál. V širšom chápaní, pravdaže, by sme do tejto sústavy mohli zahrnúť aj interpreta (resp. odosielaťa) a predmety objektívnej skutočnosti. Zo semiotického a lingvistického hľadiska sa však zdá mimoriadne zaujímavý najmä problém znakového vehikula.

Z hľadiska našej teórie jazykového znaku je evidentné, že exaktnú definíciu znakového vehikula nemožno podať bez analýzy (fyziologických a neurofyziologických) procesov výkonného mechanizmu reči. Na jej výsledkoch by sa totiž

mala založiť aj špeciálna semiotická definícia znakového vehikula, ale s ohľadom na ne by sa mala formulovať aj špeciálna lingvistická definícia jazykových reprezentantov znakového vehikula — ak sa takáto súradnosť môže alebo musí rešpektovať.

O týchto mechanizmoch a najmä o mechanizme apercepce vieme doteraz veľmi málo. Nevieme, podľa akého kľúča a v akom mechanizme sa z totality zvuku vyberá znakové vehikulum a ako sa doňho vkladá, takže nevieme ani to, z čoho sa znakové vehikulum v skutočnosti skladá a čo z Morrisovho „zjavného znakového vehikula“ je irelevantný zostatok. Ak sa napriek tomu niekedy domnievame, že manipulujeme so skutočným „relevantným“ vehikulom, je to tak preto, že vieme o jeho netotožnosti s jedinečným zvukom a že sme ovplyvnení dajakou jazykovednou teóriou (napr. niektorou fonologickou teóriou). Tento vplyv sa veľmi silno prejavuje aj na tradičnom fonetickom prístupe k signálu reči.

Doteraz niet takej teórie, ktorá by zovšeobecňovala všetky dostupné a odôvodnene predpokladané fakty z procesu generovania, percepcie a apercepce reči. Preto niet ani *semioticky* (v našom poňatí to znamená aj *procesuálne*) adekvátnej fonetickej a jazykovednej teórie.

2.5.4. Z komunikačného a fonetického hľadiska (ale aj z hľadiska semiotiky a lingvistiky vôbec) je mimoriadne zaujímavé, ako by sa mohol definovať vzťah medzi znakovým vehikulom a zvukmi reči. Zdá sa celkom isté, že takýto vzťah jestvuje. V Morrisovej teórii sa reprezentuje východiskovou axiómou („jediným primitívnym termínom“) tzv. sprostredkovaného brania zreteľa.

Ak by sme tento vzťah chceli definovať aparátom exaktných vied, na prvom mieste by prichádzala do úvahy hypotéza štatisticky definovateľnej korelácie Zv s invariantnými prvkami (priemikmi) všetkých možných T v danom jazyku. Z fonetického štúdia znakového signálu reči však vieme, že nateraz nemožno jednoznačne dokázať (ani celkom vyvrátiť), či sa rečový výkon spravuje takou ekonómiou, že by sa v ňom invariantne realizovali iba tieto a takéto relevantné zložky. Invariantné by napr. mohli byť aj také prvky, ktoré nemajú priamy vzťah k Zv . Okrem toho sa na identifikácii zvukov reči zúčastňuje aj motorika reči a nevieme, akú podobu a vnútornú štruktúru majú elementy tej jednotky, ktorú sme my definovali ako identifikát. Preto nevieme, čo je ten „aspekt“ zjavného znakového vehikula, ktorého prostredníctvom dochádza k semióze. Je však isté, že štúdium T môžeme pokladať za jednu z ciest štúdia Zv a že Zv a T sú kategoriálne odlišné javy. Túto skutočnosť musíme zachytiť aj v teórii a vyjadriť v príslušnej terminológii. Usudzujeme, že to dosiahneme vtedy, keď T označíme základným a najvšeobecnejším termínom signál (S). Na tomto termíne (a príslušnom pojme) možno potom vybudovať základný spájací článok medzi teóriou komunikácie a semiotikou, lebo aj v semiotike možno bez ťažkostí nahradiť termín „zjavné znakové vehikulum“ termínom „signál“.

V semiotickej analýze využil práve túto možnosť M. Bense (1967, s. 48, 50), ktorý síce striktno oddelil signál od znaku, no použil ho ako jeden zo základných pojmov semiotickej teórie. Pravda, v Benseho definícii pojmu signálu sa už odrazilo špeciálne semiotické hľadisko, čo nepokladáme za správne.

3.

3.0. Zastávame náhľad, že v semiotike treba pojem signálu používať tak, ako sa používa v teórii komunikácie. V teórii komunikácie ho nemožno vynechať a nemožno ho ani definovať s ohľadom na disciplíny, ktoré sa dotýkajú iba istej časti predmetu komunikácie. Práve preto, že sa niekedy nerešpektuje táto zásada, dochádza k „mäteniu jazykov“, lebo sa to isté pomenovanie (termín) spája s rozličným pojmovým obsahom.

3.1. Za signál možno pokladať taký fyzický jav (proces), ktorý má (plní) sprostredkujúcu informačnú funkciu, čiže je nosičom informácie (porov. Fey, 1963, s. 3; Tillmann, 1969, s. 13, 34). Takýto fyzický jav musí byť aj základom semiotického procesu, lebo v semiotickom procese vystupujúce znakové vehikulum sa odvodzuje od materiálneho nosiča („zjavné znakové vehikulum“).

Z množiny všetkých možných signálov možno vytvoriť podmnožinu, v ktorej budú iba signály navodzujúce znakový proces, čiže signály, ktoré môžu byť nosičmi znakového vehikula. Zo všeobecnokomunikačného hľadiska možno znakové vehikulum definovať ako informačnú zložku signálu alebo ako tzv. nosnú informáciu.

Ak zas chceme v semiotike použiť komunikačnú terminológiu, môžeme povedať, že znakové vehikulum je ten „aspekt“ (zložka) signálu, prostredníctvom ktorého dochádza k semióze, t. j. ku komunikácii.

Zdá sa, že práve (alebo iba) pri semiotickej interpretácii signálu reči (porov. náš model) možno obhájiť tézu, že základom signálovej funkcie je relácia izomorfie medzi signálom a signalizovaným predmetom (Reznikov, 1968, s. 144) a že jestvuje aj izomorfia signálu so štruktúrou odosielateľa a so zdrojom signálu (ibid., s. 143—144).

3.2. Podobným spôsobom sa dajú interpretovať aj ďalšie pojmy nášho konštruktú jazykového znaku. Tak znakové vehikulum je semiotická interpretácia nosnej informácie, znakové kontinentum zasa semiotická interpretácia hlavnej (cieľovej) informácie.

Paralelne používané termíny sa však musia jednoznačne definovať. Ak budeme za hlavnú informáciu pokladať aktuálny obsah výpovede a ak zastávame náhľad, že táto informácia nemusí byť (alebo nie je) aritmetickým súčtom takej segmentácie hlavnej informácie, pri ktorej sa dochádza k slovám alebo morfé-
mam ako k najmenším významovým segmentom, potom znakové kontinen-

tum nemožno úplne stotožniť s hlavnou informáciou. Vtedy bude znakové kontinuum len takým elementom hlavnej informácie, ktorý sa stotožňuje s jej štruktúrnymi prvkami a umožňuje prechod na vyššiu rovinu na princípe izomorfie štruktúr hlavnej a nosnej informácie. Prijatie hlavnej informácie však predpokladá, že sa uskutoční osobitný proces syntézy a interpretácie prijatých štruktúrnych prvkov hlavnej informácie, sprostredkovaných štruktúrou (a mikroštruktúrou) nosnej informácie — uskutoční sa interpretácia štruktúry hlavnej informácie s využitím jej izomorfneho vzťahu k prvkom nosnej informácie.

4.

4.1. Usudzujeme, že v hlavnej informácii treba odlišovať stupeň štruktúrnej dekompozície a stupeň syntézy. Iba tak sa vyhneme protirečeniu medzi analytickým a syntetickým princípom generovania a apercpcie hlavnej informácie, medzi faktami segmentálnej výstavby informácie v komunikačnom procese a odôvodneným predpokladom globálnosti informácie, kvôli ktorej sa uskutočnil komunikačný akt.

Na fakte jestvovania dvoch stupňov hlavnej informácie (stupňa minimálnych segmentov a stupňa celostnej informácie) sa zakladá náš výrok o izomorfii štruktúr hlavnej a nosnej informácie. Fyziologický základ prechodu medzi týmito štruktúrami je položený na nižšej rovine — na rovine znaku a na príslušných asociatívnych mechanizmoch. No iba jestvovaním vyššej roviny môžeme vysvetliť, prečo sa v komunikačnom procese nestráca perspektíva zlúčenia prvkov hlavnej informácie do takého celku, ktorý sa nemôže stotožniť s jednoduchým hromadením jej segmentov. (S problematikou redukcie a komprimácie informácie sa z niektorých hľadísk podrobnejšie zaoberal napr. N. I. Žinkin, 1958.)

4.2. Usudzujeme, že práve komunikačná funkcia izomorfie štruktúr je predpokladom na vytvorenie takých operatívnych mechanizmov reči, v ktorých sa syntetizujú celé súbory nižších funkcií rečového mechanizmu, takže sa proces komunikácie nesmierne zrýchľuje. Proces analýzy reči nepostupuje nevyhnutne a iba (formulované lingvisticky) od fonologických vlastností (resp. foném) k morféme a slovu a od slova k vete (porov. Malmberg, 1967, s. 127), ale rovnako aj z opačnej strany. Analyzačný proces sa prehľbuje k detailom pravdepodobne najmä tam, kde povrchové javy neumožnili skrátený prechod k hlavnej informácii na základe mechanizmu izomorfie štruktúr hlavnej a nosnej informácie. Núka sa hypotéza, že rozumenie reči sa uskutočňuje ako stretavo prebiehajúce procesy v oboch naznačených smeroch. Treba, pravdaže, rátať s tým, že sa na nich zúčastňuje omnoho viac činiteľov, než sme ich tu spomenuli.

5.1. Náš model a naša teória jazykového znaku umožňuje jednoduchý prechod aj na lingvistickú rovinu. Zakladá sa na naznačenej súvzťažnosti znaku a slova a na vzájomnej genetickej (sociálnej) podmienenosti týchto prvkov identifikačného a komunikačného procesu a vedomia.

Pojmy *signál*, *znak* a *slovo* reprezentujú tri roviny objektívnej skutočnosti patriacej k predmetu komunikácie. Možno ich definovať ako nosné pojmy teórie komunikácie, semiotiky a lingvistiky a vyhnúť sa pritom väčším proti- rečeniam v teóriách týchto disciplín.

5.2. Signálovú zložku rečovej komunikácie skúma fonetika, ktorá doteraz metodologicky vychádzala najmä z lingvistickej teórie. Z nej odvodzovala svoje ciele a vo vysokej miere sa jej aj podriaďovala. Zdá sa, že si nasledujúci vývin vyžiada revíziu tohto jednostranného vzťahu.

Kabinet fonetiky

Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

- AVEŤAN, E. G.: Priroda lingvističeskogo znaka. 1. izd. Jerevan 1968. 221 s.
- BENSE, M.: Semiotik. Allgemeine Theorie der Zeichen. 1. Aufl. Baden-Baden, Agis-Verlag 1967. 79 s.
- COSERIU, E.: Sprache, Strukturen und Funktionen. (XII Aufsätze.) Tübingen, U. Petersen 1970. 232 s.
- ENGELS, F.: Anti-Dühring. In: K. Marx — F. Engels, Spisy zv. 20, s. 31—317. Praha, Nakladatelství Svoboda 1966. 800 s.
- ENGELS, F.: Dialektika přírody. In: K. Marx — F. Engels, Spisy zv. 20, s. 321—580. Praha, Nakladatelství Svoboda 1966. 800 s.
- FEY, P.: Informationstheorie. Berlin, Akademie-Verlag 1963. 217 s.
- FILKORN, V.: Úvod do metodológie vied. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 414 s.
- HJELMSLEV, L.: O základech teorie jazyka. 1. vyd. Praha, Academia 1972. 154 s.
- MALMBERG, B.: Structural Linguistics and Human Communication. An Introduction into the Mechanism of Language and the Methodology of Linguistics. 2. ed. Berlin—Heidelberg—New York, Springer-Verlag 1967. 213 s.
- MARTINET, A.: Synchronische Sprachwissenschaft. 1. Aufl. München, Hueber 1968. 212 s.
- LICHEM, K.: Phonetik und Phonologie des heutigen Italienisch. 1. Aufl. Berlin, Akademie-Verlag 1970. 162 s.
- MORRIS, Ch.: Základy teorie znakov. In: Lingvistické čítanky 2. Sémiotika. [Učební texty vysokých škol.] Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 7—57.
- MORRIS, Ch.: Writings on the General Theory of Signs. Ed. T. A. Sebeok. 1. ed. The Hague—Paris, Mouton 1971. 486 s.
- Obščeje jazykoznanije. 2. Vnutrenňaja struktura jazyka. Red. B. A. Serebrennikov. 1. izd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1972. 564 s.
- PAULINY, E.: O tzv. lexikálnom systéme. Slovo a tvar, 2, 1948, č. 4, s. 127—128. [Referát o autorovej prednáške 25. 10. 1948.]
- PIAGET, J.: Psychologie intelligence. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 148 s.

Problémy marxistické jazykovědy. Red. J. Bělič a i. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 449 s.

REZNIKOV, L. O.: Erkenntnistheoretische Fragen der Semiotik. 1. Aufl. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1968. 299 s.

RUŽIČKA, J.: Z problematiky slabiky a prozodických vlastností. K vývinu hornonemeckého slova. 1. vyd. Bratislava, SAVU 1947. 134 s.

RUŽIČKA, J.: [Diskusný príspevok.] In: Zeichen und System der Sprache. Veröffentlichung des 1. Internationalen Symposions „Zeichen und System der Sprache“ vom 28. 9. bis 2. 10. 1959 in Erfurt. 2. Berlin, Akademie-Verlag 1962. 259 s.

de SAUSSURE, F.: Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft. 2. Aufl. Berlin, Walter de Gruyter 1967. 294 s.

SAVČENKO, A. N.: Jazyk i sistemy znakov. Voprosy jazykoznanija, 21, 1972, č. 6, s. 21–32.

SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. 1. izd. Moskva, Nauka 1971. 291 s.

SOVÁK, M.: Logopedie. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 302 s.

SOVÁK, M.: Nárys speciální pedagogiky. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 206 s.

TILLMANN, H. G.: Über die Phonetik und ihre Theorien. [IPK-internes Manuskript.] Bonn 1969. 67 s.

UNGEHEUER, G.: Grundriss einer Kommunikationswissenschaft. [In: IPK-Forschungsbericht 68–4.] Bonn, Institut für Phonetik und Kommunikationsforschung Universität Bonn, 1969. 17 s.

ZVEGINCEV, V. A.: Jazyk i lingvističeskaja teorija. 1. izd. Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1973. 246 s.

ZINKIN, N. I.: Mechanizmy reči. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Akademii pedagogičeskich nauk 1958. 369 s. + 99 tab.

SIGNAL — ZEICHEN — WORT

Zusammenfassung

Diese Studie wird als ein Beitrag zur Methodologie mit einer speziellen Berücksichtigung auf die Methodologie der Linguistik gedacht.

Der Autor geht von den allgemeinen Definitionen der Grundbegriffe der Kommunikationstheorie aus (Ungeheuer) und versucht, das Grundproblem des Überganges von der sog. Hauptinformation zur Trägerinformation (und umgekehrt) mit dem Begriff der Isomorphie ihren Strukturen zu erklären. Er zeigt, dass zwischen beiden Strukturen ein Unterschied darin liegt, dass die sog. Trägerinformation eine eigenartige Mikrostruktur enthält (akustische Struktur des Signals). Die perzeptionelle Bearbeitung dieser Mikrostruktur realisiert sich unter Teilnahme der sozialen Ebene des Bewusstseins (der Sprachebene). Im Mechanismus dieser Bearbeitung realisiert sich auch der Übergang zu den elementaren Bestandteilen der sog. Hauptinformation durch Vermittlung des Durchschritts der sog. Identifikaten, die der Autor als Sprachzeichen definiert.

Der Autor interpretiert dann sein Modell des Sprachmechanismus im Sinne der semiotischen Theorie von Ch. Morris. Er ergänzt sie mit dem Begriff des Zeichenkontinents und zeigt, dass wenn man vom Begriffe des Signals als Informationsträger ausgeht, es möglich ist, die Kommunikationstheorie und die Sprachzeichentheorie als nicht kontradiktorische und als sich ergänzende Theorien aufzubauen.

Die linguistische Ebene präsentiert der Autor mit der Ebene des Wortes, das er als Reflex des Zeichens in der sozialen Ebene des Bewusstseins und als den dritten Grundbegriff neben dem Begriff des Signals und des Zeichens auffasst. Das Zeichen und das Wort nimmt er in Betracht als kohärente Einheiten, aber zugleich als Begriffe der verschiedenen Kategorien und verschiedenen Ebenen des Sprachmechanismus.

Der Auffassung des Autors nach repräsentieren die Begriffe „Signal“, „Zeichen“ und „Wort“ drei Ebenen der objektiven Realität, die zum Kommunikationsgegenstand gehört. Man kann sie als Grundbegriffe der Kommunikationstheorie, der Semiotik und der Linguistik definieren und dabei den grösseren Widersprüchen in den Theorien dieser Disziplin ausweichen.

FONOLOGICKÝ ROZBOR ZÁMENNÝCH A ČÍSLOVKOVÝCH RELAČNÝCH MORFÉM

JÁN SABOL

1.0. Fonematickému zloženiu istých typov morfém v spisovnej slovenčine sme už venovali pozornosť vo viacerých štúdiách. Išlo v nich o fonologickú interpretáciu substantívnych relačných morfém (1968 a; 1968 b), slovesných relačných morfém (1973 a), relačných morfém adjektíválií (1973 b), predložiek a predpôn v spisovnej slovenčine (1973 c). Vychádzali sme pritom v podstate z metodologického zázemia moskovskej fonologickej školy (Sabol, 1968 a; tam aj ďalšia literatúra; najnovšie Reformatskij, 1970 a najmä Avanesov—Sidorov, 1970). Uvedené typy morfém sme skúmali na rovine realizácie, manifestácie (*RM*) a na úrovni (mor)fonologického systému, na rovine (mor)fonologickej abstrakcie (*RA*).

2.0. Naznačeným metodologickým postupom budeme interpretovať fonematické zloženie zámenných a číslovkových relačných morfém v spisovnej slovenčine. Budeme si, prirodzene, všimnúť iba tie tvarové okruhy (Horecký, 1964, s. 9—20), ktoré sa aspoň v jednom prípade zvukovo (foneticko-fonologicky) líšia od príslušných okruhov adjektíválií (Sabol, 1973 b), prípadne podstatných mien. Pri zámennách pôjde o relačnú morfému typu *on* (variant 1—17 v *RM*), o zámennú relačnú morfému typu *kto*, v ktorej prednom okruhu sú korene zámen *ten, tá, to, kto, čo* (variant 18—22 v *RM*), o relačnú morfému zámen *ja, ty* (variant 23—24 v *RM*), o relačnú morfému typu *môj* (variant 25—28 v *RM*) a o relačnú morfému zámen *sám, žiaden, všetok* (variant 29—36 v *RM*); pri číslovkách o relačné submorfémy tvarov *dvaja/obaja, dva/oba, dve/obe* (variant 1, 5—6 v *RM*), *traja, tri* (variant 1—2, 7 v *RM*), *štyria, štyri* (variant 3 a 9 v *RM*) a submorfémy typu *piati, päť* (variant 4 a 10 v *RM*).

2.0.1. Za osobitné varianty pokladáme neprázdne množiny pádových submorfém s jednou (alebo viacerými) submorfémami s fonetickou (alebo fonologickou) dištinkciou (Sabol, 1972, s. 32).

2.0.2. Pri vymedzovaní variantov vychádzame najmä z prác J. Horeckého (op. cit., s. 35—36, 39—41 — uvádzajú sa tu iba základné varianty, navyše s niekoľkými chybami), P. Ondrusa (1969, s. 27—32) a z *Morfologie slovenského jazyka* (1966, s. 236—261, 266—270, 274—289, 293—311, 315—327).

2.1. Pri rekonštrukcii (mor)fonologického zloženia relačných submorfém zámen a čísloviek zistíme ponajprv ich hláskový inventár a uvedieme typy

neutralizácií, ktoré sa v týchto submorfémach pri realizácii foném uplatňujú.

2.1.1. V slovenskom fonologickom systéme predpokladáme tieto protiklady: V — V^o (vokálnosť — nevokálnosť), C — C^o (konsonantnosť — nekonsonantnosť), D — D^o (difúznosť — nedifúznosť/kompaktnosť), A — A^o (ostroosť — neostroosť/tuposť), Vc — Vc^o (znelosť — neznelosť), O — O^o (záverovosť — nezáverovosť/úžinovosť), S — S^o (sykavosť — nesykavosť), N — N^o (nazálnosť — nenazálnosť), P — P^o (okrajovosť — neokrajovosť/stredovosť), G — G^o (klzávosť — neklzávosť), L — L^o (kvantitatívnosť — nekvantitatívnosť). Vychádzame pritom v podstate z protikladov uvedených v práci *Fundamentals of language* (1956; poľský preklad 1964) a najmä z uvedených protikladov prispôbených pre slovenčinu E. Paulinym (1968, s. 30—35, 54—66) a doplnených nami. — Podobné označenie protikladov používa M. I. Lekomceva (1968, s. 26—27; tam aj ďalšia literatúra).

2.2. Z vokalikého systému sa na výstavbe zámenných a číslovkových relačných submorfém zúčastňujú krátke vokály [a][on-a], [dv-a], [e][teb-e], [dv-e], [i][oň-i], [tr-i], [o][sam-o], [dv-om]; vokál [ä] sa tu nenachádza. Z dlhých vokálov sa tu vyskytuje [á] [n-ás/z], [é] [sam-ého], [í] [moj-im]; z diftongov [ia] [štir-ia], [ie] [t-ie].

2.2.1. Pri systéme vokálov a diftongov (s vlastnosťami VC^oL^oG^o, VC^oLG^o a VC^oLG; ide teda o krátke vokály, dlhé vokály a diftongy) treba na prvom mieste uviesť neutralizáciu protikladu L — L^o (neutralizáciu kvantity). Ide o postavenie po slabikách s L, napr. v tvare *žiadn-eho*; na pozadí výskytu danej submorfémy po L^o (jedna z pozícií maximálneho rozlíšenia pre protiklad L — L^o) napr. v tvare [sam-ého] rekonštruujeme uvedenú submorfému ako *-ÉHO*.¹

2.2.2. Pri vokáloch sa v analyzovaných relačných submorfémach uplatňuje aj neutralizácia protikladu (kontrastu) L^oG^o — LG. Ide o postavenie po spoluhláske *j* (porov. *V₁ RM*, *V₂ RM*, *V₁ RA* a *V₂ RA* pri číslovkách).

2.2.3. Diftongy [ia] (v tvare [štir-ia]) a [ie] (v tvare [t-ie]) predpokladáme aj v *RA*. Diftong [ia] je po spoluhláske *r* (ide o pozíciu maximálneho rozlíšenia pre protiklad LG^o — LG); diskutabilnejší je druhý prípad. Keby sa tento tvar realizoval s [ɛ][t-ie], išlo by vzhľadom na uvedenú opozíciu o slabé posta-

¹ Index 1 pri nositeli slabičnosti v *RA* používame na označenie slabej pozície pre protiklad L — L^o v prípadoch, keď je fonematický charakter sonanty vzhľadom na túto opozíciu nepreveriteľný, a teda jednoznačne nerekonštruovateľný.

Index 2 pri sonante v *RA* používame v tých istých prípadoch pre protiklad (kontrast) L^oG^o — LG. — Táto problematika súvisí s fonologickým hodnotením slovenských dvojhlások, o ktorom sme uvažovali v prednáške *Fonologická interpretácia slovenských dvojhlások* v Slovenskej jazykovednej spoločnosti v Prešove dňa 4. 12. 1973. Túto prednášku budeme v krátkom čase časopisecky publikovať.

venie s nemožnosťou preverenia, a teda ani jednoznačnej rekonštrukcie fonematického zloženia morfémy (po *t* sa v spisovnej výslovnosti nevyskytuje protiklad dvojhlásky *ie* — vokál *é*). Realizácia tohto tvaru — na pozadí morfolologickej analógie — s *t*, teda so spoluhláskou, po ktorej sa vyskytuje *é* (*kruté, obité*), nám dáva právo predpokladať diftong *iE* v tomto výnimočnom prípade aj v *RA*.

2.3. Zo spoluhlások sa na výstavbe relačných submorfém zámien a čísloviek zúčastňujú sonóry [*m*] a [*j*][*t-omu*], [*t-ej*]. Ich rekonštrukcia je jednoznačná; platí vzťah $RM \equiv RA$.

2.3.1. Spoluhláskový segment [*w*] (v submorféme [-*ow*]) treba jednoznačne interpretovať ako realizáciu fonémy *V*; v slovenskom fonologickom systéme niet inej fonémy, ktorá by sa realizovala ako [*w*] (Sabol, 1968 a, s. 46; 1973 b; 1974; 1975).

2.3.2. Zo šumových spoluhlások sa na výstavbe relačných submorfém zámien a čísloviek zúčastňujú [*h*][*t-oho*], [*x*], [*s*] (v kontexte pred fonematickou nulou, pred spoluhláskami s vlastnosťami $V^{\circ}CVc^{\circ}$ [*o-t-ix* #], [*o-t-ix-škola*x]; [*o-n-ás* #], [*o-n-ás-si* hovoril], [*γ*] a [*z*] (pred fonémami s vlastnosťami VC° , VC a $V^{\circ}CVc$) [*t-iy-že*, *o-t-iy-našix-škola*x; *o-v-áz-bude* reč].

2.3.2.1. O realizácii [*γ*] v slovenskej spisovnej výslovnosti pozri J. Dvončová — G. Jenča — Á. Král (1969, s. 99—100), E. Pauliny (1968, s. 94), J. Sabol (1968 a, s. 46).

2.3.2.2. Z uvedených šumových spoluhlások je v silnej pozícii fonéma *h*; stojí v rámci slova (na mieste prvej až predposlednej fonémy) pred fonémou s vlastnosťami VC° (silná pozícia protikladu znelosť — neznelosť v spisovnej slovenčine; podrobne Sabol, 1973 a, s. 46—47; 1974). Spoluhlásky [*γ*] a [*x*], [*s*] a [*z*] sú v skúmaných relačných submorfémach vždy kontextovo viazané, sú navzájom vo vzťahu komplementárnej distribúcie. Vyskytujú sa na absolútnom konci slova, na mieste poslednej fonémy slova² (slabá pozícia pre protiklad znelosť — neznelosť v spisovnej slovenčine; Sabol, *ibid.*). Fonematické zloženie morfémy sa tu nedá preveriť (uvedené fonémy nemožno postaviť do pozície maximálneho rozlíšenia). Koncové šumové spoluhlásky príslušných relačných submorfém sú teda nerekonštruovateľné, označujeme ich ako X_1 , resp. S_1 (porov. $V_1 RM - V_{20} RM$, $V_1 RA - V_{20} RA$; $V_{22} RM$, $V_{22} RA$; $V_{25} RM - V_{36} RM$, $V_{25} RA - V_{35} RA$ vzhľadom na X_1 , $V_{23} RM$, $V_{24} RM$ a $V_{23} RA$, $V_{24} RA$ vzhľadom na S_1 pri zámenných relačných morfémach a všetky varianty číslovkových relačných morfém vzhľadom na X_1).

² Pozíciou na absolútnom konci slova je aj postavenie pred enkliticou morfémy a pred morfematicko-slovným predelom v zložených slovách.

3.0. Relačné morfémy zámen sa zvukovo realizujú takto (RM):

V_1 RM (on — osob.):

[- \emptyset , -eho, -emu, -ho, -om, -ím; -i, ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

V_2 RM:

[- \emptyset , -ho, -emu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

V_3 RM:

[- \emptyset , -ho, -mu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

V_4 RM:

[- \emptyset , - \emptyset , -emu, - \emptyset , -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

V_5 RM:

[- \emptyset , - \emptyset , -mu, - \emptyset , -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí].

Ďalšie subvarianty by sa mohli predpokladať pri presunoch relačných submorfém v gen., dat. a akuz. sg. (krížili by sa tu tvary po predložkách a tvary bezpredložkových pádov). Relačná submorféma -i v nom. pl. spôsobuje alternáciu predchádzajúceho konsonantu (ide o pozíciu minimálneho rozlíšenia pre protiklad D — D^o v spisovnej slovenčine).

V_6 RM (on — neosob.):

[- \emptyset , -eho, -emu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

V_7 RM:

[- \emptyset , -eho, -emu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí];

V_8 RM:

[- \emptyset , -eho, -emu, - \emptyset , -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí];

V_9 RM:

[- \emptyset , -eho, -mu, - \emptyset , -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí].

Ďalšie subvarianty by sa opäť mohli predpokladať pri presunoch relačných submorfém v gen., dat. a akuz. sg. a pri uplatnení variácie -e v akuz. pl. Relačná submorféma -i v nom. pl. nespôsobuje alternáciu predchádzajúceho konsonantu.

V_{10} RM (ono):

[-o, -eho, -emu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

V_{11} RM:

[-o, -eho, -emu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí];

V_{12} RM:

[-o, -ho, -mu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

V_{13} RM:

[-o, -ho, -mu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí];

V_{14} RM:

[-o, - \emptyset , -emu, - \emptyset , -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

*V*₁₅ *RM*:

[-o, -∅, -emu, -∅, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí].

Ďalšie variácie možno predpokladať pri presunoch relačných submorfém v gen., dat., akuz. sg. a akuz. pl. Relačná submorféma -i v nom. pl. nespôsobuje alternáciu predchádzajúceho konsonantu.

*V*₁₆ *RM* (*ona*):

[-a, -ej, -ej, -u, -ej, -ow; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

*V*₁₇ *RM*:

[-a, -ej, -ej, -u, -ej, -ow; -i, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí].

Relačná submorféma -i v nom. pl. nespôsobuje alternáciu predchádzajúceho konsonantu.

*V*₁₈ *RM* (*ten*):

[-∅, -oho, -omu, -oho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

*V*₁₉ *RM*:

[-∅, -oho, -omu, -∅, -om, -ím; -ie, -ix/γ, -im, -ie, -ix/γ, -imí].

Relačná submorféma -ie v nom. a akuz. pl. nespôsobuje alternáciu predchádzajúceho konsonantu (podobne pri *V*₂₀ *RM* a *V*₂₂ *RM*). Táto skutočnosť má dosah pre fonologickú interpretáciu tejto submorfémy (porov. 2.2.3).

*V*₂₀ *RM* (*to*, *čo*):

[-o, -oho, -omu, -o, -om, -ím; -ie, -ix/γ, -im, -ie, -ix/γ, -imí];

*V*₂₁ *RM* (*kto*):

[-o, -oho, -omu, -oho, -om, -ím; -----];

*V*₂₂ *RM* (*tá*):

[-á, -ej, -ej, -ú, -ej, -ow; -ie, -ix/γ, -im, -ie, -ix/γ, -imí].

Relačná morféma zámen *ja*, *ty* sa zvukovo manifestuje dvojako:

*V*₂₃ *RM*:

[-∅, -a, -e, -a, -e, -ow; -∅, -ás/z, -ám, -ás/z, -ás/z, -ami];

*V*₂₄ *RM*:

[-∅, -a, -i, -a, -e, -ow; -∅, -ás/z, -ám, -ás/z, -ás/z, -ami].

Varianty relačnej morfémy zámen typu *môj*:

*V*₂₅ *RM*:

[-∅, -ho, -mu, -ho, -om, -ím; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -imí];

*V*₂₆ *RM*:

[-∅, -ho, -mu, -∅, -om, -ím; -e, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí];

*V*₂₇ *RM*:

[-e, -ho, -mu, -e, -om, -ím; -e, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -imí];

V_{28} RM:

[*-a, -ej, -ej, -u, -ej, -ow; -e, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -im*].³

Varianty relačnej morfémy zámen *sám žiaden, všetok*⁴ sa zvukovo manifestujú takto:

V_{29} RM (*všetok, sám* — mask. živ.):

[\emptyset , *-ého, -ému, -ého, -om, -im; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -im*].

Relačná submorféma *i-* v nom. pl. spôsobuje alternáciu predchádzajúceho konsonantu.

V_{30} RM (*žiaden* — mask. živ.):

[\emptyset , *-eho, -emu, -eho, -om, -im; -i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -im*];

V_{31} RM (*všetok, sám* — mask. neživ.):

[\emptyset , *-ého, -ému, -o, -om, -im; -i, -ix/γ, -im, -i, -ix/γ, -im*].

Submorféma *-i* v nom. a akuz. pl. nespôsobuje alternáciu predchádzajúceho konsonantu (podobne *i* pri V_{33} RM a V_{35} RM).

V_{32} RM (*žiaden* — mask. neživ.):

[\emptyset , *-eho, -emu, -o, -om, -im; -e, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -im*];

V_{33} RM (*všetok, sám* — neutr.):

[*-o, -ého, -ému, -o, -om, -im; -i, -ix/γ, -im, -i, -ix/γ, -im*];

V_{34} RM (*žiaden* — neutr.):

[*-e, -eho, -emu, -e, -om, -im; -e, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -im*];

V_{35} RM (*všetok, sám* — fem.):

[*-a, -ej, -ej, -u, -ej, -ow; -i, -ix/γ, -im, -i, -ix/γ, -im*];

V_{36} RM (*žiaden* — fem.):

[*-a, -ej, -ej, -u, -ej, -ow; -e, -ix/γ, -im, -e, -ix/γ, -im*].⁵

³ V_{25} RM sa prekrýva s V_3 RM (a rovnako príslušné varianty z RA). Časť relačných submorfém (po slabike s L) sa však pri tomto variante zámena *mój* nachádza v slabej pozícii vzhľadom na protiklad L—L⁰, a preto sa musí ich fonematický charakter pri tejto opozícii preverovať (napr. podľa posesív typu *matkin*). Tieto zvukovo paralelné varianty nezlučujeme pre ich sémantickú heterogénnosť.

Súbor relačných submorfém zámena *moja* je na prvý pohľad totožný s variantom adjektíválií typu *rýdza*. Relačné submorfémy variantu *rýdza* sú však viazané na kvantitu predchádzajúcej slabiky (uplatňuje sa tu neutralizácia protikladu L—L⁰ a navyše aj LG⁰—LG).

⁴ Svojím súborom relačných submorfém sa k zámenám *sám* a *všetok* zaraďuje aj číslovka *jeden*.

⁵ Súboru relačných submorfém pri V_{34} RM a V_{35} RM sa zhodujú s príslušnými submorfémami skloňovacieho typu *pekný* po L (variant *múdry*). Vzhľadom na zhodné východiskové tvary zámena *žiaden* so zámenami *sám, všetok* (pri paralelných sémantických súvislostiach) rekonštruujeme jeho relačné submorfémy nie podľa adjektíválií, ale podľa uvedených zámen.

Na úrovni systému sa zhodujú relačné submorfémy z V_{36} RA s relačnými submorfémami posesív typu *otcov* a *matkin*.

4.0. Súborny relačných submorfém čísloviek majú, prirodzene, len plurálovú časť (Horecký, 1964, s. 35). Zvukovo sa realizujú takto:

- $V_1 RM$ (*dva*, *oba*, *traja*):
 [-a_{ja}, -ox/γ, -om, -ox/γ, -ox/γ, -oma];
 $V_2 RM$ (*traja*):
 [-a_{ja}, -ox/γ, -om, -ox/γ, -ox/γ, -om_i];
 $V_3 RM$ (*štyria*):
 [-i_a, -ox/γ, -om, -ox/γ, -ox/γ, -m_i];
 $V_4 RM$ (*piati* a vyššie):
 [-i, -ix/γ, -im, -ix/γ, -ix/γ, -im_i];
 $V_5 RM$ (*dva*, *oba*):
 [-a, -ox/γ, -om, -a, -ox/γ, -oma];
 $V_6 RM$ (*dve*, *obe*):
 [-e, -ox/γ, -om, -e, -ox/γ, -oma];
 $V_7 RM$ (*tri*):
 [-i, -ox/γ, -om, -i, -ox/γ, -oma];
 $V_8 RM$ (*tri*):
 [-i, -ox/γ, -om, -i, -ox/γ, -om_i];
 $V_9 RM$ (*štyri*):
 [-i, -ox/γ, -om, -i, -ox/γ, -m_i];
 $V_{10} RM$ (*pät* a vyššie):
 [-∅, -ix/γ, -im, -∅, -ix/γ, -im_i].

4.1. Bokom nechávame skupinové číslovky *dvoje*, *troje*, ktoré sa „alebo skloňujú (podľa vzoru *pät*), alebo ostávajú bez zmeny, neskloňujú sa“ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 335). — Táto problematika si vyžaduje osobitnú pozornosť. Číslovka *troje* v spojení s pl. tantum (v skloňovanom variante) by sa totiž mohla stať východiskom pre jednoznačnú fonologickú interpretáciu protikladu L — L° v relačných submorfémach čísloviek *piati*, *pät* a vyšších. Riešenie, ktoré pri uvedených číslovkách predkladáme v tejto štúdii, nepokladáme preto za definitívne.

5.0. Varianty zámenných relačných morfém v *RA* vo vzťahu k variantom z *RM* sú tieto:

- $V_1 RA = V_1 RM$:
 -∅, -EHO, -EMU, -EHO, -OM, -ÍM; -I, -IX₁, -IM, -IX₁, -IX₁, -IMI;
 $V_2 RA = V_2 RM$:
 -∅, -HO, -EMU, -HO, -OM, -ÍM; -I, -IX₁, -IM, -IX₁, -IX₁, -IMI;
 $V_3 RA = V_3 RM$:
 -∅, -HO, -MU, -HO, -OM, -ÍM; -I, -IX₁, -IM, -IX₁, -IX₁, -IMI;
 $V_4 RA = V_4 RM$:
 -∅, -∅, -EMU, -∅, -OM, -ÍM; -I, -IX₁, -IM, -IX₁, -IX₁, -IMI;

$V_5 RA = V_5 RM:$
 $\emptyset, \emptyset, -MU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -IX_1, -IX_1, -IMI;$
 $V_6 RA = V_6 RM:$
 $\emptyset, -EHO, -EMU, -HO, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -IX_1, -IX_1, -IMI;$
 $V_7 RA = V_7 RM:$
 $\emptyset, -EHO, -EMU, -HO, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_8 RA = V_8 RM:$
 $\emptyset, -EHO, -EMU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_9 RA = V_9 RM:$
 $\emptyset, -EHO, -MU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_{10} RA = V_{10} RM:$
 $O, -EHO, -EMU, -HO, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -IX_1, -IX_1, -IMI;$
 $V_{11} RA = V_{11} RM:$
 $O, -EHO, -EMU, -HO, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_{12} RA = V_{12} RM:$
 $O, -HO, -MU, -HO, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -IX_1, -IX_1, -IMI;$
 $V_{13} RA = V_{13} RM:$
 $O, -HO, -MU, -HO, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_{14} RA = V_{14} RM:$
 $O, \emptyset, -EMU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -IX_1, -IX_1, -IMI;$
 $V_{15} RA = V_{15} RM:$
 $O, \emptyset, -EMU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -I, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_{16} RA = V_{16} RM:$
 $A, -EJ, -EJ, -U, -EJ, -OV; -I, \cdot IX_1, -IM, -IX_1, -IX_1, -IMI;$
 $V_{17} RA = V_{17} RM:$
 $A, -EJ, -EJ, -U, -EJ, -OV; -I, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_{18} RA = V_{18} RM:$
 $\emptyset, -OHO, -OMU, -OHO, -OM, -\acute{I}M; -\acute{I}, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -\acute{I}X_1, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{19} RA = V_{19} RM:$
 $\emptyset, -OHO, -OMU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -iE, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -iE, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{20} RA = V_{20} RM:$
 $O, -OHO, -OMU, O, -OM, -\acute{I}M; -iE, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -iE, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{21} RA = V_{21} RM:$
 $O, -OHO, -OMU, -OHO, -OM, -\acute{I}M; -----;$
 $V_{22} RA = V_{22} RM:$
 $\acute{A}, -EJ, -EJ, -\acute{U}, -EJ, -OV; -iE, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -iE, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{23} RA = V_{23} RM:$
 $\emptyset, -A, -E, -A, -E, -OV; \emptyset, -\acute{A}S_1, -\acute{A}M, -\acute{A}S_1, -\acute{A}S_1, -AMI;$
 $V_{24} RA = V_{24} RM:$
 $\emptyset, -A, -I, -A, -E, -OV; \emptyset, -\acute{A}S_1, -\acute{A}M, -\acute{A}S_1, -\acute{A}S_1, -AMI;$
 $V_{25} RA = V_{25} RM:$

$\emptyset, -HO, -MU, -HO, -OM, -\acute{I}M, -I, -IX_1, -IM, -IX_1, -IX_1, -IMI;$
 $V_{26} RA = V_{26} RM;$
 $\emptyset, -HO, -MU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -E, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_{27} RA = V_{27} RM;$
 $-E, -HO, -MU, -E, -OM, -\acute{I}M; -E, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_{28} RA = V_{28} RM;$
 $-A, -EJ, -EJ, -U, -EJ, -OV; -E, -IX_1, -IM, -E, -IX_1, -IMI;$
 $V_{29} RA = V_{29} RM + V_{30} RM;$
 $\emptyset, -\acute{E}HO, -\acute{E}MU, -\acute{E}HO, -OM, -\acute{I}M; -I, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -\acute{I}X_1, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{30} RA = V_{31} RM;$
 $\emptyset, -\acute{E}HO, -\acute{E}MU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -I, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -I, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{31} RA = V_{32} RM;$
 $\emptyset, -\acute{E}HO, -\acute{E}MU, \emptyset, -OM, -\acute{I}M; -E, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -E, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{32} RA = V_{33} RM;$
 $-O, -\acute{E}HO, -\acute{E}MU, -O, -OM, -\acute{I}M; -I, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -I, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{33} RA = V_{34} RM;$
 $-E, -\acute{E}HO, -\acute{E}MU, -E, -OM, -\acute{I}M; -E, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -E, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{34} RA = V_{35} RM;$
 $-A, -EJ, -EJ, -U, -EJ, -OV; -I, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -I, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI;$
 $V_{35} RA = V_{36} RM;$
 $-A, -EJ, -EJ, -U, -EJ, -OV; -E, -\acute{I}X_1, -\acute{I}M, -E, -\acute{I}X_1, -\acute{I}MI.$

6.0. Varianty číslovkových relačných morfém v RA vo vzťahu k variantom z RM sú tieto:

$V_1 RA = V_1 RM;$
 $-AJA_2, -OX_1, -OM, -OX_1, -OX_1, -OMA;$
 $V_2 RA = V_2 RM;$
 $-AJA_2, -OX_1, -OM, -OX_1, -OX_1, -OMI;$
 $V_3 RA = V_3 RM;$
 $-iA, -OX_1, -OM, -OX_1, -OX_1, -MI;$
 $V_4 RA = V_4 RM;$
 $-I_1, -I_1X_1, -I_1M, -I_1X_1, -I_1X_1, -I_1MI;$
 $V_5 RA = V_5 RM;$
 $-A, -OX_1, -OM, -A, -OX_1, -OMA;$
 $V_6 RA = V_6 RM;$
 $-E, -OX_1, -OM, -E, -OX_1, -OMA;$
 $V_7 RA = V_7 RM;$
 $-I, -OX_1, -OM, -I, -OX_1, -OMA;$
 $V_8 RA = V_8 RM;$
 $-I, -OX_1, -OM, -I, -OX_1, -OMI;$
 $V_9 RA = V_9 RM;$

$-I, -OX_1, -OM, -I, -OX_1, -MI;$

$V_{10} RA = V_{10} RM:$

$-\emptyset, -I_1X_1, -I_1M, -\emptyset, -I_1X_1, -I_1MI.$

7.0. Rozbor fonematického zloženia zámenných a číslovkových relačných submorfém v spisovnej slovenčine ukázal, že na rozdiel od relačných submorfém substantív, adjektíválií a slovies (Sabol, 1968 a; 1973 a; 1973 b) jednotlivé varianty z *RM* sa takmer prekrývajú s variantmi z *RA*. Tieto relačné morfémy totiž netvorí také paralelné homogénne skupiny (dané najmä neutralizáciou kvantity a neutralizáciou protikladu $L^oG^o - LG^o$ a $LG^o - LG$) ako pri substantívach, adjektíváliách a slovesách. Jednako však aj analýza týchto submorfém potvrdila, že rovina systému je kompaktnější a jednoduchší než rovina manifestácie, realizácie. Okrem toho netradičným postupom najmä pri vymedzovaní neutralizácií i pri rekonštrukcii fonematického zloženia interpretovaných typov morfém sme sa usilovali vidieť, definovať a analyzovať skúmané javy v nových súvislostiach a odhaliť isté zákonitosti pri ich fungovaní.

Filozofická fakulta UPJŠ

Prešov, Grešova 3

Bibliografia

AVANESOV, R. I. — SIDOROV, V. N.: Sistema fonem russkogo jazyka. In: Reformatskij, A. A., Iz istorii otečestvennoj fonologii. [Očerki. Chrestomatija.] Red. R. I. Avanesov. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970, s. 249—277.

DVONČOVÁ, J. — JENČA, G. — KRÁL, A.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 108 s. textu + 120 s. obrázkov.

Fundamentals of language (1956; poľ. preklad Podstawy języka. Wyd. 1. Wrocław — Warszawa — Kraków, Základ Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo 1964. 140 s.).

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.

LEKOMCEVA, M. I.: Tipologija struktur slova v slavianskych jazykach. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1968. 224 s.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

ONDRUS, P.: Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1969. 147 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 126 s.

REFORMATSKIJ, A. A.: Iz istorii otečestvennoj fonologii. [Očerki. Chrestomatija.] Red. R. I. Avanesov. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970. 528 s.

SABOL, J.: Formálne vymedzenie skloňovacieho typu. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968 a, s. 43—53.

SABOL, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. Jazykovedný časopis, 19, 1968 b, s. 76—83.

SABOL, J.: On the Use of Entropy in the Investigation of the System and Structure of Language. In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 29—35.

SABOL, J.: K morfonologickej interpretácii slovesných relačných morfém. Jazykovedný časopis, 24, 1973 a, s. 45—49.

SABOL, J.: Morfonologický náčrt koncoviek adjektíválií v spisovnej slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 4. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973 b (v tlači).

SABOL, J.: O morfonologickej interpretácii predložiek a predpôn v spisovnej slovenčine. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica, 23, 1973 c (v tlači).

SABOL, J.: Fonologické zataženie protikladu znelosť — neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974, s. 53—69.

SABOL, J.: K fonologickému protikladu F—V v spisovnej slovenčine. Rocznik Slawistyczny (Revue slavistique), 36, 1975 (v tlači).

PHONOLOGISCHE ANALYSE DER PRONOMINALEN UND NUMERALEN RELATIONSMORPHEMEN

Zusammenfassung

Im Beitrag werden auf Grund der Konzeption der Moskauer phonologischen Schule, die der Autor in Applikation auf Teilkomplexe des slowakischen morphematischen Systems behandelt, pronominale und numerale Relationsmorphemen auf der Ebene der Realisation, Manifestation und auf der Ebene des Systems, der Abstraktion interpretiert. Die einzelnen Varianten dieser Morpheme aus der Realisationsebene decken sich fast mit den Varianten aus der Systemebene im Unterschied zu Relationsmorphemen von Substantiven, Adjektivalien und Verben in der slowakischen Schriftsprache. Relationsmorphemen der Pronomen und Numeralien bilden nämlich keineswegs parallele homogene Gruppen (vor allem durch die Neutralisation der Quantität und Neutralisation kurzer Vokal — Diphthong und langer Vokal — Diphthong gegeben). Trotzdem aber hat die Analyse dieser Submorpheme bewiesen, dass die Systemebene kompakter und einfacher ist, als die Realisationsebene. Mit Hilfe eines untraditionellen Blicks auf Neutralisation und auf das Verfahren bei Rekonstruktion phonematischer Struktur von interpretierten Morphemtypen bemüht sich Autor, die untersuchten Erscheinungen in neuen Zusammenhängen zu analysieren und definieren und zugleich gewisse Gesetzmässigkeiten bei ihrem Funktionieren aufzudecken.

DISKUSIE

POZNÁMKY O SYSTÉME PRIESTOROVÝCH PREDLOŽIEK
V SLOVENČINE

JÚLIUS RYBÁK

0.1 Systém slovenských prvotných priestorových predložiek si v posledných rokoch nemôže sťažovať na nezáujem — po sebe vyšli štúdie základného významu z pera J. Oravca (1968 a; 1973), F. Miku (1969), E. Horáka (1972; 1973 a; 1973 b) a iných autorov. K nim treba priradiť spracovanie predložiek v *Morfológii slovenského jazyka* (1966) a knižnú monografiu J. Oravca *Slovenské predložky v praxi* (1968 b). Až posledné roky tak realizujú náročný program, ktorý pre opis slovenského predložkového systému (ako systému!) vyslovil Š. Ondruš (1957, s. 135) v recenzii Orlovského štúdie o používaní predložiek v spisovnej slovenčine a na ktorú recenziu sa akosi neprávom zabudlo.

Všetky spomínané práce vychádzajú pri skúmaní systému slovenských predložiek zo špecifických aspektov, navzájom sa doplňujú a popierajú, čím vytvárajú dobré predpoklady pre budúcu syntézu.

0.2 Písať v tejto situácii o systéme slovenských predložiek vyžaduje zvoliť si aspekt, z ktorého tento súbor slov nebol ešte skúmaný, alebo na ktorý sa pri doterajšom rozbere prihliadalo nedostatočne. Pokúsime sa sformulovať, vymedziť takúto špecifickú východiskovú pozíciu (I) a z jej perspektívy zaujať stanovisko k niektorým vývodom doterajšej literatúry i k samotnej podobe systému prvotných predložiek (II).

Sme si pritom vedomí, že voľba špecifického, nie komplexného pohľadu nevyhnutne znamená, že tu môže ísť nanajvýš o krok v poznaní tohto systému, o poznanie jeho niektorých stránok, nie o jeho celkové stvárnenie. Jednostrannosť má však v sebe i pozitívnu stránku. Aj v oblasti jazykovedy platí totiž konštatovanie O. S. Achmanovovej (1967, s. 10): „Vývoj vedy by bol nemožný, keby sa periodicky neobjavovali vedci, ktorých tak uchváti istá idea, ktorí natolko uveria vo význam toho-ktorého aspektu alebo prístupu k predmetu, že všetky svoje sily venujú rozpracovaniu práve tohto aspektu a rozvoju práve týchto nových a zaujímavých ideí.“

0.3 V súhlase s E. Horákom (1972, s. 341) prijímame tézu, že „základným predpokladom pre komplexný výskum tejto problematiky je vyriešenie otázky invariantného (systémového) významu jednotlivých slovenských predložiek a v súvislosti s tým aj riešenie otázky existencie a fungovania predložkového systému v slovenčine“.

1.1 Charakteristiku nášho aspektu skúmania systému predložiek môžeme začať konštatovaním, ktoré sa už pri opise slovenského predložkového systému bolo vyslovilo, že sa totiž jazyk istým spôsobom „dívá“ na skutočnosť a našou úlohou je tento „pohľad“ vyjadriť nejakým celistvým obrazom a nájsť jeho zákonitosti.

1.2 Jednou z „prazákladných“ pojmových kategórií, v ktorej ľudské vedomie fixovalo v jazyku výsledok poznania objektívneho sveta, je kategória priestoru. Máme tu na mysli tie „elementárne kategórie“, v ktorých podľa E. Benvenista (1970, s. 9) vidíme „subjektívnu skúsenosť ľudí, dotýkajúcu sa rôznych predmetov, ktoré sa transponujú do jazyka a sú dané skrze jazyk“.

1.3 Priestorové (podobne ako predmetné, procesuálne, kvalitatívne, kvantitatívne a pod.) pole je vo svojich najzákladnejších, najpodstatnejších a najvšeobecnejších črtách reprezentované v jazyku na úrovni tzv. opytovacích zámen, v našom prípade podsystémom slov:

KADIAL
|
KAM — KDE — ODKIAL
|
POKIAL

Prijímame (bez dokazovania) tézu, že základné kategóriálne príznaky a základné systémové vzťahy medzi členmi tejto jadrovej (resp. vrcholovej) zložky priestorového poľa majú tendenciu „vyžarovať“ do celého poľa, prestupovať jeho jednotlivé podsystémy a organizovať celé priestorové pole podľa svojho „modelu“. Musíme zdôrazniť, že tu máme na mysli výlučne synchronický, nie diachronický aspekt. Keď hovoríme o „vyžarovaní“, ide len o obrazné vyjadrenie; takisto (a celkom oprávnene) by sme mohli hovoriť, že celý priestorový systém sa vo svojich najzákladnejších, kategóriálnych vlastnostiach „zrkadlí“ v systéme opytovacích zámen s priestorovým významom.

V systéme opytovacích zámen vyjadrujúcich priestorové vzťahy vidíme kostru štruktúry ostatných podsystémov daného poľa, akými je napr. systém ukazovacích zámen, priestorových prísloviak a aj systém priestorových predložiek. Rozširujeme tak platnosť záverov našej práce o vyjadrovaní smeru a miesta v slovenčine a ruštině (Rybák, 1969 a), kde sme predpokladali jednotný organizujúci princíp v oblasti priestorových zámen, ukazovacích zámen a prísloviak, aj na oblasť priestorových predložiek.

2. S ktorými poznatkami o systéme priestorových opytovacích zámen mô-

žeme pristupovať k systému priestorových predložiek? Sformulujeme ich na základe zistení v našich niektorých starších prácach (Rybák, 1967; 1968; 1969 a; 1969 b).

2.1 Centrálnou jednotkou tohto systému je slovo *KDE*, ktoré vyjadruje priestorový význam najvšeobecnejšie a najkonfúznejšie, nešpecifikovane. Absolútna bezpríznakovosť tohto elementu mu dovoľuje vo vhodných kontextoch nadobúdať (vyjadrovať) rozmanité významy (medzi nimi i významy *KAM*, *ODKIAE*, *KADIAE*, *POKIAE*) a robí ho vhodným na utváranie prenesených významov. V našej koncepcii teda nevystupuje *KDE* ako „miestne“ slovo oproti „smerovým“ *KAM*, *ODKIAE* atď., ale ako univerzálny všeobecný signalizátor priestorovosti, ktorý sa iba preto v istom type kontextuálnych použití špecializuje na vyjadrenie významu „statické miesto“, lebo v systéme stojí v opozícii k špecifickým dynamickým prostriedkom. Zo systému priestorových opytovacích zámen „preniká“ teda do celého priestorového pola tendencia, že tzv. „miestne“ elementy (budeme ich označovať ako elementy *KDE-systému*) vystupujú ako všeobecné jednotky, ktoré smer a miesto vyjadrujú konfúzne (priestor vôbec) a svoje významy špecifikujú v konkrétnom texte. Vysvetlenie treba hľadať pre tie miesta systému, kde sa táto tendencia narúša. V systéme slovenských ukazovacích zámen, ako sme na to poukázali v inej práci (Rybák, 1969 b, s. 108 n.), sa táto tendencia presadzuje skoro bez výnimky.

2.2 Systém priestorových opytovacích zámen nepozná rozlíšenie (koordinátu) na základe vzťahu „bližší — vzdialenejší“. Tento príznak vstupuje do priestorového pola len na nižšej úrovni — na úrovni ukazovacích zámen, kde je hlavnou osou ich významovej organizácie. Pre celé priestorové pole sa potom ukazovacie zámená stávajú univerzálnym prostriedkom na vyjadrenie vzťahu bližší — vzdialenejší; ľubovoľná priestorová jednotka v kombinácii s nimi rozlišuje automaticky polárnu diferenciáciu „bližší — vzdialenejší“; *tu hore — tam hore; odtiaľto spreď domu — odtiaľ spreď domu; ta dolu ku škole — sem dolu ku škole* a pod. Inými slovami: ostatné priestorové podsystémy ako aj podsystém priestorových predložiek dištinktívny príznak „bližší — vzdialenejší“ nerozlišujú (lebo ho nepotrebujú rozlišovať).

2.3 Ak o synchronných asymetrických protikladoch platí, že „asymetrický morfológický protiklad vzniká cestou sémantického rozčlenenia predchádzajúcej jednotnej formy“ (Barnet, 1966, s. 196), historicky treba považovať *KDE-systémy* za pôvodné; na tomto základe postupne vznikli príznakové členy so svojim špecifickým významom: *KAM* — *ODKIAE* — *KADIAE* — *POKIAE*. Vznikom týchto príznakových členov sa vytvára v priestorovom systéme polárna opozícia na základe príznaku dynamickosť — statickosť (presnejšie: „nič o dynamickosti“), ktorá prestupuje ako základná opozícia celý priestorový systém. Keby sme experimentálne do ľubovoľného priestoro-

vého podsystemu vniesli nový bod, museli by sme ho automaticky vnímať v jeho dynamicko-statickom aspekte.

2.4 Miesto jednotlivých príznakových (dynamických) členov v systéme nie je rovnako „pevné“, a nie je rovnaký ani ich vzťah navzájom, ani ich vzťah (z kvantitatívneho hľadiska) k bezpríznakovému členu. Dôležitou okolnosťou je najmä fakt, že v rámci smerových opytovacích zámen iba dva členy vystupujú ako navzájom polárne (ekvipolentne) protikladné: *KAM — ODKIAE*. Zámena *POKIAE*, *KADIAE* nevytvárajú polárny protiklad ani medzi sebou navzájom, ani voči slovám *KAM — ODKIAE*. Ide v nich iba o významový rozdiel, nie o protiklad. Pri skúmaní ostatných podsystemov priestorového poľa môžeme preto príslušné pendanty slov *KAM — ODKIAE* skúmať vo vzájomnom protiklade, kým *POKIAE*-elementy a *KADIAE*-elementy možno skúmať samostatne.

Pre celú oblasť priestorových vzťahov je typické, že nepríznakové členy *KDE*-systemu sa v neutralizačnej pozícii oveľa viac uplatňujú namiesto príznakových *KAM*-členov (až na niektoré výnimky, napr. vzťah *SEM — TU*) ako namiesto *ODKIAE*-členov.

2.5 Pre pochopenie fungovania celého priestorového systému (aj systému priestorových predložiek) má veľký význam fakt, že dynamicko-statické vzťahy sa prekrývajú s dôležitou časťou procesuálneho poľa (zahrnujúc priestorové slovesá v najširšom slova zmysle), odrážajúc tak špecifickú zložku všeobecného polárneho vzťahu „dej — výsledok deja“. Dokonca sa zdá, že rozlíšenie dynamický — statický sa „prevalilo“ z procesuálnej sféry do priestorovej, že celé priestorové pole „vzniklo“ interakciou procesuálnej a predmetovej oblasti, aby mohlo vyjadrovať ich vzťah. Štruktúra predložkového systému teda nemôže v sebe odrážať iba isté črty predmetového systému, s ktorým je spojená, ale aj isté črty procesuálneho systému, s ktorým je spojená tak isto. (Konkrétne myslíme na rozlíšenie určenosti — neurčenosti deja pri pohybových slovesách, ale to všetko sú témy, ktoré presahujú rámec našej úvahy.)

2.6 V konkrétnej rečovej činnosti vedie viacnásobné vyjadrenie dynamických a statických vzťahov (sémantikou slovesa, predložkou, príslušným pádom) k tomu, že je možné v jednoznačnej platnosti používať aj také prostriedky procesuálneho poľa, ktoré samy osebe dané špecifické priestorové významy nevyjadrujú.

3.1. Hovorili sme, že zo systému opytovacích zámen sa do celého priestorového systému premieta iba základná priestorová koordináta „dynamický — statický“ (pričom dynamický vždy iba v istej špecifickej podobe). Systém ukazovacích zámen vnáša do priestorovej orientácie východiskový bod — ego — a vzhľadom naň „láme“ túto koordinátu nadvoje, umožňujúc umiestniť všetky dynamicko-statické vzťahy na osi „bližší — vzdialenejší“.

3.2 Systém priestorových prísloviok vnáša do uvedeného priestorového

systému smerovú orientáciu vzhľadom na pohľad hovoriaceho, vďaka čomu možno dynamicko-statickú schému umiestniť na sústavu „lúčov“, ktoré z jedného orientačného bodu „vyžarujú“ do priestoru. Priesečníkom dominanty ukazovacích zámen (kružnice „bližší—vzdialenejší“) s týmito lúčmi dostávame potom „presné“ body v priestore, do ktorých situuje hovoriaci dej a predmet tak, aby ho počúvajúcí mohol jednoznačne v zhode so zámerom hovoriaceho dešifrovať. Prostredníctvom systému priestorových predložiek sa celá táto priestorová sústava uvádza do vzťahu k predmetu.

Keď sa v rámci dynamických významov obmedzíme na význam „položiť“ a v rámci prísloviak a predložiek zoberieme iba jeden možný smer a jeden možný predmet, môžeme postupné narastanie priestorovej informácie v systéme ukazovacích zámen, prísloviak a predložiek znázorniť takto:

dynamický — statický	k hovoriacemu bližší — vzdial.	vzhľadom k pohľadu hovoriaceho „hore“	vzhľadom k predmetu poloha „na“	predmet
<i>položiť</i>	TA	NAHOR	NA	<i>skriňu</i>
	SEM	NAHOR	NA	<i>skriňu</i>
<i>ležať</i>	TAM	HORE	NA	<i>skriňi</i>
	TU	HORE	NA	<i>skriňi</i>

Výsledná informácia: *položiť ta nahor na skriňu a pod.*

Možno si ľahko predstaviť, že obsadenie každého stĺpca všetkými možnými členmi by viedlo k astronomickým číslam. V našom prípade sa zjednodušenie neprejavuje len v obmedzení sa na jeden z možných členov, ale aj v tom, že ignorujeme privatívny vzťah členov dynamicko-statického systému.

3.3 Tak dochádzame k predstave o všeobšiahnom, vyčerpávajúcom, „neko-nečnom“ charaktere priestorového systému, ktorú Benveniste (1970, s. 11) vyjadril slovami: „Systémom priestorových súradníc možno takto lokalizovať akýkoľvek predmet v akomkoľvek poli, ak sa ten, kto lokalizáciu robí, sám označil za stredisko a orientačný bod.“

3.4 Z predchádzajúceho výkladu vyplýva, že ak zoberieme ľubovoľný zo spomínaných priesečníkov, v každom bode musíme „nájsť“ celú priestorovú sústavu, ktorá je vlastná systému priestorových opytovacích zámen. Napr. v bode *TU ZA* máme k dispozícii systém:

POKIAL? POTIAĽTO ZA

KAM? SEM ZA — KDE? TU ZA — ODKIAL? ODTIAĽTO SPOZA

KADIAL? TADIAĽTO POZA

Takto dostávame principiálne ten istý prístup k opisu predložkového systému, ktorý v spomínanej recenzii (porov. 0.1) formuloval Š. Ondruš (1957, s. 135), keď žiadal opisovať predložky „podľa základného členenia priestorových vzťahov. Predložky, ktoré majú základný význam priestorový, zoradovali by sa do štvorčlenných korelačných skupín podľa toho, či označujú 1. význam približovací smerový (napr. *do*), 2. význam oddeľovací smerový (*z*, *zo*), 3. význam miestny „statický“ (*v*, *vo*), 4. význam miestny „kinetický“ (*cez*): *idem do posluchárne*, *idem z posluchárne*, *som v posluchárni*, *idem cez poslucháreň*.“

4. Jednotky priestorového poľa patria medzi najfrekvencovanejšie v jazyku, naša reč je nimi doslova „nabitá“. To nás núti predpokladať, že mechanizmus fungovania týchto prostriedkov musí byť vo svojej podstate jednoduchý — nie je možné, aby taký frekvencovaný systém bol zložitý alebo ťažkopádny. Lingvistický opis nejakého podsystému jazykovej stavby a mechanizmus fungovania tohto podsystému je, pravda, nie jedno a to isté, hoci základnou perspektívou pri opise by malo byť maximálne priblíženie prvého k druhému. Mikova obava, vyjadrená v slovách, že „systém predložiek možno síce skúmať, ale je otázka, či to bude zodpovedať lingvistickým danostiam a či to nebude len logická superabstrakcia nad jazykovou skutočnosťou“ (Miko, 1969, s. 152), má v sebe „racionálne jadro“; pri výklade systému predložiek treba dávať pozor, aby sa táto obava nespĺnila.

Môžeme preto tie prvky jazykového opisu, ktoré neprichádzajú (ako predpokladáme) do úvahy pri rozhodovaní sa (akomkoľvek automatizovanom) v konkrétnej rečovej praxi, pokladať za prvky nepodstatné a — napríklad z hľadiska aktívnej gramatiky slovenčiny pre cudzincov — za nadbytočné, zatažujúce a v svojich dôsledkoch zatemňujúce opis.

II

5.1 Systém priestorových predložiek nadobudol najvyhranenejšiu podobu v prácach E. Horáka. V nasledujúcej časti budeme preto konfrontovať naše východiská predovšetkým s podobou jeho predložkového systému.

5.2 Jedným zo základných metodologických východísk E. Horáka je konštituovanie invariantného významu predložiek „na základe štruktúrnych protikladov predložkového systému“, ako to v jednej práci (1973 b, s. 157) demonštroval na príklade systémových vzťahov predložky *PRED*. Nie je nám jasné, ako chápe Horák pojem „protiklad“, príp. „štruktúrny protiklad“. V jeho výklade sme sa totiž nikde nestretli s rozlíšením pojmov rozdiel a protiklad (opozícia), a máme teda dôvody predpokladať, že v jeho koncepcii pojem proti-

klad zahrňuje aj rozdiel aj opozíciu. To má potom závažné dôsledky pri formulovaní invariantného významu predložiek.

5.3 Systém štruktúrnych protikladov predložky *PRED* predstavuje v Horákovom opise takúto sústavu:

„Predložka *PRED* v protiklade s kontaktoými predložkami vyjadruje pozíciu deja vzhľadom na objekt, v protiklade s rovinými predložkami *NAD*, *POD* a *ZA* predložka *PRED* vyjadruje pozíciu deja z prednej strany objektu, v protiklade s blízkostnými predložkami *PO* a *PRI*, ktorými sa vyjadruje zaujímanie a trvanie pozície deja v blízkosti objektu, predložka *PRED* vyjadruje pozíciu deja vzhľadom na rovinné členenie objektu, v protiklade s predložkou *K*, ktorá vyjadruje smerovanie deja vzhľadom na objekt, predložka *PRED* vyjadruje polohu deja vzhľadom na rovinné členenie objektu, v protiklade s predložkou *OD*, ktorá vyjadruje rušenie pozície deja vzhľadom na blízkosť objektu, predložka *PRED* vyjadruje zaujímanie alebo trvanie pozície deja vzhľadom na rovinné členenie objektu. Podobne by sme mohli vyčerpávajúco vyznačiť všetky ostatné štruktúrne protiklady, do ktorých predložka *PRED* v predložkovom systéme slovenčiny vstupuje a na základe ktorých sa v používaní (v reči) uvedomuje“ (Horák, 1973 b, s. 147).

5.4 V zhode s tým, čo sme už povedali vyššie (porov. 4.), sme presvedčení, že takýto zložitý opis nemôže adekvátne vystihovať nevyhnutne jednoduchý mechanizmus fungovania jednotiek predložkového systému. Nemôžeme uveriť, že na základe takýchto zložitých vzťahov sa predložka *PRED* „v reči uvedomuje“ (a že by teda každé jej použitie a každé jej vnímanie predpokladalo — akokoľvek bleskovú! — „áno-nie previerku“ cez všetky dané opozície).

5.5 Predstavme si situáciu, že by v jazyku v opozícií k predložke *PRED* (vo význame „poloha pred objektom“) stála iba jedna predložka, pokrývajúca všetky ostatné významy — *X* (= „poloha vnútri“, „poloha na povrchu“, „poloha za“, „poloha nad“ a pod.). Z Horákovej koncepcie by vyplývalo, že invariantný význam predložky *PRED* by v takom prípade bol o toľko chudobnejší, o koľko menej by stálo v opozícií voči nej členov ako dnes, hoci významové pole týchto jednotiek je totožné s významovým polom predložky *X* a významové pole predložky *PRED* sa v oboch prípadoch nemení. Zastávame názor, že invariantný význam predložky *PRED* je v oboch uvažovaných systémoch jeden a ten istý, a treba ho preto určovať iným spôsobom.

Podľa nášho názoru predložka *PRED* k predložkám *ZA*, *POD*, *NAD* je vo vzťahu rozdielu, nie opozície, uvedomuje sa teda vo vedomí hovoriaceho ako kladný obsah proti iným kladným obsahom. Celkom jednoducho povedané: *PRED* = „poloha pred objektom“. To je jeho vyčerpávajúca definícia a v jazyku sa toto slovo nijako zložitejšie neuvedomuje.

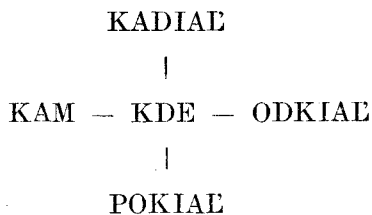
5.6 V teoretickom pláne sa tu dotýkame dôležitého problému binárnych opozícií, ktorý sme podrobili rozboru v práci *K probleme binarných opozícií* (1971, rukopis). Možno prijať tézu, že „množstvo informácie, ktorú obsahuje istá graméma, treba chápať ako funkciu v nej obsiahnutých binárnych opozícií, t. j. určovať sémantickú štruktúru gramémy v prísnej závislosti od počtu protikladov, ktorých je členom“ (Bulygina, 1968, s. 217).

Prijatie tejto tézy dovoľuje dvojako traktovať význam príznakového člena privatívnej opozície (napr. *KAM — KDE*), ak v danom poli stojí v opozícii k nepríznakovému členovi viac ako jeden príznakový člen (okrem *KAM* aj *ODKIAE*, *KADIAE*, *POKIAE*):

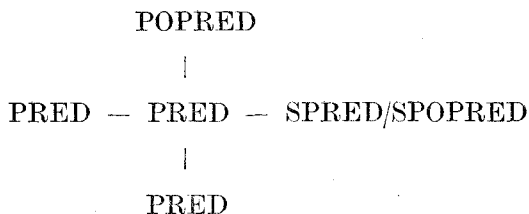
a) druhý a ďalší príznakový člen „vnáša“ do invariantného významu prvého príznakového člena dištinkatívny príznak negatívneho charakteru (*KAM* = „negácia *ODKIAE*“, „negácia *KADIAE*“ a pod.);

b) invariantný význam príznakového člena sa s pribúdaním nasledujúcich príznakových členov nemení. Ako vidieť z nášho výkladu vyššie, prikláňame sa k tejto druhej koncepcii. T. Bulyginová (op. cit. s. 220) vidí odôvodnenosť takéhoto prístupu okrem iného aj v tom, že „takýto opis (ako v bode *a — J. R.*) je zjavne redundantný, pretože v rámci každej gramémy jeden dištinkatívny príznak nesie zároveň celkom jasnú informáciu o inom príznaku (*ak n, tam m̄, a ak n̄, tam m*)“.

5.7 Z povedaného v 5.5 a 5.6 nevyplýva, že predložka *PRED* nevstupuje do systému opozícií. Predstavme si názorne: z ľubovoľného bodu, objektu (okrem logických obmedzení) môžeme „vyžarovať“ (myslieť) priestor „pred“: *pred školou, pred Mesiacom, predo mnou* a pod. Do tohto priestoru vstupujú koordináty, ktoré priestoru *PRED* diktujú kategoriálne vlastnosti nadradeného systému priestorových opytovacích zámen, teda rozlíšenie vzťahov:

V súvisе s tým sa aj priestor „pred“ člení na opozičné vzťahy:

Nerozumieme potom takémuto konštatovaniu J. Oravca (1973, s. 190): „Okrem toho dynamickosť akuzatívnych predložiek (napr. *nad dačo*) sa v da ktorých slovanských jazykoch alebo aspoň v ich nárečiach zdôrazňuje podvojnými predložkami typu slovenských *ponad, popod, popred, poza...*“ Z nášho

priestorového systému vyplýva, že pri vzťahu *NAD* — *PONAD* nejde o zdôraznenie dynamickosti, ale o jej inú kvalitu; jedna predložka patrí do *KAM-systému*, druhá do *KADIAE-systému*.

5.8 Vzťah nepríznačného *PRED*, konfúzne vyjadrujúceho priestor pred predmetom, k príznakovým dynamickým *SPRED* a *POPRED* je privatívny a platí preň všetko, čo sme už boli povedali o vzťahu *KDE* k príznakovým smerovým opytovacím zámenám. Nechajme stranou (veľmi dôležitý) problém, ako chápať predložkové spojenie *PRED domom* — *PRED dom*. Z logiky nášho výkladu by bolo možné urobiť uzáver, že tu v spojení *pred dom* funguje nepríznačový člen privatívnej opozície namiesto neexistujúceho (prázdne miesto v systéme) príznakového člena (na pozadí celého priestorového systému a systému „vnútri-priestoru“) v kinetickom význame (= *A* z opozície „*A* — nič o *A*“). Takéto fungovanie nepríznačového člena je možné preto, lebo táto syntaktická poloha je neutralizačnou pozíciou par excellence; dynamický príznak je jednoznačne daný (spravidla) i slovesom, i príslušným pádom mena.

(Je zaujímavé, že v Horákovej tabuľke (1973 b, s. 147) sa uvádza vzťah *PRED* k dynamickým *K*, *OD*, ale sa neuvádza vzťah k dynamickým členom *PRED-systému* — *POPRED* a *SPRED*.)

6.1 Jedným z dôležitých metodologických princípov, na ktoré treba prihliadať najmä pri rozbere systémov podobných predložkovému systému, je fakt, že musíme prísne rozlišovať medzi podobou systému, ktorá sa nám ako samozrejmosť núka „sama osebe“, ktorá je daná našou každodennou skúsenosťou, a medzi systémom v pravom slova zmysle; že treba prísne rozlišovať, aké príznaky a vzťahy našej skúsenosti sú z hľadiska daného jazykového systému relevantné, ktoré tvoria súčasť „pohľadu“ daného jazyka na skutočnosť (porov. 1.1), pretože „ľudia bývajú hodne náchylní vidieť v jazyku otláčok reality. V skutočnosti nám však jazyky predstavujú len rôzne konštrukcie reality...“ (Benveniste, 1970, s. 11).

6.2 V štúdiách E. Horáka sa za základný, východiskový protiklad systému prvotných predložiek považuje protiklad „kontakt deja s predmetom — pozícia deja vzhľadom na predmet“. Vychádza sa pritom zo správneho pozorovania, že pri definovaní významov jednotlivých predložiek sa na jednej strane stretávame s definíciami, ktorých spoločným príznakom je (môže byť) „priamy kontakt deja s predmetom“ („vnútri predmetu“, „na povrchu predmetu“ a pod.), a na druhej strane s definíciami, ktorých spoločným menovateľom môže byť „pozícia vzhľadom na predmet“, „oddelenie deja od predmetu“. Vzniká otázka, či jazyk skutočne takto systém predložiek člení, či sa v ňom príznak „kontakt—pozícia“ hodnotí ako relevantný.

6.3 Zdá sa nám, že niet štruktúrnych dôvodov pre takéto členenie. To zároveň znamená, že nám toto členenie nič viac nepovie o vlastnostiach skúmaného systému (vcelku i jednotiek v ňom), ako sme vedeli pred týmto členením.

A keď konštituovanie opozícií v jazyku (tým viac základných opozícií) nemá nijaký iný cieľ, iba byť nástrojom, pomocou ktorého sa cez javovú stránku vecí prehrýzame, prebíjame k podstate, systém opozícií musí mať heuristický charakter. Tak ako vyčleňujeme kontaktové — nekontaktové predložky, mohli by sme ich členiť napr. na vnútorné — nevnútorné; povrchové — nepovrchové a pod., alebo nečleniť vôbec. Na „veci“ sa tým nič nezmení (aspoň do tých čias, kým nenájdeme štruktúrnú motiváciu týchto členení). Ktoré dôvody nás vedú k týmto záverom?

6.4 Na úrovni opytovacích a ukazovacích zámen sa príznak kontakt — nekontakt deja s predmetom nerozlišuje. Musela by to teda byť špecifická dištingtívna črta systému priestorových predložiek (za akú ju autori aj považujú).

6.5 Jedným zo skúšobných kameňov reálnosti tohto dištingtívneho príznaku je predložka *PRI*, ktorá (z empirického hľadiska) nie je kontaktom, ale zas je k nemu „bližšie“ ako napr. *PRED*, *ZA*, *POD* atď. Podľa Oravca (1973, s. 191) stojí predložka *PRI* „na periférii“ lokálnych predložiek vyjadrujúcich kontakt (*V*, *NA*) — zrejme iba z príčin, ktoré sme práve uviedli. (Stále ju však hodnotí ako kontaktovej predložku.)

E. Horák (1972, s. 347) musel pre predložku *PRI* vyčleniť zvláštne miesto v rámci pozičných (teda už nie kontaktovej) predložiek; *PRI* na rozdiel od nich vyjadruje „blízkosťnú pozíciu“.

	blízkosť objektu
zaujímanie pozície	PO
pozícia	PRI — POPRI
rušenie pozície	OD

Zároveň musel ako *KAM*-element do tohto systému včleniť predložku *PO* — zas len na základe logických dôvodov; predložka *K* je totiž „indiferentná k vyjadrovaniu príznaku blízkosti“ (op. cit., s. 349).

6.6 Podľa nášho názoru priestorový *PRI*-systém má dôležitú črtu, ktorá ho zaraďuje (napriek všetkým logickým rozdielom) k *V*-systému a stavia do opozície k ostatným predložkovým systémom; predložky *PRI* a *V* jedine vo funkcii *KAM*-člena „používajú“ špecifickú príznakovú jednotku: *K* a *DO*. A ešte jedna dôležitá okolnosť. Nepríznakový charakter *KDE*-systému musí byť (v záujme jednoznačnej komunikácie) vyvážený jednoznačnosťou ostatných elementov signalizácie priestorových vzťahov, teda predovšetkým pádovou jednotou. Skutočne: oproti jednote „miestnych“ pádov (lokál, inštrumentál) stojí pestrosť „smerových“ pádov (akuzatív, genitív, datív) nielen čo do

počtu, ale aj čo do funkčnej vyhranenessi, vyvážená jednoznačným príznakovým charakterom smerových elementov predložkového systému. A toto dôležité hľadisko — pádová väzba — zaraďuje predložku *PRI* ku tzv. kontaktoým predložkám. Porov. ešte aj fakt, že v totožnom rade *PONAD*, *POPOD*, *POZA*, *POPRED* + *akuzatív* sa tak „nečakane“ zjaví väzba *POPRI* + *lokál* (*popri stole*) — úplne v zhode s *PO-väzbou* v kontaktovej oblasti: *po stole*, *popri stole*.

Zvláštny výklad by si zaslúžil fakt, že všetky *ODKIAE*-elementy sa v systéme priestorových predložiek tvoria pomocou *Z*-elementov (*V* — *Z*; *NA* — *Z*; *NAD* — *ZNAD*/*SPONAD*; *POD* — *SPOD*/*SPOPÓD*; *PRED* — *SPRED*/*SPOPRED*; *ZA* — **ZZA*/*SPOZA*), jediný *PRI*-systém má zvláštny element *OD*. Potešilo nás, keď sme v *Monfolóvi slovenského jazyka* (1966, s. 624) našli predložku *SPOPRI* s príkladom: *Miško odtrhol spopri cesty králik* (Kukučín). Nie je vylúčené, že tu bude hrať úlohu nejaké také členenie priestoru vonkajšieho sveta, (taký pohľad jazyka, rečového povedomia na svet), ktoré sme si ešte na úrovni jazykového opisu ani neuvedomili. Porov. napr. takéto paralely: *opriet sa O dom*, *opretý O dom*, *odtrhnúť sa OD domu*, *šúchať sa O dom*/*PO dome* a pod.

Predložka **ZZA*/*SPOZA* sa v Horákovej práci z r. 1972 (v prehľade na s. 347 i v tabuľke na s. 353) z nepochopiteľných príčin neuvádza.

6.7 Rešpektovanie príznaku kontaktové — nekontaktové sťažuje aj zaradenie predložky *MEDZI* do predložkového systému. E. Horák (1972, s. 352) ju vylučuje z centra predložkového systému, zaraďuje ju k sekundárnym predložkám (tie sa podľa neho nachádzajú „na periférii predložkového systému“), ale tu jej musel priznať zvláštne miesto, pretože „táto predložka sa funkčne správa presne tak ako primárne pozičné predložky *NAD*, *POD*, *PRED* a *ZA*“ (ibid.). Sémantický (logický) rozdiel týchto predložiek (*MEDZI* „vyjadruje pozíciu deja nie vzhľadom na jeden objekt, lež záväzne najmenej na dva objekty“ — ibid.) viedol teda E. Horáka k tomu, že im v systéme pričlenil veľmi vzdialené miesto. Všimnime si dobre: to, že sa jedna jednotka „funkčne správa presne tak“ ako jednotka iná, nám nebráni, aby sme im v systéme nepriradili zásadne iné miesta. Čo potom rozhoduje o postavení istej jednotky v systéme?

Štruktúrne dôvody hovoria zato, aby sme predložku *MEDZI* zaradili k predložkám *NAD*, *POD*, *PRED*, *ZA*. Podporujeme tým závery tých lingvistov, ktorí zaraďujú *MEDZI* k prvotným predložkám (porov. Oravec, 1973, s. 189).

6.8 Protiklad „kontaktoý — bez kontaktu“ prijíma aj J. Oravec (op. cit., s. 192) ako druhý hlavný protiklad systému predložiek. Píše: „Protiklad dynamický (smerový) — statický význam a protiklad s kontaktom — bez kontaktu sú hlavné opozície, na ktorých spočíva systém slov. primárných predložiek. Ďalšie protiklady, napr. pri dynamických predložkách protiklad kontaktu vo východisku — v cieľi, sú už protiklady nižšieho radu. Nemajú odraz na gram. forme, ich členy sa nevyjadrujú osobitnou pádovou formou“.

7.1. Predložky *S* a *BEZ*, ktoré E. Horák zaraďuje medzi pozičné (a teda priestorové) predložky vyjadrujúce tzv. „sociatívnu pozíciu“, sa podľa nášho názoru úplne vymykajú z rámca priestorových predložiek. Dávame tým za

pravdu J. Oravcovi (1968, s. 41), podľa ktorého predložky *S*, *BEZ* (tiež *MIESTO*, *NAMIESTO*...) „v základnom význame vyjadrujú vzťahy blízke koordinácii. Tvorí akýsi prechod medzi predložkami a spojkami: podradovacou formou vyjadrujú priradovanie“. Základné koordináty priestorového poľa, dané vzťahmi *KDE* — *KAM*, *ODKIAL*, *KADIAL*, *POKIAL* sa pri nich vôbec neuplatňujú. Nie je preto logické (z hľadiska nášho systému) tvrdiť, že „základnej sociatívnej predložke *S* chýbajú pendanty na vyjadrovanie zaujímania sociatívnej pozície a na vyjadrovanie rušenia sociatívnej pozície“ (Horák, 1972, s. 379).

Vylučujeme tak z rámca priestorových predložiek neorganický, z hľadiska celkového systému defektný prvok. (Stačí porovnať schematické zobrazenia predložkových systémov u Horáka, 1972, na s. 344, 347, 349). Táto operácia zrejme predpokladá, že nemožno všetky prvotné predložky bez výnimky traktovať v zásade ako predložky priestorové (to je predpoklad, z ktorého E. Horák implicitne vychádza).

7.2 Systém sociatívnej pozície vyjadrujúcej sociatívnosť objektov (op. cit., s. 349) obsahuje v sebe ešte jeden rozpor. V Horákovej schéme zaujíma *S* „statické“ miesto („pozícia“); pri „zaujímaní“ a „rušení“ pozície sú nulové pendanty. A v definícii sa hovorí, že „predložka *S* je indiferentná k tomu, či sa dej koná *NAD*, *POD*, *PRED*, *ZA* (objektom), či sa dej koná *PRI* (objekte) alebo či dej smeruje *K* (objektu); pre predložku *S* je relevantné, že dej je v „spoločnosti“ objektu“ (ibid.). K tomu stačilo dodať, že predložka *S* je indiferentná i k tomu, či dej smeruje *OD* objektu, či sa koná *PO* objekte a pod., aby sme prišli k záveru, že je indiferentná k dynamicko-statickej priestorovej opozícii vôbec. Jej poloha v schéme na mieste „pozícia“ je teda neodôvodnená, mohla zaujímať rovnako dobre ľubovoľnú inú pozíciu. Predložky *S* a *BEZ* vyjadrujú teda k dynamicko-statickému systému (ale nielen k nemu) paralelný vzťah, čo sa prejavuje i v tom, že každá poloha v dynamicko-statickom systéme môže byť obohatená o príznak „prítomnosť — negácia prítomnosti sprievodného predmetu alebo príznaku na deji“.

8.1 V E. Horákovom opise má v štruktúre pozičných predložiek minimálny počet členov aj systém tzv. „smerovej pozície“, pretože je reprezentovaná iba predložkou *K* v polohe „zaujímanie pozície“; polohy „pozícia“ a „rušenie pozície“ sú v tomto systéme neobsadené (Horák, 1972, s. 348). Tento systém protirečí uvedeným základným siločiaram priestorového poľa (porov. 1.3 a 3.4), preto jeho vyčlenenie pokladáme za neodôvodnené. Tvrdenie, že „predložkou *K* sa vyjadruje také zaujímanie pozície, ktorého výsledkom nie je lokácia deja vzhľadom na objekt, lež je to (akoby) stále zaujímanie pozície deja vzhľadom na objekt bez zreteľa na jej ďalšie trvanie (jestvovanie) a rušenie“ (ibid.), podľa nášho názoru nemá oporu v jazykovej realite.

8.2 Mohli by sme na základe viacerých argumentov dokázať, že predložka *K*

má svoje zákonité miesto v *PRI-systéme* ako *KAM-element* tohto systému (porov. 6.5 a 6.6). Postačí nám zistenie, že predložka *PO*, ktorú E. Horák v *PRI-systéme* začlenil do polohy „zaujímanie pozície“, je v priestorovom systéme nie *KAM-element*, ale *POKIAE-element*, a teda na uvedené miesto systému nepatrí. („*Íst po školu*“ nezodpovedá otázke *KAM íst?*, ale *POKIAE íst?*) Stotožňujeme sa tak s vyčlenením opozičnej dvojice *K — PRI* u J. Oravca (1968, s. 42) aj u iných autorov.

9. S principiálnym východiskovým stanoviskom E. Horáka (1973 b, s. 151), že „významový protiklad smer — miesto nemôže byť základným štruktúrnym protikladom predložkového systému slovenčiny, lebo významy smer — miesto nie sú významy samých predložiek“, nebudeme explicitne polemizovať v presvedčení, že náš príspevok je práve v tomto smere implicitne polemický. E. Horák má pravdu, že dynamicko-statická opozícia nie je predložkovému systému špecificky vlastná; je mu však vlastná „živelné“, pretože táto opozícia totálne prestupuje všetky systémy priestorového poľa a každý „bod“ v priestore, ktorý hovoriaci vymedzuje pomocou priestorových predložiek, musí byť skúmaný a interpretovaný cez prizmu dynamicko-statickej opozície.

Pedagogická fakulta
Banská Bystrica

Bibliografia

- ACHMANOVA, O. S.: *Sovremennye lingvističeskije teorii i metodika prepodavanja jazykov. Russkij jazyk za rubežom*, 1967, č. 1., s. 9—13.
- BARNET, V.: O morfoložičeskich protivopostavlennich v štruktúrnoy diachronii. In: *Travaux linguistiques de Prague 2. Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue*. Red. J. Vachek. Prague, Academia, Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences 1966, s. 193—205.
- BENVEVISTE, E.: *Reč a lidská zkušenost*. In: 12 eseju o jazyce. 1. vyd. Praha, Mladá fronta 1970, s. 9—19.
- BULYGINA T. V.: *Grammaticeskije opozicii*. In: *Issledovanija po obščej teorii grammatiki*. Red. V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1968, s. 175—231.
- HORÁK, E.: *Predložkový systém spisovnej slovenčiny*. *Slovenská reč*, 37, 1972, s. 341—354.
- HORÁK, E.: *Kontrastívna analýza predložkového systému spisovnej srbochorváčtiny a spisovnej slovenčiny*. *Slavica Slovaca*, 8, 1973 a, s. 75—93.
- HORÁK, E.: *Významový protiklad smer — miesto v predložkovom systéme slovenčiny*. *Jazykovedný časopis*, 24, 1973 b, s. 142—152.
- MIKO, F.: *Povaha predložkového systému v slovenčine*. In: *Jazykovedný zborník Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove*. 2. Red. P. Bunganič. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 151—171.
- ONDRUŠ, Š. (rec.): *Jazykovedné štúdie I. Spisovný jazyk*. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 308 s. In: *Slovenská reč*, 22, 1957, s. 128—135.
- ORAVEC, J.: *Významová štruktúra prvotných predložiek*. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, a, s. 41—49.
- ORAVEC, J.: *Slovenské predložky v praxi*. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968 b, 232 s.
- ORAVEC, J.: *Systém prvotných predložiek v slovanských jazykoch*. In: *Československé prednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě*. *Linguistika*. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1973, s. 189—194.

- RYBÁK, J.: Zámenné príslovky *ta — tam, kam — kde*. Slovenská reč, 32, 1967, s. 32—37.
RYBÁK, J.: Zámenná *tu — tuto, tam — tamto*. Slovenská reč, 33, 1968, s. 42—46.
RYBÁK, J.: K vyjadreniu smeru a miesta v slovenčine a v ruštine. Československá rusistika, 14, 1969 a, s. 106—109.
RYBÁK, J.: K systému ukazovacích zámen v slovenčine. Slovenská reč, 34, 1969 b, s. 358—362.
RYBÁK, J.: Opozícia ukazovacích zámen *tu — tam*. Slovenská reč, 35, 1970, s. 91—98.

ЗАМЕТКИ О СИСТЕМЕ СЛОВАЦКИХ ПРЕДЛОГОВ ВЫРАЖАЮЩИХ ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Резюме

В работе подвергается разбору выделение инвариантных значений первообразных предлогов словацкого языка, выражающих пространственные отношения. Весь разбор производится на основании специфического подхода к данной микросистеме языка: автор пытается вскрыть основные отношения (оппозиции), которые определяют характер (систему) «пространственного поля» в его наиболее общих чертах (прежде всего на уровне вопросительных местоименных наречий). Полученную картину пространственных отношений проецирует на систему первообразных предлогов, пытаясь, с одной стороны, определить в ней проявления общих отношений пространственного поля и, с другой стороны, выявить специфическое членение объективного пространства, которое вносит в язык система первообразных предлогов.

ZÁKLADNÝ VÝZNAMOVÝ PROTIKLAD V SYSTÉME SLOVENSKÝCH PREDLOŽIEK

JÁN ORAVEC

Z hľadiska genézy predložiek je vzťah predložky k pádu jasný: Predložka sa navrstvuje na pád a prispôsobuje sa významu pádu. Z hľadiska synchronného rozboru táto vec taká jasná nie je. Raz dominuje pád, raz predložka. Prekrýva sa tu gramatický vzťah závislosti s obráteným vzťahom obsahovým. Predložka má ešte nejaký lexikálny význam, ale prípona pádu už lexikálny význam nemá. Že medzi predložkami a pádmi nie je jasná deliaca čiara, vidieť i z toho, že predložky preberajú i syntaktické funkcie pádov (v analytických jazykoch). No ani význam predložky nie je jednotný, ale zložený z istých komponentov. Jeden z nich je dominantný, základný — je to priestorový (spaciálny) komponent. K nemu pristupujú ďalšie zložky. Niekedy nad ním prevažujú, napr. pri predložkách *s*, *bez*, *pre*, *za* (v spojení s genitívom).

S ohľadom na svoj výskum slovenských predložiek som význam predložiek formuloval takto (Oravec, 1968, s. 41): „Predložky sú pomocné slová, ktoré vyjadrujú vzťahy, preto ich význam je abstraktnejší ako význam autosémantických slov. V každom spojení význam predložky sa nestotožňuje s významovým vzťahom medzi jej nadradeným a podradeným slovom. Súvzťažnosť nadradeného a podradeného slova v mnohých prípadoch utvára iba predpoklad vzťahu, ale vzťah výslovne vyjadruje alebo obmieňa až sama predložka, ba dakedy vnáša do spojenia význam vlastný len jej samej.“

Tento citát uvádzam preto, že E. Horák (1973 a) tento teoretický postoj necitovoľne medzi mojimi názormi na vzťah predložky a pádu. Postavil si tézu, že základné významy pádov a predložiek sú veľmi vzdialené (akoby nik nebol pred ním konštatoval, že významy holých pádov a predložiek sa veľmi rozstúpili) a potom ju dokazuje.

Dokazuje ju na predložke *pred* v spojení s inštrumentálom a s akuzatívom, a to iba na základnom význame tejto predložky. Pritom si opis významu predložky *pred* z *Morfologie slovenského jazyka* (1966, ďalej *MSJ*; autor časti o predložkách J. Oravec) prispôsobuje, akoby *MSJ* hovorila o dvoch lexikálne rozdielnych významoch predložky *pred*. Opakuje to niekoľko ráz. Napríklad na s. 144 píše: „Ak predložka ‚konkretizáciou‘ svojho významu ‚nadobúda‘ dva rozdielne významy, čo sa potom stáva s jej vlastným, aj keď ‚všeobecným, menej určitým významom‘, ako sa tento význam prejavuje?“ Keby

MSJ predložke *pred* v spojení s inštrumentálom pripisovala význam „pred“ a v spojení s akuzatívom povedzme význam „za“, tak by tieto výčitky boli oprávnené.

Ďalej E. Horák na tej istej strane a na s. 145 dokazuje, že v opisoch *MSJ* sa „vlastný význam predložky v konštrukciách stráca, pretože sa predložke pripisuje význam druhého člena konštrukcie — pádu“, no „napriek tomu, že sa predložke ‚pripíše‘ význam pádu (smer alebo miesto), stále zostáva neznámy vlastný význam predložky (obsah *X*), ktorý predložka vnáša do konštrukcie, t. j. invariantný význam nezávislý od kontextu, teda ten význam, ktorý sa ‚konkretizuje‘ pádom.“

Aby bolo vidieť, ako opis predložky *pred* v *MSJ* „zastiera“ a „popiera“ jej vlastný význam, treba zacitovať tento opis. V *MSJ* sa na s. 649 a 650 píše:

Viaže sa s *A.* a *I.*

I. *S A.* vyjadruje:

I. smer „do priestoru pred niečím“: predskočiť pred, zahnúť pred, odbočiť, doviest, doniesť, položiť, pustiť, hodiť, pozerat...

Blíži sa *pred* bývalý hostinec. (F. Král) — Nebolo vidno ani na tri kroky *pred* seba. (Jégé) — *Pred* kolibu vyšiel bača. (Ondrejov)

II. *S I.* vyjadruje:

miesto „vpredu, spredu, odpredu, niečoho“:

Predo mnou sa rozprestiera jeho hladina. (Kukučín) — Chlapci už postávali *pred* fabrikou. (Ondrejov)

Nazdávame sa, že vymedzenia „do priestoru pred niečím“ a „vpredu, spredu, odpredu niečoho“ nie sú neznámym *X*, že vlastný lexikálny význam predložky *pred* z nich vyniká jednoznačne.

Na porovnanie uvádzame, ako vymedzuje „invariantný“ význam predložky *pred* E. Horák (op. cit., s. 147; citujeme len rozhodujúce charakteristiky): „...v protiklade s rovinnými predložkami *nad*, *pod* a *za* predložka *pred* vyjadruje pozíciu deja z prednej strany objektu“ a „v protiklade s predložkou *od*, ktorá vyjadruje rušenie pozície deja vzhľadom na blízkosť objektu, predložka *pred* vyjadruje zaujímanie alebo trvanie pozície deja vzhľadom na rovinné členenie objektu“. Keď v predehádzajúcom texte E. Horák niekoľko ráz tvrdil, že predložka *pred* je indiferentná k protikladu smer—miesto („význam predložky *pred* v konštrukciách *pred strom* a *pred stromom* nie je rozdielny, ale rovnaký“; s. 146), prečo ju tu tiež vymedzuje dvoma znakmi „zaujímanie a trvanie pozície z prednej strany?“

V ďalšom E. Horák kritizuje *MSJ* za to, že za kritérium na rozlíšenie miestneho (statického) a smerového významu predložky pokladá príslovkové zámená *kde?* — *kam?* Píše: „Príslovkovými zámenami *kam?* a *kde?* sa totiž pýtame na slovesné deje, ale slovesá označujúce deje v ilustratívnych konštrukciách práve chýbajú. Konštrukcie *pred strom* a *pred stromom* teda nestačia na spoľahlivú ilustráciu funkcie predložky a pádu v reči. Takto sa vymedzuje význam predložky iba vzhľadom na pravý člen konštrukcie (meno

v pádovom tvare), pred ktorým predložka stojí, a neberie sa na vedomie lavý člen konštrukcie (sloveso). Funkcia predložky sa totiž prejavuje iba v konštrukcii: *sloveso + predložka + meno v pádovom tvare.*“ (s. 148) V uvedenom citáte z *MSJ* si možno overiť, či v nej „slovesá označujúce deje v ilustratívnych konštrukciách práve chýbajú“ a ako sa v nej „neberie na vedomie lavý člen konštrukcie“.

Sloveso pri určovaní lexikálneho významu predložky E. Horák pokladá za dôležitejšie ako pád, s ktorým sa predložka spája. No namiesto štrnástich sloviess, ktorými sa ilustruje základný význam predložky *pred* v *MSJ*, sám uvádza iba dve slovesá:

kam íst? pred strom

kde stáť? pred stromom

(Týmito dvoma slovesami som naznačoval významový rozdiel lokálových predložiek *po* (dynamický kontakt) a *na* (statický kontakt) v knihe *Slovenské predložky v praxi*, s. 89.)

Preferovanie slovesa pri teoretických úvahách o „invariantnom“ význame predložky podľa mojej mienky nie je potrebné. Na dôkaz stačí aj sama predložka *pred* so slovesom *íst*, keď ich použijeme vo všetkých možných (správnych i negramatických) spojeniach, napr. *íst horou, íst pred horou, íst pred horu, *íst horu*. Dajú sa nájsť i také slovesá, ktoré s predložkou *pred* a slovom *hora* tvoria všetky spojenia gramaticky správne, napr. *trafiť horou, trafiť pred horou, trafiť pred horu, trafiť horu*. Z uvedeného vidieť, že sloveso nemôže rozlišovať význam týchto spojení, lebo je vo všetkých spojeniach to isté, a napriek tomu spojenia majú odhodný význam. Tým sa ukazujú aj nevýhody teórie, ktorá predložky vysvetľuje ako „medzi-ložky“. Na iných miestach (Horák, 1972; 1973 a, s. 147) autor sám popiera závažnosť slovesa pri určovaní invariantného významu predložky, keď tvrdí, že invariantný význam predložky vyplýva z jej vzťahov k ostatným predložkám systému.

Otázka významu predložky *pred* a iných pozičných inštrumentálových predložiek (*za, nad, pod*) nie je taká zložitá, aby ju bolo treba riešiť až siedmimi schémami, ktoré demonštroval E. Horák. Sú to pozičné predložky, ktoré vznikli pomerne neskoro a pri inštrumentáli. Keďže vznikli neskoro, sú v istom zmysle abstraktnejšie ako iné predložky, a keďže vznikli pri inštrumentáli, sú pozičné (nie kontaktové), lebo inštrumentál nevyjadruje zásah (podobne ako datív). Teda súvis týchto predložiek s pádom je očividný. No na rozdiel od datívu inštrumentál pozitívne nevyjadruje smerovanie, preto aj pôvodný význam týchto predložiek bol statický, ale nevylučoval (podobne ako význam holého inštrumentálu) pri nich ani dynamické poňatie, t. j. nevylučoval syntagmatické spojenia s pohybovými slovesami, napr. *íst, letieť... nad dačím*. Tento dynamický aspekt sa vývinom zdôraznil gramaticky tak, že sa pred-

ložky *nad, pod*... začali spájať i s vyslovene smerovým pádom, s akuzatívom: *ísť, letieť nad, pod, pred, za, medzi* dačo, takže dnes sa predložky *nad, pod*... môžu spájať s inštrumentálom i s akuzatívom. Spájanie s akuzatívom bolo umožnené gramatickým významom akuzatívu, lebo akuzatív má medzi ohnutými (nepriamymi) pádmami najširší význam. Smerový variant významu predložiek *nad, pod*... sa v priebehu vývinu zdôraznil ešte raz, a to slovotvorne, pridaním (vlastne predpnutím) predložky *po-*, takže vznikli z nich podvojný, jednoznačne smerové predložky *ponad, popod, popred, poza, pomedzi*. Zdôraznený smerový význam však už vyžaduje iba spájanie s akuzatívom a vylučuje inštrumentál. Takéto smerové predložky sa v slovenčine slovotvorne rozšírili aj o predložku *z* — (foneticky aj *s* —): *sponad/ spopod*..., aby sa nimi v predložkovom systéme odstránila istá asymetria pri vyjadrovaní smerovania s kontaktom v cieľi a vo východisku (na čo je málo predložiek).

Pôvodné spojenie predložiek *nad, pod, pred, za, medzi* s inštrumentálom sa v dnešnom predložkovom systéme dokazuje tým, že sekundárnych významov týchto predložiek je viac ako akuzatívnych a sú to bohaté významy, doložené mnohými syntagmatickými spojeniami, kým akuzatívne sú doložené často iba jedným-dvoma spojeniami, aj to často diskutabilnými alebo frazeologizovanými. V takomto zmysle a s týmito obmedzeniami vidíme „indiferentnosť“ významu predložiek *nad, pod, pred, za, medzi* k základnému protikladu smer—miesto. O „indiferentnosti“ sa dá hovoriť iba pri ich základnom význa-me. Keď berieme do úvahy celú lexému, t. j. základný význam i sekundárne významy, tvrdenie o „indiferentnosti“ k protikladu smer—miesto odporuje jazykovým faktom. Inštrumentálne významy sú nielen bohatšie doložené, ale sú celkom iné než akuzatívne. Napr. predložka *pred* s akuzatívom okrem základného významu má iba jeden slabo doložený význam, význam účelu, v ktorom navyše silno presvitá základný priestorový význam; porov. ho vo vete z *MSJ*: *Teraz vari jeho poženú pred súd* (Tajovský). Oproti tomu v spojení s inštrumentálom okrem priestorového významu má ešte štyri významy (časový, príčinný, predmetový, zreteľový):

1. časový (čas predbiehajúci to, čo sa pomeníva substantívom). Domov sa majú vrátiť *pred* západom slnka. (Figuli) — *Pred* sobášom je každá žena krotká. (Podjavorinská) — Mesiac minul *pred* tromi dňami. (Timrava) — V nedeľu *pred* sv. Jakubom zišiel odtiaľ konečne pastier. (Chrobák)

2. príčinný v spojeniach *strachovať sa, mať strach, lakat sa, utekať*... Vždy má strach *pred* hladom. (Timrava) — *Pred* mátohou utekal. (Kukučín)

3. predmetový vo väzbách sloviac *chrániť (sa), brániť (sa), zamĺčať niečo, zatajiť, vystrihať*... Chatrný odev ho zle chránil *pred* studeným vetrom. (F. Král) — Toto stretnutie Magdaléna *pred* rodičmi zatajila. (Figuli)

4. zreteľ: Nemal *pred* notárom nijakého rešpektu. (Jégé)

Pri predložkách totiž spravidla nemáme do činenia s preneseným významom. Tam každé použitie značí istý pojmový vzťah. Nanajvýš by sa tu mohlo

hovorí o metonymii. Navyše pri viacerých predložkách základný priestorový význam už zanikol, takže chtiac-nechtiac sekundárny význam musíme brať do úvahy, ak chceme opísať celý predložkový systém. Pritom vzniká otázka, prečo brať do úvahy sekundárne významy iba pri daktorých predložkách, a nie pri všetkých. Pre tieto dôvody som pokladal spracovanie významov týchto predložiek v spojení s obidvoma pádmami (s *I.* aj s *A.*) spoločne za nepraktické a odporúčal som spracovať ich osobitne v spojení s inštrumentálom a osobitne s akuzatívom aj v *Slovníku slovenského jazyka*.

Brať pri zisťovaní významu predložky do úvahy aj sekundárne významy nie je metodologická chyba, ako sa nazdávajú niektorí autori. Často aj základný význam predložky poznáme nielen z neho samého, ale aj z jeho iradiácie do sekundárnych významov.

Pri zisťovaní invariantného významu by bolo prinajmenej metodologickou neopatrnosťou nevnímať si všetky významy predložky. Takýto postoj môže viesť k chybnému vymedzeniu invariantného významu. Stalo sa to — ako sa nazdávame a ako sme to ukázali inde (Oravec, 1974) aj E. Horákovi, a to pri predložkách *od*, *o + A.*, *po + A.*, *k* a iných. Napríklad predložka *od* nevyjadruje pozíciu, ako sa nazdávame, ale kontakt vo východisku, akuzatívna predložka *po* nevyjadruje pozíciu, ale kontakt v cieli (koncovú hranicu), akuzatívna predložka *o* nevyjadruje prerušovaný kontakt, ale kontakt bez príznaku „prerušovaný“. Ak sú nepresne určené významy členov systému, potom nemožno presne určiť ani vzťahy medzi členmi, a tým aj najdômyselnejšie schémy strácajú cenu.

Nepresne určený význam predložky môže mať ďalekosiahle dôsledky najmä pri porovnávaní dvoch a viacerých jazykov. E. Horák (1973 a, s. 145—148, najmä s. 146) slovenskej predložke *do* odoprel význam hranice (obmedzenia, limitný), ktorý predložka *do* má napr. v spojeniach: *umyt sa do pásu*, *dosahovať/siahat do neba*, *do vrchu*, *do tretích susedov*... s ním aj význam miery (rozmanito diferencovaný), napr. *vypit do dna*, *zničiť do základov*, *do tla*, *do kosti*, *do konca*, *do krajnosti (nepričetnosti, nemožnosti...)*, *do ostatnej kvapky (nitky, byľky...)*, *do jedného*, *do úmoru (chuti, zblaznenia, vysilenia, zbesnenia...)*. Tento význam je dobre doložený v spisovnej slovenčine a oveľa pevnejší a bohatší ho majú nárečia (stredoslovenské, časť východoslovenských i západoslovenských). Pri zisťovaní postavenia slovenčiny medzi slovanskými jazykmi nič nemôže slovenčine viacej poškodiť ako podceňovanie takýchto jej znakov. Navyše táto časť je skrátanou parafrázou iného článku (Horák, 1973 b) a je do tohto článku začlenená neorganicky.

Ak predložky *nad*, *pod*, *pred*, *za*, *medzi* nerušia protiklad smer—miesto, tým menej ho rušia iné predložky, ktoré sa viažu s dvoma pádmami. Napríklad z predložiek, ktoré sa viažu s akuzatívom a lokálom — *na*, *o*, *po*, *v* — iba predložka *na* má rovnomernejšie zastúpenie v obidvoch pádoch. Predložka *v* je základ-

nou v lokáli, ale takmer zanikla v akuzatívne (udržala sa len v osihotených poetizmoch), teda protiklad smer—miesto sa jednoznačne odrazil na jej frekvencii. Pri predložkách *o*, *po* protiklad smer—miesto rozlišuje významy: v akuzatívne majú iný význam ako v lokáli, pričom predložka *o* v lokáli pôvodný miestny význam stratila a udržala sa iba v druhotných významoch.

Predložky, ktoré sa viažu iba s jedným pádom, E. Horák vynechal celkom. Sú to práve predložky významovo najtesnejšie späté s istým pádom, a preto môžu najzreteľnejšie poukázať aj na všeobecný význam daného pádu, a tým aj na základné protiklady predložkového systému. Tieto predložky jednoznačne dokazujú, že základným organizujúcim princípom slovenských predložiek je protiklad smer—miesto. Tak predložky, ktoré sa spájajú iba s lokálom (*pri*) alebo s inštrumentálom (*s*) sú nesmerové (statické). Predložky, ktoré sa spájajú s akuzatívom (*cez*, *skrz*), datívom (*k*, *proti*) a genitívom (*do*, *od*, *z*, *u*, *bez*) sú zasa smerové (dynamické). Predložky *cez*, *skrz*, *k*, *proti*, *do*, *od*, *z* nepotrebujú v tomto smere nijaké vysvetlenie. Predložka *pre* potrebuje komentár iba preto, že už nemá priestorový význam, iba príčinný význam (dnes základný), no ten vznikol zo smerového (porov. Kopečný, 1973). Zo synchronného hľadiska to dokazujú iné predložky, ktoré vyjadrujú príčinu ako paradigmatický význam, lebo sú to všetko smerové predložky (porov. predložky *od*, *z*). Aj pri genitívnych predložkách *bez*, *u* smerový (dynamický) ráz významu zastrela strata priestorového významu, no dynamický ráz nezrušila celkom. Predložka *bez* je odluková predložka ako predložky *od*, *z*, lenže vyjadruje odluku na úrovni sociatívnosti. Na rozdiel od predložky *s*, ktorá vyjadruje trvanie sociatívnosti (statickú sociatívnosť), predložka *bez* vyjadruje (z)rušenie sociatívnosti, teda je dynamickým protikladom predložky *s*. Predložka *u* — ináč v slovenčine veľmi oslabená — sa najpevnejšie drží a ako celkom bezpríznamová cíti tiež v odlukovom význame, v spojeniach typu: *dostať*, *učiť sa*, *získať*... *u dakoho* (= *od dakoho*). Dynamickosť týchto genitívnych predložiek zastiera sám všeobecný význam pádu. Genitív pozitívne vyjadruje kontakt, preto všetky genitívne predložky vyjadrujú rozmanité druhy kontaktu (kontakt vo východisku — v cieľi, kontakt s vnútrom — s povrchom predmetu... a i.). Teda v genitíve sa uplatňuje druhý najdôležitejší protiklad predložkového systému, protiklad s kontaktom — bez kontaktu. Prvý člen tohto protikladu (*s* kontaktom) je protihráčom prvého člena základného protikladu smer—miesto, lebo kontakt oslabuje, umŕtvuje smerovanie. Vplyvy kontaktového významu pádu vidieť na predložkách *u*, *bez*, ale aj na iných (*okrem*).

Vo svojom článku E. Horák niekoľko ráz vyčítuje *MSJ*, že sa v nej pri opise významového vzťahu predložka — pád nielen podceňujú významy predložky, ale „sa prehliadajú“ významy pádov. Sám však svoje chápanie významu pádov a pádového systému nikde nepodal. Preto všetky jeho výklady o vzťahu

predložky a pádu trpia jednostrannosťou a vyúsťujú do chápania predložiek ako autosémantických slov. Holá schéma pádového systému (a navyše neúplná), ktorú E. Horák (1973 a) uvádza na s. 150 bez komentára, nemôže k tejto otázke povedať nič, naopak, sama potrebuje vysvetlenie.

Keď E. Horák zhrňa svoje rozbory predložky *pred* záverom „Ak sa nám podarilo dokázať, že predložka *pred* má v konštrukciách *pred strom* a *pred stromom* rovnaký význam, potom treba priznať, že sa významový protiklad smer—miesto slovenským predložkám pripisuje neopodstatnene, lebo významy smer a miesto vnášajú do týchto konštrukcií pády: akuzatív a inštrumentál“, opiera sa o jedinú predložku, vlastne o jediný význam jedinej predložky. (Podľa neho samého o podobný stav môže ísť pri štyroch predložkách.) Merať celý systém vlastnosťami takejto atypickej jednotliviny znamená nesprávne zovšeobecňovať. Vlastnosti celého predložkového systému možno adekvátne abstrahovať iba zo všetkých predložiek a zo všetkých ich významov. Po takomto rozbere sa protiklad statických-dynamických predložiek nezdá ako čosi predložkám imputované, lež ako základný princíp, na ktorom spočíva celá organizácia všetkých predložiek a všetkých ich prvotných a druhotných významov. Dokazujú to predovšetkým predložky s jednotnejším významom, ktoré sa viažu iba s jedným pádom, a potom staršie predložky, ktoré sa viažu s akuzatívom a lokálom, kde protiklad smer (spojenia s akuzatívom) — miesto (spojenia s lokálom) spôsobil aj rozdiely v lexikálnych významoch, a to i v základných (porov. predložky *o*, *po*). Tomuto protikladu sa do istej miery prispôsobili aj najnovšie primárne predložky, ktoré sa viažu s inštrumentálom a akuzatívom. Prispôsobili sa mu významom i formou. Významom tak, že v inštrumentáli majú iné sekundárne významy a majú ich podstatne viac ako v akuzatívne. Formálne sa mu prispôsobili tak, že na zvýraznenie smerovej zložky vznikli z nich podvojnú predložky *ponad*, *popod*, *popred*, *poza*, *po-medzi*.

Protiklad statických-dynamických predložiek je v predložkovom systéme dôležitejší ako protiklad s kontaktom — bez kontaktu. Dokazuje to gramatická forma. Statickú zložku tohto protikladu vyjadrujú lokálne pády (lokál, inštrumentál), smerovú zložku zasa dynamické pády (akuzatív, datív, genitív), kým protiklad s kontaktom — bez kontaktu sa uplatňuje ako podružný až v rámci týchto dvoch skupín (v rámci statickej skupiny lokál oproti inštrumentálu, v rámci dynamickej skupiny genitív oproti datívu). No ani v rámci týchto dvoch skupín protiklad statických-dynamických predložiek nie je celkom anulovaný. Napr. v rámci lokálnych pádov lokál vyjadruje statickosť pozitívne, kým inštrumentál vyjadruje iba tendenciu k statickosti.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

HORÁK, E.: Predložkový systém spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 37, 1972, s. 341—354.

HORÁK, E.: Významový protiklad *smer* — *miesto* v predložkovom systéme slovenčiny. Jazykovedný časopis, 24, 1973 a, s. 142—152.

HORÁK, E.: Kontrastívna analýza predložkového systému spisovnej srbochrvátčiny a spisovnej slovenčiny. Slavica Slovaca, 8, 1973 b, s. 75—93.

KOPEČNÝ, Fr.: Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. 1. Predložky. Koncové partikule. 1. vyd. Praha, Academia 1973. 348 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 895 s.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 232 s.

ORAVEC, J.: Významová štruktúra prvotných predložiek. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 41—49.

ORAVEC, J.: Predpoklady systematizovania predložiek v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 39, 1974, s. 291—303.

L'OPPOSITION FONDAMENTALE DU SENS DANS LE SYSTÈME DES PRÉPOSITIONS SLOVAQUE

Résumé

Cet article donne réponse à ceux qui doutent de l'existence de la priorité de l'opposition des prépositions statiques — dynamiques dans le cadre des prépositions primaires dans la langue slovaque. Cette opposition se manifeste formellement par les différents cas. Les prépositions dynamiques se lient avec les cas dynamiques (accusatif, génitif, datif). Les prépositions statiques se lient généralement avec les cas statiques (local, instrumental). Du côté de sens, l'opposition statique — dynamique prouvent ces faits:

a) Le sens primaire des prépositions qui se lient uniquement avec un seul cas s'accorde toujours avec le sens universel du cas: dans les cas dynamiques ces prépositions n'ont que les sens dynamiques (p. ex. les prépositions *cez*, *do*, *od*, *z*, *k*) dans les cas statiques seulement les sens statiques (p. ex. prép. *pri*, *s*).

b) Dans les prépositions anciennes qui se lient avec deux cas (accusatif et local), les cas ont eu l'influence sur la distinction de leurs sens primaires et secondaires; les cas ont aussi essentiellement influencé leur fréquence (préposition *v* dans l'accusatif a presque disparu).

c) Les prépositions plus nouvelles (abstraites) qui se lient avec l'accusatif et instrumental, distinguent d'après les cas leurs sens secondaires.

A part de cela, pour souligner l'élément dynamique, ont été créés les prépositions composées (première partie forme toujours préposition *po-*), p. ex. *ponad*, *popod*, *popred*, *poza*, qui se lient seulement avec l'accusatif — le cas dynamique.

EŠTE RAZ O VÝZNAMOVOM PROTIKLADE *SMER* — *MIESTO* V PREDLOŽKOVOM SYSTÉME SLOVENČINY

EMIL HORÁK

V štúdiu *Významový protiklad smer — miesto v predložkovom systéme slovenčiny* (1973, s. 42—52) som sa pokúsil dokázať, že významový protiklad *smer* — *miesto* nie je základným štruktúrnym protikladom predložkového systému slovenčiny. V citovanej štúdiu obhajujem stanovisko, podľa ktorého významový protiklad *smer* — *miesto* je významovým protikladom predložkovopádových konštrukcií, resp. protikladom tzv. predložkových pádov. Toto stanovisko som v citovanej štúdiu dokazoval overovaním platnosti jednej z východiskových téz opisu významu predložiek *Morfológie slovenského jazyka* (1966; ďalej *MSJ*).

Je celkom prirodzené, že na moju štúdiu reaguje J. Oravec (1974, s. 142—149), autor kapitoly o predložkách v tomto diele. Nevieť si však vysvetliť, prečo mi J. Oravec vo svojej štúdiu pripisuje tézy a tvrdenia, ktoré som nikde nevysslovil, s ktorými nemôžem súhlasiť, ktoré sa vonkoncom priečia môjmu chápaniu predložiek. V záujme ďalšej konštruktívnej diskusie o predložkách, ale najmä v záujme ďalšieho opisu sémantiky slovenských predložiek si pokladám za povinnosť dištancovať sa od tvrdení, ktoré mi J. Oravec pripisuje.

1. Podľa J. Oravca (1974, s. 142) v citovanej štúdiu som si „postavil“ tézu, že „základné významy pádov a predložiek sú veľmi vzdialené“ a potom vraj túto tézu dokazujem. J. Oravec však neuvádza miesto, kde som si v štúdiu túto tézu „postavil“. Ale takéto miesto ani uviesť nemohol, lebo takúto (ale ani jej podobnú) tézu som si v citovanej štúdiu nepostavil, a to už aj preto, že vzťah predložky a pádu nie je doteraz v slovanskej lingvistike uspokojujúco riešený ani z hľadiska diachronického, ani z hľadiska synchronného, čo naznačujem v úvodnej časti štúdie (v bode 0.). Ani z poznámky „sémantická autonómnosť, prirodzene, nevyklučuje sémantickú príbuznosť oboch týchto kategórií“, ktorú uvádzam v závere svojej štúdie (v bode 5.), nevychodí taká vážna kvantitatívna charakteristika vzťahu predložky a pádu, akú by mi chcel pripísať J. Oravec.

V štúdiu sa teda nezaobieram tézou, ktorú mi J. Oravec neprávom pripisuje, ale v celej štúdiu sa pokúšam dokázať neplatnosť východiskovej tézy opisu predložiek *MSJ*, podľa ktorej „význam predložky konkretizuje sa v spojení s istým pádom, napr. *pred strom* (s *A.* označuje smer) — *pred stromom* (s *I.*

označuje miesto) (*MSJ*, s. 619). Program svojej štúdie som vymedzil jednoznačne takto: „Ďalej sa budeme v tomto príspevku zaoberať uvedenou tézou. Budeme mať pritom na zreteli najmä jej aplikabilitu pri opise významu slovenských predložiek“ (s. 143). V štúdiu som polemizoval s citovanou tézou a vyslovil som viac závažných argumentov proti jej platnosti. Ak som sa pritom mylil alebo ak sú moje argumenty nie dosť presvedčivé, nazdávam sa, že J. Oravec v reagovaní na moju štúdiu bol povinný ukázať, v čom sa mylím, alebo dokázať nepresvedčivosť mojich argumentov, a tak obhájiť citovanú tézu *MSJ*. Lenže J. Oravec sa citovanej tézy z *MSJ* v celej svojej štúdiu ani nedotkol, ako keby táto téza vôbec nejestvovala. Alebo sú východiskové tézy opisu predložiek *MSJ* tabu aj pre ich autora? Ale takýto postoj, takýto spôsob „obhajovania“, t. j. zamlčania východiskovej tézy *MSJ* je v rozpore s charakteristikou a poslaním tohto diela, ktoré sami jeho autori vo formulácii J. Ružičku (1967, s. 42) vyjadrili takto: „...teda *MSJ* nepokladáme za posledné slovo vo výskume slovenskej morfológie ani my, jej autori, hoci ju pokladáme za dôležitú etapu vo výskume gramatickej stavby slovenského jazyka, za etapu, ktorá zaiste poslúži ďalšiemu bádaniu ako spoľahlivé východisko“. Keď si dovoľujem polemizovať s jednou z téz tohto reprezentatívneho diela slovenskej jazykovedy, robím tak v úplnej zhode s citovanou charakteristikou tohto diela, ako aj v zhode s dialektikou vedeckého poznania.

2. Platnosť citovanej tézy (ale nie tézy, ktorú mi pripisuje J. Oravec) dokazujem na konštrukciách predložky *PRED* a substantíva *STROM*, a to nie náhodne, ale práve preto, že sa citovaná téza v *MSJ* ilustruje týmito konštrukciami. Podľa J. Oravca si opis predložky *PRED* v *MSJ* „prispôsobujem“, akoby *MSJ* hovorila o dvoch lexikálne rozdielnych významoch predložky *pred*“ (s. 142). Po prvé, vo svojej štúdiu vôbec nehovorím o „lexikálnom význame“ predložiek, a preto nemôžem ani predložke *PRED* v opise *MSJ* pripisovať „lexikálne významy“. Po druhé, skutočnosť, že predložke *PRED* a iným predložkám, ktoré sa spájajú s dvoma pádmami, sa pripisujú dva významy: význam smeru a význam miesta predsa jednoznačne vyplýva už zo samej citovanej tézy, je to jediná obsahová náplň tejto tézy. Napokon na základe uvedenej tézy, podľa ktorej má predložka dva významy v závislosti od toho, s ktorým pádom sa spája, buduje J. Oravec celú svoju teóriu o základnom významovom protiklade v systéme slovenských predložiek.¹ Svedčí o tom aj formálna stránka jeho základných významových protikladov smer — miesto, napr. *na A — na L, v A — v L, pred A — pred I, nad A — nad I*

¹ „Protiklad smerový (dynamický) — miestny (statický) význam je najdôležitejší významový protiklad predložiek, zasahuje — ako uvidíme — najväčší počet predložiek a významov“ (1968, s. 42).

a iné. Teda: jedna predložka — dva významy. Prečo mi potom J. Oravec vyčíta, že si opis významu predložky *PRED* v *MSJ* „prispôsobujem“?

Výčitka J. Oravca (s. 148), že sa vo svojej štúdií opieram „o jedinú predložku, vlastne o jediný význam jedinej predložky“ a že tým meriam celý systém vlastnosťami takejto „atypickej jednotliviny“, sa vzťahuje ponajprv na túto východiskovú tézu *MSJ*. Vo svojej štúdií predsa polemizujem s tézou, ktorá sa dokladá konštrukciami s predložkou *PRED*. Keď J. Oravec tvrdí, že meriam celý systém vlastnosťami „atypickej jednotliviny“ a že tým nesprávne zovšeobecňujem (s. 148), potom je chyba v zovšeobecňovaní vo východiskách opisu predložiek *MSJ*. Kladiem si otázku: Ak je predložka *PRED* naozaj iba „atypická jednotlivina“ (podľa J. Oravca), prečo, na základe čoho sa táto „atypická jednotlivina“ dostala do východiskovej tézy opisu významu predložiek *MSJ*? Akú metodologickú hodnotu má taká východisková téza, ktorá sa zakladá na „atypickej jednotlivine“? Či nie je potom potrebné s takouto tézou polemizovať a dokazovať jej neopodstatnenosť?

3. J. Oravec mi ďalej pripisuje tvrdenie, že „sloveso pri určovaní lexikálneho významu predložky“ pokladám „za dôležitejšie ako pád, s ktorým sa predložka spája“ (s. 144). Opäť pripomínam, že sa v štúdií nezaoberám určovaním „lexikálneho významu“ predložky, lebo pracujem s invariantným významom predložky. O úlohe slovesa hovorím v štúdií iba v spojitosti s ilustráciou „*funkcie predložky a pádu v reči*“ (s. 148), resp. v ilustratívnych konštrukciách overovanej tézy, kde tvrdím, že „funkcia predložky sa prejavuje iba v konštrukcii *sloveso + predložka + meno v pádovom tvare*“ (s. 148). Keď konštatujem, že sa pri vymedzovaní významu predložky nebral ohľad aj na ľavý člen konštrukcie (sloveso), myslím tým, prirodzene, na vymedzovanie významu predložky na základe tejto tézy, teda na významy: smer a miesto, a preto aj tvrdím, že „konštrukcie *pred strom* a *pred stromom* teda nestačia na spoľahlivú ilustráciu funkcie predložky a pádu v reči“ (s. 148). Keby sa totiž už pri tvorbe overovanej tézy bolo prihliadalo aj na sloveso, táto téza by sotva bola vznikla, lebo až z relácie *sloveso — predložka — pád* jednoznačne vyplýva, že významy smer a miesto nie sú významy samých predložiek, ale že sú to významy pádov, čo som sa aj pokúšal dokázať v celej štúdií. Štrnásť slovíes, ktoré ilustrujú významy predložky *PRED* v *MSJ*, vyhovuje ďalším tézám, ktorými sa vymedzuje kontextový význam predložiek v tomto diele.

Keby bol J. Oravec v reagovaní na moju štúdiu rešpektoval aj iné chápanie významu predložiek než kontextové, bol by sa vzdal viacerých kritických poznámok, pretože v takej podobe, ako ich podáva, vyvolávajú iba zbytočné nedorozumenia. J. Oravec komentuje napríklad vymedzovanie invariantného významu predložky cez prizmu kontextového chápania významu predložky takto: „Preferovanie slovesa pri teoretických úvahách o ‚invariantnom‘ význame predložky podľa mojej mienky nie je potrebné“ (s. 144).

Ak je pri určovaní kontextových významov predložiek aktuálna otázka, či je dôležitejší pád ako sloveso alebo opačne, táto otázka predsa nemá význam pri vymedzovaní invariantného významu predložky. Pri identifikácii invariantného významu predložky by bolo rovnako nezmyselné tvrdiť, že je dôležitejšie sloveso ako pád, ako by nemalo zmyslu tvrdenie, že je dôležitejší pád než sloveso. A preto pri identifikácii invariantného významu sloveso neprefe-rujem. Ale invariantný význam predložky nestotožňujem ani so základným, resp. priestorovým významom predložiek (t. j. tiež kontextovým), čo by nasvedčovala táto konštatácia J. Oravca o vymedzovaní invariantného významu predložky (s. 146): „Pri zisťovaní invariantného významu by bolo prinajmenej metodologickou neopatrnosťou nevšimáť si všetky významy predložky.“²

Poznámka. Na strane 148 nevymedzujem invariantný význam predložky *PRED*, ako sa nazdáva J. Oravec, ale tu iba ilustratívne naznačujem, ako sa invariantný význam predložky *PRED* uvedomuje v používaní, v reči, „na základe štruktúrnych protikladov predložkového systému slovenčiny“ (s. 147). Príznamy „zaujímame pozície a trvanie pozície z prednej strany objektu“ sú iba dvoma realizáciami tejto predložky (jej významu) v pláne reči. Invariantný význam predložky *PRED* (identifikovaný v paradigmatických vzťahoch): pozícia z prednej strany objektu je prítomný vo všetkých použitíach tejto predložky. A preto nemôže byť tento význam rozdielny ani v konštrukciách *pred strom* — *pred stromom* v zmysle: smer — miesto, lebo tieto významy sú významami protikladových pádov (akuzatív — inštrumentál), a nie významy samej predložky.

4. Podľa J. Oravca „otázka významu predložiek *pred* a iných pozičných inštrumentálových predložiek (*za*, *nad*, *pod*) nie je taká zložitá, aby ju bolo treba riešiť až siedmimi schémami“ (s. 144). Pripomínam, že sa vo svojej štúdií nezaobieram „významom pozičných inštrumentálových predložiek“, ale sa zapodievam východiskovou tézou opisu významu predložiek v *MSJ*, a táto téza sa vzťahuje na všetky predložky, ktoré sa spájajú v slovenčine s dvoma pádmi. A touto tézou sa zaoberám práve preto, že sa jej uplatňovaním pri opise významu predložiek v *MSJ*, podľa mojej mienky, nepotrebné komplikuje opis sémantiky slovenských predložiek. V tomto zmysle hovorím vo svojej štúdií o zastieraní a popieraní aj vlastného významu predložiek, čo mi J. Oravec vyčíta, ale tým ešte nedokazuje, že sa mýlim. Na dôkaz, že sa vlastný význam predložiek v opise predložiek *MSJ* nezastiera a nepopiera, cituje J. Oravec opis významu predložky *PRED* v *MSJ*. Ak azda z uvedených schém nevyplývalo dost jasne, že sa uplatňovaním overovanej tézy význam predložiek v *MSJ* zastiera, pokúsím sa to dokázať konfrontáciou tvrdení J. Oravca s opisom predložky *PRED* v *MSJ*, ktorý cituje. Po citáte opisu predložky *PRED* z *MSJ* J. Oravec konštatuje: „Nazdávame sa, že vymedzenie ‚do priestoru

² Princípy identifikácie invariantného významu predložiek podáme v osobitnej štúdií v nasledujúcom čísle tohto časopisu, a to aj so zreteľom na konštatácie o invariantnom význame predložiek v štúdií J. Rybáka (1974, s. 128—141).

pred niečím', a ‚vpredu, spredu, odpredu niečoho‘ nie sú neznámymi *X*, že vlastný lexikálny význam predložky *pred* z nich vyniká jednoznačne“ (podč. *E. H*). Súhlasím.³ Význam predložky *PRED* v takejto formulácii vyniká jednoznačne. Ale význam predložky *PRED* už vôbec nevyniká tak jednoznačne vo formuláciách: 1. smer ‚do priestoru pred niečím‘ a 2. miesto ‚vpredu, spredu, odpredu niečoho‘, ako ich uvádza *MSJ* (a ja polemizujem s opisom predložiek v *MSJ*). Je predsa podstatný rozdiel medzi citovanými formuláciami lexikálneho významu predložky *PRED* u J. Oravca a medzi formuláciami významu predložky *PRED* v *MSJ*: vo formuláciách významu predložky *PRED* v *MSJ* sú navyše významy smer a miesto. Z tohto rozdielu vznikajú zásadné otázky: Ak význam predložky *PRED* (a platí to aj o ostatných slovenských predložkách, ktoré sa viažu s dvoma pádmi) vyniká jednoznačne, prečo sa do formulácií významu predložky *PRED* v opise *MSJ* zavádzali aj pojmy smer a miesto? Bolo potrebné tieto pojmy zavádzať do opisu významu predložiek, keď je význam predložky aj bez nich jednoznačný? A keď je význam predložky aj bez nich jednoznačný, je potrebné (a potom aj metodologicky správne) povýšiť významy smer a miesto na základné významy predložiek (u J. Oravca: základný významový protiklad smer — miesto v systéme slovenských predložiek)?

Nazdávam sa, že všetky tieto otázky by prestali byť aktuálne, keby sa priznalo, že významy, ktoré sa vo formuláciách *MSJ* pripisujú predložkám, sú nie významy samých predložiek,⁴ ale že sú to významy konštrukcií: *predložka + pád*, resp. *predložkových pádov*, čo je očividné aj z formulácií tohto opisu v *MSJ*, (s. 649—650): I. *S A*. vyjadruje smer ‚do priestoru pred niečím‘; II. *S I*. vyjadruje miesto ‚vpredu, spredu, odpredu niečoho‘. Ak uvedené formulácie zaznačíme v podobe schém:

PRED (+) *A* = smer (+) do priestoru pred niečím

PRED (+) *I* = miesto (+) vpredu, spredu, odpredu niečoho
bude ešte zreteľnejšie, že významy, ktoré sa pripisujú iba predložke (pravá strana schém), patria dvom kategóriám: *predložke a pádom*, t. j. *predložkovým pádom*.

³ Pravda, súhlasím s týmito formuláciami s tou výhradou, že vlastný význam predložky (bez nánosu sémantiky slovesa a pádu) treba formulovať ešte jednoznačnejšie. Práve preto som dospel k záveru, že pri morfológicko-sémantickom opise predložiek treba vychádzať z invariantného (systémového) významu predložiek. Invariantný význam predložky *PRED* (identifikovaný v systémových vzťahoch) potom stačí formulovať takto: *pozícia z prednej strany objektu*.

⁴ Keď opätovne tvrdím, že významový protiklad smer — miesto nie je protikladom samých predložiek, a teda ani protikladom predložkového systému slovenčiny, tým vôbec netvrdím, že dynamicko-statická opozícia nie je vlastná predložkovému systému ‚živeľne‘ (J. Rybák, 1974, s. 140), lebo opozícia dynamickosť — statickosť je takto ‚živeľne‘ rovnako vlastná i systému pádov, i slovesám. Lenže opis takejto ‚živeľnej‘ prítomnosti opozície dynamickosť — statickosť v jazyku podľa mojej mienky presahuje možnosti i hranice lingvistického opisu.

Keď pri hodnotení aplikability overovanej tézy tvrdím, že sa jej uplatňovaním pri opise sémantiky predložiek v *MSJ* zastiera vlastný význam predložky, vychádzam práve z faktu, že vlastný význam predložky je jednoznačný aj bez „konkretizácie“ predložky pádom. Pravda, iná je už otázka fungovania predložky a pádu v reči, ale zásadný rozdiel medzi invariantným významom predložky na jednej strane a fungovaním predložky spolu s pádom v reči som vo svojej štúdii aspoň naznačil.

5. Výčítky J. Oravca, že moje výklady „vzťahu predložky a pádu trpia jednostrannosťou“ (s. 148), by boli opodstatnené, keby som sa bol vo svojej štúdii zapodieval tézou, ktorú mi J. Oravec pripisuje. Ale pretože sa v štúdii zaoberám iba špecifickým problémom vzťahu predložky a pádu (t. j. „konkretizáciou“ významu predložky pádom), moje úvahy nemôžu byť ani všestranne vyčerpávajúce. Je pravda, že „predložky, ktoré sa spájajú s jedným pádom“ som v štúdii „vynechal celkom“, ale urobil som tak len preto, že téza, ktorej platnosťou som sa zaoberal, sa vzťahuje iba na predložky, ktoré sa spájajú s dvoma pádmi.

Pokiaľ ide o neúplnosť schémy pádového systému (s. 150), táto schéma je neúplná v takej miere, ako musí byť neúplná každá schéma, ktorá má číro ilustračnú funkciu. Či som mal do tejto schémy pádového systému v kontexte predložiek zaradiť aj nominatív a vokatív a potom dodatočne v poznámke vysvetľovať, že sa tieto dva pády v slovenčine nespájajú s predložkami?

Nechápem, prečo mi J. Oravec vyčíta, že som medzi jeho „názormi na vzťah predložky a pádu“ necitoval jeho vymedzenie významu predložky (s. 142), keď sa v tomto citáte o vzťahu predložky a pádu vôbec nehovorí. Pravda, keby bol J. Oravec docitoval odsek s týmto citátom do konca, bol by musel citovať aj poslednú vetu tohto odseku, ktorá znie: „Táto teória sa uplatňuje via facti v *Morfológii slovenského jazyka*“ (1966, s. 619—675), z čoho, nazdávam sa, zreteľne vychodí, že ak polemizujem s východiskovou tézou *MSJ*, polemizujem implicitne aj s uvedeným citátom.

Metodologické východiská opisu významu predložiek v *MSJ*, podľa môjho názoru, nemožno obhájiť takým spôsobom a postupom, aký si zvolil J. Oravec v reagovaní na moju štúdiu. Ale potom neobhájil J. Oravec ani svoju teóriu o základnom významovom protiklade smer — miesto v systéme slovenských predložiek, pretože táto teória priamo vyplýva z citovanej tézy.⁵

Tvrdenie J. Oravca, podľa ktorého „predložky, ktoré sa spájajú s jedným

⁵ Keď polemizujem s teóriou J. Oravca o základnom významovom protiklade predložiek, vychádzam z podania tejto teórie v štúdii uverejnenej v *Jazykovednom časopise* (1968, s. 41—49). V tejto štúdii J. Oravec stanovuje protiklad smerový (dynamický — miestny (statický) význam predložiek. V poslednej štúdii popri protiklade smer — miesto hovorí J. Oravec volne o smerových a nesmerových (teda nie „miestnych“) predložkách, ako aj o protiklade statických — dynamických predložiek.

pádov, jednoznačne dokazujú, že základným organizujúcim princípom slovenských predložiek je smer — miesto“ (na s. 147), zostáva iba nedokázaným tvrdením dovtedy, kým jeho autor nedokáže, že tento protiklad vytvárajú samy predložky, teda predložky bez spojenia s pádmi. Spojenia typu „predložka s lokálom“, „predložka v akuzatíve“, „predložka v inštrumentáli“, „genitívne predložky“, „inštrumentálové predložky“ a iné, s ktorými J. Oravec pracuje, jednoznačne potvrdzujú, že vo výkladoch J. Oravca nejde o protiklady samých predložiek, ale že ide o protiklady konštrukcií *predložka + pád*, resp. o protiklady predložkových pádov. Napokon J. Oravec vo svojej štúdiu uvádza iba dve nesmerové (statické) predložky: *PRI* a *S*. Všetky ostatné primárne predložky kvalifikuje ako predložky smerové (dynamické). Skrsá otázka, či možno na základe protikladu *predložky PRI a S — ostatné predložky* hovoriť o „organizujúcom princípe slovenských predložiek“ (s. 147).

Predložky, ktoré sa v slovenčine spájajú s dvoma pádmi, „vyhovujú“ teórii o základnom významovom protiklade slovenských predložiek takto: „Ak predložky *nad*, *pod*, *pred*, *za* a *medzi* nerušia protiklad smer — miesto, tým menej ho rušia iné predložky, ktoré sa viažu s dvoma pádmi“ (s. 146). Ak máme priznať, že základným významovým protikladom slovenského predložkového systému je protiklad smer — miesto, na to nám nijako nepostačuje dôvod, že predložky tento protiklad „nerušia“. Existenciu základného významového protikladu smer — miesto v systéme slovenských predložiek priznáme až vtedy, keď nám J. Oravec dokáže, že uvedené predložky tento protiklad vytvárajú samy. Ale uvedené predložky tento protiklad samy nevytvárajú, sú k tomuto protikladu indiferentné. Porovnaj: *nad — nad*, *pod — pod*, *pred — pred*, *za — za*, *medzi — medzi*. Do naznačeného protikladu vstupujú tieto predložky až v spojení s protikladovými pádmi akuzatívom a inštrumentálom: *nad + A — nad + I*, *pod + A — pod + I*, *pred + A — pred + I*, *za + A — za + I*, *medzi + A — medzi + I*. Lenže v týchto protikladoch už nejde o protiklady samých predložiek, lež tu ide o protiklady konštrukcií *predložka + pád*, resp. o protiklady predložkových pádov, v ktorých základnými konštitutívnymi prvkami nie sú predložky, ale pády. Keď J. Oravec tvrdí, že predložky, ktoré sa spájajú s dvoma pádmi, „nerušia“ tento protiklad, chtiac-nechtiac priznáva, že tento protiklad existuje mimo nich. Ale aj napriek tomu kvalifikuje J. Oravec tento protiklad ako „základný významový protiklad v systéme slovenských predložiek“.

Vo svojej štúdiu som proti teórii J. Oravca o základnom významovom protiklade smer — miesto v systéme slovenských predložiek vyslovil tento argument: „Inventár členov smerovo-miestnych protikladov *na A — na L*, *v A — v L*, *pred A — pre I*, *nad A — nad I*, *pod A — pod I*, *medzi A — medzi I*, *do G — v L*, *k D — pri L*... atď., ktorý v uvedenej štúdiu uvádza, nie je vari inventárom členov smerovo-miestnych protikladov samých predložiek, ale sú to proti-

klady konštrukcií *predložka + pád*, ako to napokon naznačuje aj ich forma“ (s. 150—151). J. Oravec citovaný argument nevyvracia, ba naopak, utvrdzuje ma v jeho opodstatnenosti, keď v závere štúdie hovorí o gramatickej forme protikladu statických a dynamických predložiek toto: „Statickú zložku tohto protikladu vyjadrujú lokálne pády (lokál, inštrumentál), smerovú zložku zasa dynamické pády (akuzatív, datív, genitív)...“ (s. 148). Podľa tejto formulácie má teda protiklad statických a dynamických predložiek dve zložky: statickú zložku a dynamickú zložku. Statická zložka sa vyjadruje pádmi i dynamická zložka sa vyjadruje pádmi. To značí, že základnými konštitutívnymi prvkami tohto protikladu sú nie predložky, lež pády. A teda, keď sú konštitutívnymi prvkami tohto protikladu pády, na základe čoho, na základe akého princípu buduje J. Oravec teóriu o významovom protiklade smer — miesto v systéme slovenských predložiek, a to ešte o základnom významovom protiklade?

Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

- HORÁK, E.: Predložkový systém spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 37, 1972, s. 341—354.
- HORÁK, E.: Významový protiklad *smer — miesto* v predložkovom systéme slovenčiny. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 142—152.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
- ORAVEC J.: Významová štruktúra prvotných predložiek v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 41—49.
- ORAVEC, J.: Základný významový protiklad v systéme slovenských predložiek. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 142—149.
- RUŽIČKA, J.: Morfológia slovenského jazyka. Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 42.
- RYBÁK, J.: Poznámky o systéme priestorových predložiek v slovenčine. Jazykovedný časopis, 25, 1974, s. 128—141.

ЕЩЕ РАЗ О РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ *НАПРАВЛЕНИЕ — МЕСТО* В СИСТЕМЕ ПРЕДЛОГОВ СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Автор статьи утверждает, что семантическое противопоставление *направление — место* не является основным семантическим противопоставлением системы предлогов словацкого языка. По автору семантическое противопоставление *направление — место* является противопоставлением предложно-надежных конструкций.

ROZHEADY

ENGELS A JAZYKOVEDA*

JÁN BOSÁK

1. Azda niet u nás jazykovedca, ktorý by nebol informovaný o Engelsovom diele *Franský dialekt*. Menej je už vari známe to, že sa F. Engels — spolutvorca vedeckého socializmu — zaoberal teoretickými a historickými problémami jazyka takmer celý život. K. Marx v liste z 1. marca 1869 nazýva Engelsa bádateľom v oblasti porovnávacej jazykovedy a posíla mu úryvok z neznámej škótskej kroniky z 15. storočia (Marx — Engels, 1970, s. 303—304) a sám Engels 14. marca 1859 z Manchesteru v liste Lassalovi píše: „Od tých čias, čo som tu, ... súčasne na čas holdujem starej láske, porovnávacej filológii... Hoci som sa volakedy zaoberal smelou myšlienkou spracovať porovnávaciú gramatiku slovanských jazykov, dávno som to zanechal, najmä keď sa tejto úlohy s takým úspechom zhostil Miklošič...“ (Marx — Engels, 1969, s. 649; ide o 1. zväzok *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen* z r. 1852 a o 3. zväzok *Vergleichende Formenlehre der slavischen Sprachen* z r. 1856 Miklošičovej práce *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*).

F. Engels začínal so slavistikou (podrobne G. A. Klimov, *Otázky komparatistiky v prácach F. Engelsa*, s. 262—273), študoval diela J. Dobrovského (pokladal ho za zakladateľa vedeckej filológie slovanských nárečí), P. J. Šafárika, B. Kopitara, V. Hanku a F. Miklošiča, v ktorom právom uznával vtedajšieho najväčšieho slavistu. F. Engels aktívne študoval ruštinu, češtinu, slovinčinu a srbochorvátčinu — podľa neho najľahší slovanský jazyk. Kriticky sa vyslovoval o pseudovedeckej teórii jedného slovanského jazyka pre všetkých Slovanov, zdôrazňoval (pred Miklošičom) značný stupeň diferenciácie slovanských jazykov. Po širokých slavistických začiatkoch sa v šesťdesiatych rokoch celkom preorientoval na germanistiku. Vysoko oceňoval J. Grimma, zakladateľa porovnávacej gramatiky germánskych jazykov, a pokladal ho za geniálneho učenca. Hlavné pole Engelsovho záujmu ako germanistu bola však problematika nárečového členenia starogermánskej jazykovej oblasti a najmä jej postupné pretváranie. Vo *Franskom dialekte*, ktorý podľa G. A.

* S rovnomerným názvom (*Engels i jazykoznanije*) vyšiel pod redakciou V. N. Jarcevoj zborník štúdií sovietskych jazykovedcov pri príležitosti 150. výročia narodenia F. Engelsa r. 1970 (Moskva, Nauka 1972. 310 s).

Klimova ovplyvnil výskum germanistiky na 40 rokov (s. 287), F. Engels demonštroval v historickej konkrétosti proces vzájomnej závislosti (filiácie), určovaný nielen divergenciou, ale aj paralelným a napokon i kontaktoým vývojom (s. 269). Engels neprijímal Schleicherovu priamočiaru schému jazykovej závislosti; jazykovej konvergencii a jazykovej divergencii vo vývoji jazyka neprikladal rovnakú dôležitosť vo všetkých obdobiach. Kým prvé spoločensko-ekonomické formácie charakterizovala divergencia, so vznikom kapitalizmu vznikajú aj v jazyku procesy smerujúce k centralizácii, vyvolanej ekonomickou, politickou a inou koncentraciou. Engels skúmal nielen súčasné indoeurópske jazyky, ale aj veľa starobylých jazykov (perzštinu, sanskrit, staroirský jazyk). Veľa porovnávacích etymológií má v korešpondencii.

F. Engels bol encyklopedický typ vedca so špeciálnymi jazykovými záujmami, no jeho jazykové záujmy vychádzali z potrieb praxe, z nevyhnutnosti riešiť spoločenské a všeobecnosociologické problémy. Engels využíval jazykové fakty (najmä v práci *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*, ale aj v *Dialektike prírody* a v *Anti-Dühringovi*) na argumentáciu pri dávnej histórii, nestrácajúc zo zreteľa ani pri jazykovede význam vedy a teórie pre praktické revolučné hnutie.

2. Bezpochyby 19. storočiu pripadá najdôležitejšie miesto vo formovaní jazykovedy ako spoločenskej a historickej vedy (spomeňme letkom aspoň také postavy ako F. Bopp, F. Miklošič, K. Brugmann, V. Fortunatov). Zásľuhu na tom má aj F. Engels. Marx a Engels vysoko oceňovali význam porovnávania v jednotlivých vedách a najmä v jazykovede, ktoré sa začalo šíriť začiatkom minulého storočia. Vychádzali z dialektickej požiadavky, že treba skúmať pohyb nielen od minulého k súčasnému, ale aj opačne, od súčasného k minulému, čo v historicko-filozofickom pláne značí pohyb od nižšieho k vyššiemu a od vyššieho k nižšiemu. Na jednej strane Engels ostro vystupoval proti klasickej atomistickej komparatistike, ktorá za východisko rekonštrukcie indoeurópskeho prajazyka brala najstaršie doložené písomné pamiatky (podrobne S. D. Kacnelson, *Metóda systémovej rekonštrukcie a vnútorná chronológia historických jazykových faktov*, s. 274—289), no na druhej strane kritizoval aj mladogramatikov (vo *Franskom dialekte*), lebo im pri veľkom dôraze na hláskoslovné zákony unikali systémove javy. Ten klasifikačný princíp, ktorý platil v južných starogermánskych dialeктоch, „nehral“ v systéme severných nárečí, čiže raz ten istý jav vystupoval ako systémový, druhý raz nie — a za tú hranicu sa mladogramatici nedostali (s. 288 n.). V opozícii proti klasickým komparatistom, ako aj proti mladogramatikom stal aj mladý F. de Saussure — štúdia *Mémoire sur le système primitif de voyelles dans les langues indo-européennes* z r. 1879. Oproti lipnutiu prvých komparativistov na najstarších písomných pamiatkach a objektívnejšiemu, kombinovanému mladogramatickému využívaniu jazykových faktov z viacerých porovnávaných jazykov vy-

chádzal Engels dôsledne zo systémových vzťahov, s využívaním živých dialektov.

F. Engels sa už v osemdesiatych rokoch dopracoval k systémovému chápaniu jazyka: Jazyk sa vo svojom historickom vývoji ustavične mení, no v každom historickom období vystupuje ako celistvý a jednotný (s. 9). Nerešpektovanie tejto základnej dialektickej požiadavky sa prejavilo v istom formalizme v jazykovede. Systémové a štruktúrne chápanie jazyka urýchlilo rozvoj jazykovedného myslenia, no prinieslo so sebou aj isté nedostatky v chápaní kategórie vzťahu, v preceňovaní vzťahov nad prvkami systému (glosematici, časť deskriptívnej lingvistiky). Engels vždy chápal jazyk ako historickú kategóriu, historický jav, pri súčasnom rešpektovaní jazyka ako dôležitého činiteľa v procese poznávania (s. 22). Každý živý jazyk je v stave nepretržitého a ustavičného pohybu, je zároveň aj systémom (stavom) aj vývojom. Túto myšlienku vyjadril v jazykovede až o 21 rokov po Engelsovej smrti de Saussure známou vetou, že „jazyk je systém, v ktorom je všetko spojené“ — *un système ou tout se tient* (s. 14). Pravda, striktné pridržanie sa tejto koncepcie malo aj istý nedostatok — akoby sa každá zmena mala odrážať v celom systéme. Preto bolo treba v ďalšom bádani vyčleňovať jednotlivé podsystemy a jazykový systém chápať ako istú hierarchickú organizáciu. Jazyk je zložitý systém, v ktorom sa nachádza nielen všetko „systémové“, ale sa vyskytujú aj opačné tendencie, ktoré narúšajú a komplikujú tento systém.

Engelsovo spoločensko-historické chápanie jazyka a jazykových zmien a jeho význam pre jazykovedu vynikne nielen v jeho období, keď bojoval na viacerých frontoch — proti obmedzenej pozivitickej exaktnosti, proti špekulatívnej idealistickej dialektike, proti Schleicherovej prírodovedeckej doktríne, proti mladogramatickým „všemocným“ hláskoslovným zákonom, ale aj pre moderné a najsúčasnejšie jazykovedné bádania. Neoprávnene sa obchádza v západnej lingvistike 19. storočia a hľadá sa priama cesta od racionálnej gramatiky 17. storočia rovno ku kybernetike (Chomsky a i.), alebo v typológii sa preceňujú univerzálne problémy gramatiky charakteristické pre 18. storočie (s. 12). Engelsovo dielo obsahuje nielen hlavné zásady marxistickej filozofie jazyka, ale aj princípy marxistickej metodológie. Marxovo a Engelsovo učenie o vzájomnej spätosti javov skutočnosti, ich systémovej súvislosti dovoľuje správne interpretovať aj pojem štruktúry (porov. Krupa, 1974). Aktuálnosť jednotlivých konštatácií Marxa a Engelsa, ktoré majú konkrétne vedecký charakter a týkajú sa na prvý pohľad čiastkových problémov, je aj dnes vzorom metodologického prístupu z hľadiska marxizmu-leninizmu v tom, že v každom jednotlivom prípade máme možnosť podľa riešenia parciálneho vedeckého problému sledovať jednotu vedeckej metódy a dialektikomaterialistického svetonázoru (s. 135).

3. Za hlavný prínos marxizmu do teórie jazykovedy sa pokladá chápanie

jazyka ako produktu spoločenského vývoja (podrobne N. S. Čemodanov, *O sociálnej podmienenosti jazyka*, s. 21—35). K odhaleniu tohto dôležitého zistenia prišli Marx a Engels v tridsiatych rokoch minulého storočia, keď sa po vyjdení Feuerbachovej *Podstaty kresťanstva* (1842) vyostri v heglovskej škole rozpory v otázke podstaty chápania človeka. Nové, historikomaterialistické riešenie tohto problému určilo aj názor Marxa a Engelsa na jazyk, názor, ktorý možno v dejinách jazykovedy nazvať revolučným prevratom (s. 22). Z chápania podstaty človeka ako súhrnu spoločenských vzťahov, t. j. ako spoločenskej bytosti, nevyhnutne vyplynul aj nový názor na reč individua. Kým idealisti pokladali jazyk a myslenie za čosi oddelené, mystické, Marx s Engelsom píšu v *Nemeckej ideológii* (s. 29): „Reč je taká stará ako vedomie — reč je praktické vedomie existujúce aj pre iných ľudí, a tým teda až potom aj pre mňa samotného existujúce skutočné vedomie, a reč vzniká rovnako ako vedomie až z potreby, nevyhnutnosti styku s ostatnými ľuďmi.“ Základnou stránkou takéhoto určenia jazyka je vzťah spoločenského a individuálneho v rečovej činnosti človeka. Pre jednotlivca, ktorý používa reč, existuje jazyk len potiaľ, pokiaľ jestvuje aj pre druhých ľudí. Každý jazykový prejav je prejavom spoločenskej činnosti človeka a produktom tejto činnosti (s. 23). Takto pojem spoločenského nadobudol v Marxovej a Engelsovej koncepcii konkrétny význam. Pre jazykovedu, skúmajúcu jeden z najuniverzálnejších javov spoločenského organizmu, má táto Marxova a Engelsova hypotéza prvoradý význam.

Marxov a Engelsov historikomaterialistický prístup k rečovej činnosti individua ukazuje aj to, že v jazykovede na prelome storočia (mladogramatici, Vossler) sa jednostranne riešil vzťah spoločenského a individuálneho, keď sa jednotlivca (ako centrum spoločenského života) staval nad kolektív. A hoci Saussure a jeho nasledovníci uznávali v antinómii *langue — parole* primát kolektívu, nepokladali normu za historickú kategóriu. Aj Bloomfieldova behavioristická koncepcia jazyka, v ktorej je jazyk ako spoločenská inštitúcia determinovaný biologickými vzťahmi človeka, protirečí historikomaterialistickému prístupu.

4. Najdôležitejšou súčasťou marxistickej filozofie je materialistická dialektika a v jej rámci zákon jednoty a boja protikladov ako zdroj všetkých prírodných a spoločenských javov a zmien. G. V. Kolšanskij (*Protiklady v jazykovej štruktúre*, s. 36—56) a T. P. Lomtev (*Vnútorne protirečenia ako zdroj historického vývinu jazykovej štruktúry*, s. 57—80) sa usilujú aplikovať niektoré dialektické protirečenia na jazykovú štruktúru, hoci, ako poznamenávajú recenzenti tohoto zborníka vo *Voprosch jazykoznanija* (Stepanov — Kumachov, 1973, s. 126), malo by ísť o odhalenie protirečení.

Najdôležitejší jazykový protiklad je vzťah formy a obsahu, ktorý „reguluje“ aj synchrónne fungovanie jazyka aj jeho vývoj. Protirečivý charakter formy a obsahu na jednej strane a ich organická spätosť, jednota na druhej

strane tvoria špecifiku prirodzeného jazyka v takom zmysle, že sa nevyhnutne navzájom predpokladajú a podmieňujú. Príčiny pohybu protikladov sú mimo jazykového systému; zvonku prichádzajú špecifické stimuly, ktoré vyvolávajú a podmieňujú vznik a riešenie protikladov v jazyku. Samy príčiny by však nestačili, musia jestvovať aj vhodné podmienky na ich realizáciu v jazyku, a tie sú potenciálne v istej mobilnosti formy a obsahu jazykových jednotiek.

Dôležitým dialektickým protikladom je aj vzťah jedinečného a všeobecného v slovnom tvare (s. 46 n.). Jednou z najcharakteristickejších črt jazyka je, že môže vyjadrovať ľubovoľné konkrétne i abstraktné vlastnosti istého javu alebo prvku objektívnej reality. Základným vnútorným protirečením, ktorého prekonanie je zdrojom vývinu jazyka — mohli by sme ho azda nazvať aj najvšeobecnejším protirečením — je protirečenie medzi existujúcimi prostriedkami daného jazyka a rastúcimi potrebami výmeny myšlienok (s. 60). Túto tézu, vyslovenú už r. 1953, Lomtev „konkretizuje“ na opise korelácií a opozícií vo východoslovanskom pádovom systéme, no dopúšťa sa jednej chyby — protirečenie mu splyva s opozíciou (pozri Stepanov — Kumachov, 1973, s. 129). Podľa Stepanova a Kumachova je najadekvátnejšou formou konštatácie dialektického protikladu v jazyku rozpor označovaného a označujúceho v jazykovom znaku, rozpor kódu a textu (resp. paradigmaticky a syntagmaticky), identity a diferencie (resp. synonymie a homonymie), synchronie a diachronie.

Štúdia V. M. Solnceva *Abstrakcia a abstraktné podstaty v jazyku* (s. 81—106) je názorným príkladom na to, ako sovietski jazykovedci využívajú impulzy z klasikov marxizmu-leninizmu na riešenie aktuálnych metodologických problémov. Marxistické chápanie abstrakcie ako vlastnosti každého poznania, nie „produktu slobodného tvorivého ducha“ (s. 84), lež zovšeobecného odrazu skutočnosti v ľudskej hlave, vymedzuje jazyk ako istý materiálny systém, ktorý sa využíva na dorozumievanie, a nie ako sieť vzťahov medzi abstraktnými podstatami. V. M. Solncev dokumentuje proces abstrakcie na interpretácii variantov a invariantov (tieto pojmy sa dostali do jazykovedy z fonológie). Autor na rozličných definíciách fonémy (Jones, Trubeckoj, Jakobson, Šaumian a i.) dokazuje, že variant a invariant musia byť principiálne nehomogénne objekty (porov. opačné Šaumianovo stanovisko, ktorý za varianty fonémy nepokladá hlásky a zavádza tzv. *fonemoidy*; Šaumian, 1965, s. 24—25). Invariant existuje v predmete ako všeobecné v jednotlivom, invariantnosť a variantnosť sú dve stránky toho istého predmetu. Ako abstraktný predmet invariant zahrnuje vlastnosti triedy. Skúmaním invariantných vlastností sledujeme podstatné vlastnosti triedy ako celku aj každého jej člena osobitne (s. 94 n.). Morfému vo vzťahu k variantom (morfám, alomorfám) možno tiež charakterizovať ako invariant. Aplikácia princípu variantnosti-invariantnosti si vyžaduje rešpektovať charakter skúmaných prvkov alebo javov. Podľa

Solncevovej interpretácie nie sú presné a správne tvrdenia, že „morféma sa manifestuje morfou“, skôr opačne, morfy reprezentujú morfému (ako člen triedy reprezentuje triedu). Treba mať na mysli, že abstraktná jednotka sa postuluje z konkrétnych predmetov a neexistuje mimo konkrétnych predmetov, tvrdenie o „manifestácii“ je iba podmienené. To je nesprávny vplyv Hjelmsle- vovej teórie, podľa ktorej abstraktné jednotky sú samostatné podstaty, ktoré sa občas manifestujú (s. 105).

5. Ak Engels zdôrazňoval význam dialektiky ako najdôležitejšej formy myslenia pre prírodné vedy, rovnako to platí aj o sfére historického materia- lizmu, teda pre vedy o človeku a ľudskej spoločnosti, a najmä pre riešenie ta- kých kľúčových otázok, ako je vznik ľudskej reči v spojitosti s rozvojom psychiky a vedomia prvobytného človeka (Leontiev, *Problematika glotoge- nézy v súčasnej vede*, s. 135—157). V najexplicitnejšej podobe je problematika glotogenézy vyložená v práci *Podiel práce na poľudštení opice* a v *Dialektike prírody*. Marx a Engels rozoznávajú pri glotogenéze tri stránky: špecifiku čin- nosti (vzťah k prírode), špecifiku dorozumievania (vzťah jedného k druhému) a špecifiku vedomia (s. 150). Vzťah k vedomiu a potom k myslieniu je iba jed- ným z troch aspektov vo vývoji jazyka, preto aj Leontiev správne konštatuje, že „rozvoj psychiky prvobytného človeka nemožno v nijakom prípade sto- tožňovať s rozvojom myslenia“ (s. 149). Jazyk je forma činnosti a dorozumie- vania a vďaka tomu je jazyk samostatný semiotický systém osobitného druhu, t. j. samostatným systémom je jazyk, a nie komplex „jazyk—myslenie“, hoci toto spojenie je veľmi blízke (pozri Stepanov—Kumachov, 1973, s. 127). Rečová činnosť prvobytného človeka je neodlučiteľnou časťou a konštituujú- cim začiatkom akejkoľvek inej ľudskej činnosti (v prvobytno-pospolnej spo- ločnosti reč nie je ani tak dorozumievanie počas práce ako dorozumievanie kvôli práci — s. 141; podč. *J. B.*). Rozvoj foriem tejto činnosti je nerozlučne spojený s rozvojom spoločnosti, s rozvojom vedomia a s rozvojom pracovnej činnosti človeka.

V dejinách filozofie sa často dokazovalo, že kategórie myslenia sú akoby produktom čistého rozumu a že napríklad základné pojmy čistej matematiky sú apriórne. V. Z. Panfilov (*Kategórie myslenia a jazyka. Formovanie a vývoj kategórie kvantity v jazyku*, s. 107—134) na vývoji kategórie kvantity — jednej z najabstraktnejších kategórií myslenia dnešného človeka, ktorá má najviac sprostredkovaný charakter — potvrdzuje na rozsiahlom materiáli starobylého nivchského jazyka správnosť Engelsovej tézy o tom, že schopnosť abstrahovať pri počítaní predmetov od všetkých vlastností okrem čísla je výsledkom dlhého historického vývoja, opierajúceho sa o skúsenosť. Kategória kvantity je kategóriou zovšeobecneného abstraktného myslenia a v jazyku vystupuje ako klasifikačná kategória zhodná s kategóriami menných tried. Panfilov na viacerých detailných príkladoch dokumentuje relatívnu samostatnosť

jazykového systému pri jeho nepochybne tesnom spojení s myslením (s. 127 n.).

6. Hypotézy o type a formách jazykových vzťahov v rodovej spoločnosti (Engels bral kategóriu rodu za východisko, na ňu sa navrstvuje celý systém, vyššie formy organizácie spoločnosti) možno aplikovať pri riešení závažných problémov historickej jazykovedy. Engels venoval veľkú pozornosť skúmaniu prechodného obdobia od občinového a rodového zriadenia k raným formám triednej spoločnosti a formovaniu jazyka národnosti na základe jazyka rodovej a kmeňovej spoločnosti. A. V. Desnickaja (*Otázky jazykových vzťahov v rodovej spoločnosti*, s. 158—188) vidí práve v rozpracovaní teórie variantov jazyka, ktoré vznikli v rodovej spoločnosti, kľúč k štúdiu prajazyka a prajazykového stavu. Veľmi zaujímavá je autorkina hypotéza o dvoch rovinách reči, hornej a dolnej rovine (povedali by sme skôr o dvoch póloch): Horná rovina reprezentovala jednotu kmeňového dialektu ako systému, dolná predstavovala variabilitu (s. 169).

Predmet jazykovedy sa nevyčerpáva iba opisom stavby samého jazyka, ale ako organická časť do predmetu jazykovedy patria aj spoločenské funkcie jazyka a vplyv spoločnosti na jazyk, ako aj vplyv jazyka na spoločnosť (Filin, 1970, s. 16). Treba rešpektovať všetky sféry používania jazyka (miestne nárečia, nárečové koiné, okolnosti vzniku spisovného jazyka atď.), lebo všetky tieto jazykové javy sú spojené s istými historicky podmienenými typmi kolektívov, ktoré využívajú jazyk na dorozumievanie. Jazyk vo svojej konkrétnej realizácii vystupuje ako viacplánový systém, ktorý sa opiera o nárečia. Komplexne možno jazyk chápať ako protikladnú jednotu vytváranú mnohotvárnosťou funkčných a štruktúrnych príznakov (V. N. Jarceva, *Vzájomný pomer miestnych nárečí v rozmanitých historických okolnostiach*, s. 189—207). Vo vývoji nárečí sa odrážajú podmienky fungovania jazyka v rozličných obdobiach vývoja spoločnosti, pričom najdôležitejším momentom je vznik spisovného jazyka nadnárečového typu.

Vo svojej jazykovednej práci Engels venoval najviac pozornosti historickej dialektológii nemeckého jazyka. Engels sa ešte v čase bezvýhradného panstva mladogramatikov zrieka fyziologického chápania jazyka, a namiesto ustrnutého a nehybného vidí v jazyku historický pohyb. V tomto zmysle *Franský dialekt* prekračuje hranice germanistiky — riešia sa v ňom základné problémy súvisiace s rozvojom a fungovaním nárečí v období pred vznikom jazyka národa. M. M. Guchmanová (*Vzájomné pôsobenie nárečových areálov a vývoj nadnárečových foriem v období pred vznikom národa*, s. 208—232) spresňuje termíny „nárečie“ a „nadanárečové útvary“ a v závislosti od konkrétnych podmienok vydeluje tri historické typy nárečí: nárečia v rodovej a kmeňovej spoločnosti, nárečia v období vytvárania raných a stredovekých štátov, nárečia v období formovania národnej jednoty. Na bohatom materiáli z germánskych

jazykov autorka ukazuje, aké špecifické môžu byť nadnárečové útvary nielen v rozličných jazykoch, lež aj v rozličných obdobiach vývoja toho istého jazyka. Štúdie Desnickej, Jarcevej a Guchmanovej, vychádzajúce z detailnej analýzy mnohých germánskych jazykov, recenzenti zborníka (Stepanov — Kumachov, 1973) označujú za rozvoj nových východísk marxistickej historickej sociológie jazyka. Nárečia, základnú formu jestvovania jazyka od obdobia občinovej a rodovej spoločnosti do začiatku vzniku národa, určujú paralelne dva rady vzťahov: územný rad (horizontálny) a spoločensko-hierarchický rad (vertikálny), pričom vzťahy týchto dvoch radov sa historický menia.

7. V zborníku *Engels a jazykoveda* sa riešia konkrétne témy marxistickej koncepcie jazyka: aplikácia Engelsových názorov na vzťah jazyka a spoločnosti, niektoré otázky marxistickej filozofie jazyka, problematika glotogenézy a napokon sa formulujú východiská marxistickej historickej sociológie jazyka. Oproti termínom *marxistická jazykoveda*, *marxisticky orientovaná jazykoveda*, resp. *marxistická teória jazyka* (pozri zborník *Problémy marxistickej jazykovedy*, 1962), ktoré sa začali všeobecne používať po známej diskusii o sovietskej jazykovede v Pravde r. 1950 (materiály sú v zborníku *Za marxistickú jazykovedu*, 1950), sa dnes aj v sovietskej aj našej jazykovede (najnovšie Horecký, 1974) hovorí výstižnejšie a presnejšie o *marxistickej koncepcii jazyka*. Marxistický prístup k jazyku vyžaduje riešiť súčasné jazykovedné problémy tak, ako K. Marx a F. Engels riešili jazykovedné problémy vo svojich časoch: vychádzali z jasných filozofických východísk a konkretizovali ich na jazyk (Stepanov — Kumachov, 1973, s. 125). Tieto filozofické východiská sú v učení klasikov o dialektických vzťahoch vývoja jazyka a spoločnosti (vnútorný, immanentný vývoj a vplyv vonkajších činiteľov, potreby súčasnej spoločenskej praxe, vzťah teórie a praxe atď.) a v dialektických vzťahoch vývoja jazyka a myslenia (jazykový znak, problémy jazykovej komunikácie a i.). Problematika vzťahu jazyka a myslenia sa venuje viac pozornosti iba v ostatných rokoch (porov. Panfilovovu monografiu *Vzaimootnošeniye jazyka i myšleniya* z r. 1971 a jej recenziu od Horeckého, 1972), lebo táto oblasť nie je doteraz natoľko detailne rozpracovaná ako marxistické učenie o spoločnosti.

Najnovší vývin jazykovedy, opierajúcej sa o spoločensko-historické chápanie jazyka a jazykových zmien, charakterizuje rozpracúvanie marxistickej filozofie jazyka, zásadné filozoficko-metodologické riešenie dialektických protirečení formy a obsahu, jednotlivého a všeobecného, časti a celku a i. V súčasnosti je hlavnou vedeckou metódou (aj v jazykovede) systémová metóda, čiastkový prípad všeobecného princípu marxistickej dialektickej metódy (podrobne Melničuk, 1970, s. 20 n.).

Sovietski jazykovedci pri riešení teoretických a metodologických problémov v istom období vychádzajú bezprostredne z dialektického materializmu. Ujas-

nenie presných základných filozoficko-metodologických východísk a ich konkrétna vedecká aplikácia na najrozmanitejší jazykový materiál posúva vývin sovietskej jazykovedy rýchlo dopredu, rozširuje chápanie marxistickej koncepcie jazyka. (Pripomeňme iba nedávny zborník *Leninizm i teoretičeskije problemy jazykoznanija*, 1970; trojzväzkovú sériu *Obščee jazykoznanije*, 1970—1973 a i.). Ukazuje sa, že riešenie najaktuálnejších filozofických a metodologických otázok jazykovedy týkajúcich sa všetkých jazykových rovin (morfolologickej štruktúry slov, problematiky tvorenia slov, matematických metód v jazykovede a kybernetiky, problémov fonetiky, štruktúrnej typologie a mnohých iných) nazaobíde sa bez kolektívnych prác a zborníkov. A takéhoto „kvasu“ by sa viac žiadalo aj v našej jazykovede, ktorá sa opiera o rovnaké filozofické východiská ako súčasná sovietska jazykoveda.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- ENGELS, F.: Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu. Bratislava, Pravda 1949. 234 s.
- ENGELS, F.: Francký dialekt. Praha, Svoboda 1951. 110 s.
- ENGELS, F.: Anti-Dühring. 4. vyd. Praha, Svoboda 1952. 352 s.
- ENGELS, F.: Dialektika prírody. 2. vyd. Praha, Svoboda 1952. 341 s.
- FILIN, F. P.: O nekotorych filozofskich voprosach jazykoznanija. In: *Leninizm i teoretičeskije problemy jazykoznanija*. Red. F. P. Filin a i. Moskva, Nauka 1970, s. 6—24.
- HORECKÝ, J.: Miesto a úloha jazykovedy. *Jazykovedný časopis*, 25, 1974, s. 3—10.
- KRUPA, V.: Kategória systému v jazykovede z hľadiska filozofie. *Jazykovedný časopis*, 25, 1974, s. 11—20.
- Leninizm i teoretičeskije problemy jazykoznanija*. Red. F. P. Filin a i. Moskva, Nauka 1970. 382 s.
- MARX, K. — ENGELS, F.: *Německá ideologie*. 1. Feuerbach. Praha, Svoboda 1951. 96 s.
- MARX, K. — ENGELS, F.: *Spisy* 29. *Dopisy svazek 3*. Praha, Svoboda 1969. 939 s.
- MARX, K. — ENGELS, F.: *Spisy* 32. *Dopisy svazek 6*. Praha, Svoboda 1970. 1048 s.
- MELNÍČUK, A. S.: Poňatija sistemy i struktury jazyka v svete dialektičeskogo materializma. In: *Leninizm i teoretičeskije problemy jazykoznanija*. Red. F. P. Filin a i. Moskva, Nauka 1970, s. 38—69.
- Obščee jazykoznanije*. 1. *Formy suščestvovaniija, funkcie, istorija jazyka*. 2. *Vnutrenňaja struktura jazyka*. 3. *Metody lingvističeskich issledovanij*. Red. B. A. Serebrennikov. Moskva, Nauka 1970—1973.
- PANFILOV, V. Z.: *Vzaimootnošenije jazyka i myšlenija*. 1. izd. Moskva, Nauka 1971. 231 s.
- Problémy marxistické jazykovědy*. Red. J. Bělič a i. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 452 s.
- STEPANOV, Ju. S. — KUMACHOV, M. A. (rec.): *Engels i jazykoznanije*. Red. V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1972. 310 s. In: *Voprosy jazykoznanija*, 24, 1973, č. 1, s. 125—129.
- ŠAUMIAN, S. K.: *Strukturnaja lingvistika*. 1. izd. Moskva, Nauka 1965. 396 s.
- Za marxistickú jazykovedu. *Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede*. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1950. 274 s.

ЭНГЕЛЬС И ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Резюме

Статья заключает в себе основные мысли сборника *Энгельс и языкознание* (Москва, Наука 1972). В сборнике освещается ряд важнейших вопросов языкознания в связи с лингвистическими и социолингвистическими исследованиями Ф. Энгельса. Основные темы сборника: 1. Обзор взглядов Ф. Энгельса на соотношение языка и общества. 2. Некоторые вопросы марксистской философии языка. 3. Проблемы глоттогенеза и становление некоторых внутренних категорий языка. 4. Новые положения марксистской исторической социологии языка.

O TEÓRII MARXISTICKEJ ONOMASTIKY

VINCENT BLANÁR

1. S otázkou vlastných mien sa oddávna vyrovnávali najmä logici a jazykovedci (porov. napr. Pelc, 1971; Superanskaja, 1973). Odborná literatúra o tejto otázke je takmer neprehľadná. Tak ako v minulosti, aj dnes sa názory na základnú problematiku vlastného mena a náuky o vlastných menách rozchádzajú. Niet jednoty ani v tom, či náuka o vlastných menách tvorí súčasť jazykovedy, alebo či je to osobitná disciplína v rámci jazykovedy, prípadne či ide o samostatnú interdisciplinárnu náuku (pravda, najbližšiu jazykovede). Treba však zdôrazniť, že v posledných desaťročiach sa dosiahli významné úspechy v cieľavedomej heuristickej práci, pri analýze historického i súčasného materiálu, pri metodologickom prehľbovaní onomastického výskumu. Sústredenejšia pozornosť sa začína venovať i teoretickému výskumu. Pozoruhodný vývin zaznamenala onomastika v socialistických štátoch. Aktuálnou sa dnes stáva úloha z marxistického hľadiska vymedziť status vlastného mena a formulovať zákonitosti fungovania vlastných mien v komunikačnom procese daného spoločenstva (pragmatický aspekt). Viac ako inokedy bude pri jej plnení potrebná medzinárodná spolupráca. Prvou lastovičkou v tomto úsilí je zborník Saskej akadémie vied v Lipsku *Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik* (Berlin, Akademie-Verlag 1973, 243 + 4 s.), v ktorom publikovali teoretické príspevky aj niektorí bádatelia zo Sovietskeho zväzu, Poľska a Československa. V predslove sa pripomína, že zborník má dosvedčiť pokračujúce snahy o „marxisticko-leninské pozície našej jazykovedy aj v oblasti onomastiky“.

Najprv podávame prehľad štúdií v tomto zborníku a potom sa budeme zaoberať nastolenou a riešenou problematikou.

2. Vedúci Onomastického oddelenia pri Univerzite K. Marxa v Lipsku E. Eichler načrtol úlohy a perspektívy onomastického výskumu v *NDR*. H. Walther podal prehĺbený pohľad na základné spoločenskovedné princípy výskumu vlastných mien. V. Blanár publikuje v nemeckom znení svoju teoretickú úvahu o špecifiku onomastiky. W. Fleischer sa zaoberá otázkou variantnosti vlastných mien a V. Hellfritzsch ich štylistickou funkciou. Meno a preklad je témou štúdie A. Neuberta; K. Hengst podal na staroľužickosrbskej toponymii typológiu prevzatých mien do nemčiny. Na transpo-

zičných procesoch vlastného mena do cudzieho jazyka demonštruje poľský bádateľ F. Gruzca svoju stratifikačnú teóriu vlastných mien. T. Witkowski uvažuje o rekonštrukcii významu vlastného mena. Do zborníka boli zaradené štúdie dvoch známych sovietskych bádateľov: I. A. Vorobiovová rozoberala sociálne činitele pri vzniku a používaní modernej toponymie a J. A. Karpenko ukázal, ako sa dotýkajú klasikovia marxizmu-leninizmu otázok onomastiky. S. Körner zhrnul Leninove pseudonymy a rodné mená, ktorých vznik podmienili Leninove osobné mená. Postavenie obyvateľských mien v nemeckom a slovanskom lexikálnom systéme nemčiny a slovančiny rieši W. Fuhrmann. H. Naumann venoval rozsiahlu štúdiu vývinovým tendenciám pri pomenúvaní osôb v *DDR* rodnými menami. Historickú antroponomastiku reprezentuje štúdia I. Neumannovej o rozvoji princípu dvojmennosti. Špeciálnejších otázok sa týkajú články F. Redlicha (pomenovanie jednotlivých roľníckych družstiev so zretelom na pomery v Dolnej Lužici) a R. Gläserovej (pomenovanie tovarových značiek v britskej a americkej angličtine).

Ako vidieť, autori príspevkov si všímajú rozličné stránky vlastného mena, riešia otázky všeobecnejšie i okrajovejšie. Neprichádzajú vždy k rovnakým výsledkom. Preto budeme v ďalšom ich názory porovnávať a pokúsime sa formulovať i vlastné stanoviská.

3.1. *Onomastika v dielach klasikov marxizmu-leninizmu.* Dôležitým príspevkom k metodológii onomastiky je Engelsova práca *Franský dialekt*. F. Engels obohatil onomastiku analýzou 211 miestnych názvov, ale najmä ukážkovou aplikáciou historického materializmu na toponymický materiál. Odmietá myšlienku fonetickej izolovanosti miestnych názvov a na základe ich zemepisného rozloženia zisťuje areály hláskoslovných a slovotvorných javov, pričom odlišuje archaické a mladšie slovotvorné modely. Upozorňuje na vývinovú dynamiku toponymických názvov a ukazuje, ako mnohé zmeny týchto názvov súvisia s medzijazykovými kontaktmi (Karpenko).

V dielach klasikov marxizmu-leninizmu nájdeme mnohé myšlienky a príklady, ktoré sa dotýkajú niektorej stránky vlastných mien alebo sú podnetné pre osvetľovanie podstaty vlastného mena. Napr. so vznikom vlastnícko-právnych vzťahov monogamnej rodiny, ktorým venuje pozornosť Engels v diele *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*, možno dávať do súvislosti ustalo- vanie a dedičnosť prímien (o tom už v mojej rukopisnej dizertácii *Osobné mená. K základom semiologickej onomastiky*, Bratislava 1945). Výrokom „Neviem nič o človeku, o ktorom viem, že sa volá Jacobus“ K. Marx upozorňuje, že pri vlastnom mene chýba organické spojenie medzi designáciou a denotátom. Vlastné mená nevytvádzajú nič o svojom denotáte, ale istá funkčná motivovanosť — ako správne pripomína Karpenko — tu existuje. Základný význam aj pre pochopenie podstaty vlastného mena má Leninova myšlienka (z článku *K otázke dialek-*

tky), že jedinečné jestvuje len v spojitosti so všeobecným a všeobecné existuje len cez jedinečné. Vlastné mená sú typickými nositeľmi jedinečného, ale implicitne obsahujú aj genus proximum, t. j. všeobecné (*Váh* — „rieka“). Popri všeobecnom a jedinečnom treba brať do úvahy aj kategóriu osobitného, špecifického (Petrov, 1972). Táto okolnosť je mimoriadne dôležitá pri osvetľovaní problematiky vlastných mien. Podstatu vlastných mien chápeme ako vnútornú jednotu všeobecných, jedinečných a osobitných (špecifických) príznakov.

Uplatňovanie kategórií dialektiky a zásad historického materializmu tvorí nevyhnutný predpoklad ďalšieho rozvíjania marxistickej koncepcie onomastiky. Pokiaľ ide o predmet onomastiky, žiada sa hneď na začiatku pripomenúť, že náuka o vlastných menách si musí všímať nielen ich slovotvornú štruktúru, ale aj ich fungovanie v komunikačnom procese. Pri onomastickom výskume ide teda o problematiku pomenúvania živých a neživých druhových jednotlív, ako aj o tvorenie a fungovanie onymických sústav.

3.2. *Pragmatická stránka vlastného mena.* Podľa Waltherovej formulácie k marxisticko-leninskej jazykovede sa organicky pripája sociologicko-pragmaticky orientovaná onomastika, ktorá skúma „sociálny kolorit“ vlastných mien, ich pôsobnosť v spoločenskej komunikácii. H. Walther rozlišuje oficiálnu, polooficiálnu a intímnu komunikačnú sféru. Pre jednotlivé sféry sú príznačné isté podoby vlastných mien. V oficiálnej sfére sa používajú štandardizované (úradné) podoby vlastného mena, v ostatných sférach subštandardné podoby (termín W. Fleischera). V dnešnom používaní a tvorení vlastných mien sa výrazne odrážajú socialistické spoločenské premeny (Eichler, Walter). Pragmatický výskum sa zameriava na motivačné zámery pomenúvateľov. Pri vzniku vlastného mena voľba alebo tvorenie mena boli vždy nejakým motivované, neskoršie motivačná štruktúra ustúpila, zvýraznila sa značkovosť mena. Dnešné procesy pomenúvania (napr. pri živých osobných menách) nám osvetľujú niektoré všeobecné pomenúvacie činitele. V tejto súvislosti vyslovil T. Witkowski podnetnú požiadavku, že od zisťovania etymológie vlastného mena treba pokročiť k druhej fáze výskumu, ktorou je zistenie aktuálneho, okazionalného významu, t. j. motivácie mena (= Namendeutung). I. A. Vorobiová názorne ukázala, ako sa nové sociálno-ekonomické podmienky, spoločenské vzťahy ľudí a ich dnešná ideológia prejavujú v používaní a vzniku toponým západnej Sibíri. V strednej a najmä novej generácii sa postupne presadzujú takéto nové dublety. V tejto stránke výskumov sa najvýraznejšie prejavuje spoločenská angažovanosť onomastiky.

Východiskom všetkých úvah o podstate vlastného mena musia byť osobitné pomenovacie potreby (Blanár). Z osobitných pomenovacích úloh na vyššom stupni administratívno-politickej organizovanosti spoločnosti vyplýva potreba identifikovať jednotliviny v rámci istých druhov; hovoríme o spoločensky

podmienenej identifikácii. Nejde „iba“ o fungovanie vlastných mien v spoločenskej praxi; niektoré všeobecnejšie vlastnosti a motivačné príznaky denotátu sa prehodnotili na onymické sémantické príznaky, ktoré charakterizujú vlastné meno ako prvok príslušnej mennej sústavy. Od pragmatického aspektu sa takto dostávame k problematike obsahu (designácie) vlastného mena.

3.3. Obsahová stránka vlastného mena patrí medzi najzložitejšie otázky onomastiky. Neprekvapuje, že v štúdiách zborníka *Der Name in Sprache und Gesellschaft* sa stretáme s nerovnakými stanoviskami. Napr. F. Gruzca zastáva názor, že vlastné mená sú na rovine vnútrojazykových obsahov prázdne, neviažu na nijaké pojmové obsahy. H. Walther však odôvodnene pripomína, že vlastné meno nemôže byť bez kategoriálnych a pojmových prvkov, lebo ako slovo by nebolo vhodné na zobrazovanie skutočnosti. Podľa W. Fuhrmanna lexikálny význam je len zložkou komplexnej významovej štruktúry vlastného mena. Na inom mieste (Hellfritzsch) sa zas tvrdí, že pri tzv. charakterizačných menách („redende Namen“) poklesla propriálnosť na apelatívnosť. A. Neubert hovorí o dvojitej úlohe vlastného mena, ktorá sa prejavuje v identifikácii a vo významových asociáciách. Ide o dôležitú myšlienku, ktorú hlbšie zdôvodnil F. Gruzca. Geneticky je podmienená dvojaká „stratifikácia sémantickej štruktúry“ vlastných mien v jazykovom systéme. Pôvodnú apelatívnu funkciu si proprium podrží, hoci ustúpila a meno je dnes nepriezračné. Zo synchronického hľadiska je primárna onomastická označovacia funkcia (propriálny obsah), kým apelatívna funkcia (apelatívny obsah) je sekundárna. Pri komplexnej analýze vlastného mena je na mieste analýza z hľadiska jazykovedného i špecificky onomastického.

Problematika obsahu (designácie) propria ako určujúceho činiteľa pri vzniku propria, pri tvorení onymických sústav i pri ich fungovaní v spoločenskej praxi sa osvetľuje podrobnejšie v štúdiu *Das spezifisch Onomastische* (V. Blanár). Podstatu vlastného mena možno vymedziť iba vtedy, ak popri všeobecných a jedinečných príznakoch určíme aj osobitné (špecifické) príznaky a ich hierarchiu. Ako sme už vyššie (3.2) spomenuli, niektoré zo všeobecnejších, spoločensky dôležitých vlastností denotátu (bližšie Blanár, 1974) sa kvalitatívne prehodnocujú na onymické sémantické príznaky mena ako prvku príslušnej onymickej sústavy. Túto stránku problematiky ešte nedomysleli ani tí bádatelia, ktorí ináč pragmatický aspekt vlastných mien charakterizovali prehľbene (napr. Walther, Vorobiovová a i.). V designácii vlastného mena sa teda odráža široká škála spoločenských vzťahov pomenovateľov a používateľov mena (na rovine kognitívnej i konotatívnej) k pomenovanému objektu. Hierarchicky usporiadaný súbor sémantických príznakov mena tvorí jeho obsahový model, ktorý sa jazykovo realizuje ako slovotvorný model. Jazyková výstavba vlastných mien závisí od lexikálneho systému národného jazyka a súčasne od príslušnej mennej sústavy. Obsahový model a mikroštruktúrne

vzťahy vlastného mena (začlenenie mena do daného súboru) vytvárajú jeho onymickú platnosť. O platnosti vlastného mena v danej sústave (systéme) hovorí aj A. Neubert.

3.4. Podstatu vlastných mien odhalíme len vtedy, ak ich analyzujeme ako jazykovednú kategóriu, t. j. v pomere proprium : apaletivum (lingvistický status vlastného mena) a okrem toho v onymickom kontexte, t. j. v pomere proprium : proprium (onomastický status vlastného mena). K takému stanovisku vedie aj spomenutá úvaha F. Gruczu o dvojakom sémantickom rozvrstvení proprií. Doteraz sa cielavedome prepracúval lingvistický status vlastného mena. Zborník *Der Name in Sprache und Gesellschaft* obsahuje bohatý a rôznorodý materiál, ktorého interpretácia ukazuje osobitné postavenie vlastných mien v lexikálnom systéme jazyka, osobitosti ich obsahovej a formálnej stránky, ako aj svojrázne zákonitosti ich spoločenského fungovania. Pritom je zaujímavé, že autori ďalej nedomyšľajú dôsledky svojich zistení pre rozvíjanie teórie špecifika onomastiky, alebo vo svojich výkladoch vidia — v duchu teórie lipskej školy — opis „lingvistického statusu vlastných mien“ (tak W. Fleischer, hoci vo svojej podnetnej analýze skúma variantnosť vlastných mien v onymickom kontexte).

Na základe špecifických sémantických príznakov som v citovanej štúdii načrtnol svoju teóriu onymického znaku a onymickej sústavy. K tomu by som teraz dodal, že špecifické príznaky propria treba vidieť v dialektickej jednote všeobecného, jedinečného a osobitného. — Odlíšením etymologického výskumu vlastných mien od zisťovania aktuálneho významu, t. j. motivácie pri vzniku mena (T. Witkowski) je teoreticky zdôvodnená nevyhnutnosť poznať historické, geografické, etnografické, kultúrno-historické a i. danosti pomenovaného objektu v dobe vzniku vlastného mena. V tom spočíva od jazykovedy odlišný (presnejšie: užší) vzťah onomastiky k susedným spoločenskovedným disciplínam. — W. Fleischer odlišil pojmovo a terminologicky propriálnu variantnosť (fonetické, grafické alebo morfológicko-slovotvorné varianty tohože mena v jednom jazykovom spoločenstve, prípadne v rozličných jazykových spoločenstvách) od propriálnych dubliet (tenže denotát pomenúvajú viaceré mená pozostávajúce z rozličných lexém.) A. Superanskaja (1973) tu hovorí o polyonymii. Treba súhlasiť s pokusom nahradiť pojmovo odlišné jazykovedné termíny synonymia a homonymia novými termínmi. Namiesto termínu homonymnosť mien navrhuje Fleischer termín polyfunkčnosť mien. Avšak v rámci jednej triedy mien ide o viacnásobné použitie tejže antropolexémy a topolexémy, napr. rodného mena, priezviska atď. (tak aj Superanskaja 1973), ide o rozličnú frekvenčnú distribúciu. — Široký komplexný pohľad na preložiteľnosť vlastných mien podal A. Neubert. Pri prekladaní textu má vlastné meno podobné postavenie ako reália. Preložiteľnosť mena závisí od typu textu, od platnosti vlastného mena v sústave a od jeho význa-

mových komponentov. Podľa Neuberta je vlastné meno v zásade preložiteľné. F. Grucza zdôrazňuje, že pri prevzatí vlastného mena sa transponujú všetky jazykové prvky, takže v novom začlenení dostávajú nové hodnoty. Preložiteľnosť sa vzťahuje na apelatívny, a nie na onomastický obsah, preto je podľa Gruczu vlastné meno vzhľadom na svoju denotačnú funkciu zriedka preložiteľné. — K. Hengst pri svojej typológii prevzatých mien v nemčine vychádza zo stupňa integrácie na rozličných jazykových rovinách a ukazuje osobitosti pri procese zdomáčovania vlastných mien.

3.5. Otázka vnútornej organizovanosti vlastných mien patrí k problémom, ku ktorým sa bude onomastika ešte často vracaať. Ide o štruktúrovanosť obsahovej a formálnej stránky onymických jednotiek a na vyššej abstrakčnej úrovni o štruktúrovanosť onymických modelov.

V zborníku prevažuje systémové hľadisko; systém sa chápe dynamicky so zložkami centrálnymi a periférnymi. W. Fuhrmann analyzuje postavenie obyvateľských mien v lexikálnom systéme. Ukazuje, že obyvateľské mená typu *Berliner*, *leningradec* neoznačujú kolektívny súhrn jedincov, ale jednotliviny istého druhu; sú to apelatíva, ktoré však majú zhodne s vlastnými menami vecný vzťah (obyvateľ jedinečného osídleného miesta). H. Naumann vidí v súbore rodných mien binárny potenciálny systém, ktorého binárne prvky (pomenovanie mužských — ženských osôb) dnes len minimálne súvisia. V tomto systéme zisťuje objektívne dané vzťahy (napr. odlišenie mužských — ženských osôb z ustáleného inventára mien) a subjektívne dané vzťahy (výber z potenciálne daného inventára). Z toho uzatvára na dynamický ráz antroponymického systému. Ukazuje, ako kvantitatívne charakteristicky frekvenčnej distribúcie úzko súvisia s kvalitatívnymi zložkami charakteristiky.

Systémovú organizovanosť (najmä osobných mien) možno ďalej zisťovať na úrovni modelov (Blanár). Systém (sústavu) tvoria triedy mien s rovnakým súborom sémantických príznakov; tieto triedy reprezentujú tzv. obsahové modely. K tomu dodávam nasledujúcu pripomienku: o systéme modelov možno hovoriť len vtedy, keď existuje niekoľko tried vlastných mien s čiastočne zhodnými a čiastočne odlišnými príznakmi. Taká situácia je napr. v antroponymických sústavách. Jednoduchšie súbory mien sa ako celok vyznačujú istým súhrnom onymických príznakov. Do mikroštruktúrnych vzťahov sa zapájajú jednotlivé vlastné mená vo svojom súbore. Napr. mikroštruktúrne vzťahy rodných mien alebo priezvisk obyvateľov Bratislavy zisťujeme v súbore mien Bratislavčanov. Tento súbor predstavuje tzv. onymický kontext jednotlivých rodných mien a priezvisk.

I. Neumannová sledovala formovanie princípu dvojmennosti nemeckých antropónym. Ukázala, aké skupiny prímien sa prehodnocovali od 12. storočia na priezviská. Nepovšimnutú však nechala hierarchickú prestavbu členov osobného pomenovania a pojem jednomennosti a dvojmennosti chápe tradične

mechanicky, a nie vzhľadom na vzájomný hierarchický vzťah členov mena. Formovanie úradných a živých antroponymických sústav poskytuje názorný príklad dialektiky vývinu (porov. Blanár, 1974).

3.6. S vyjasňovaním si statusu vlastného mena súvisí presnejšie vymedzovanie predmetu a postavenia onomastiky. Stanovisko bádateľov z *NDR* je tu dosť jasne vyhranené. Onomastika sa pokladá za jednu z čiastkových disciplín jazykovedy (Eichler); Fleischer chce podať synchronický opis lingvistického statusu vlastných mien (hoci robí analýzu v rámci onymického kontextu). Neodporúča sa oddeliť osobitnú štylistickú rovinu vlastných mien od jazykovej štylistiky (Hellfritzsch). Iba Walther hovorí o osobitnej disciplíne v rámci jazykovedy. Oproti tomu napr. F. Gruzca pripomína, že onomastika má interdisciplinárny ráz, ale to nesmie zastierať jej vlastné špeciálne problémy. Analýza vlastných mien ako jazykovednej kategórie (ku ktorej vedie lingvistický status vlastného mena) tvorí súčasť jazykovej charakteristiky. Avšak onomastický status, ktorý ide cez rozpracovanie designatívnej stránky vlastného mena, vymedzuje onomastike samostatné postavenie v rámci jazykovedy. Aj interdisciplinárne vzťahy onomastiky k histórii, geografii, etnografii, kultúrnej histórii pomenovaných objektov majú iné príčiny a iné formy, ako je to pri jazykovede. Zdá sa, že proces diferenciacie jazykovedy a onomastiky bude pokračovať.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

BLANÁR, V.: Lingvistický a onomastický status vlastného mena. [Prednesené 5. 4. 1974 na VI. slovenskej onomastickej konferencii v Nitre.]

PELC, J.: O užyciu výrazení. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1971, s. 73 – 118.

PETROV, J. A.: Logičeskaja funkcija kategorij dialektiki. Moskva, Izdatelstvo Vyššaja škola 1972. 271 s.

SUPERANSKAJA, A. V.: Obsčaja teorija imeni sobstvennogo. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1973. 366 s.

ZUR THEORIE DER MARXISTISCHEN ONOMASTIK

Zusammenfassung

Vor den Onomastikern steht heute die aktuelle Aufgabe, vom marxistischen Standpunkt den Status des Eigennamens zu bestimmen und die Gesetzmäßigkeiten des Funktionierens des Eigennamens im Kommunikationsprozess zu formulieren. Bei der Verwirklichung dieser Aufgabe wird die internationale Zusammenarbeit unentbehrlich. Erster Schritt in diesen Bemühungen ist der Sammelband der Sächsischen Akademie der Wissenschaften *Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik* (Berlin, Akademie-Verlag 1973. 243 + 4 S.), in dem neben den deutschen auch einige Forscher aus der Sowjetunion, Tschechoslowakei und Polen ihre theoretischen Beiträge veröffentlichen. Im Vorwort wird erwähnt, dass der vorliegende Band Zeugnis von den

Bemühungen ablegen soll, „die marxistisch-leninistischen Positionen unserer Linguistik auch auf dem onomastischen Sektor weiter auszubauen“.

Der Verfasser gibt zuerst die Übersicht aller Artikel des Sammelbandes und dann kommentiert er (vom eigenen Standpunkt ausgehend) die erörterten Probleme der theoretischen Onomastik. Es geht um folgende Fragekreise: 1. Onomastik in den Werken der Klassiker des Marxismus-Leninismus. 2. Pragmatische Seite der Eigennamen. 3. Inhaltliche Seite (Designation) der Eigennamen. 4. Der linguistische (Proprium: Appellativum) und onomastische (Proprium: Proprium) Status der Eigennamen. 5. Die innere Organisiertheit der Eigennamen. 6. Der Gegenstand und die Stellung der Onomastik.

KOMPLEXNOSŤ A SYSTÉMOVOSŤ V ŠTRUKTÚRNOM SPRACOVANÍ SYNTAXE

FRANTIŠEK KOČIŠ

Komplexné a systémové poznanie javov vonkajšieho sveta je jednou zo základných črt dialektickej gnozeológie. Čím komplexnejšie, systémovejšie a súhrnnejšie je poznanie jednotlivých javov, tým hlbšie a celostnejšie je poznanie podstaty, štruktúry, systému skúmaných predmetov a vzťahov.

Toto komplexné, systémové a celostné poznávanie javov je nevyhnutným predpokladom aj vo výskume jazyka ako dorozumievacieho prostriedku i ako gramatického systému. Komplexnosť výskumu jazyka ako dorozumievacieho prostriedku nevyhnutne predpokladá napr. skúmanie vzťahu jazyka a myslenia, jazyka a spoločnosti, skúmanie vzniku jazyka a jeho vývinu, v istom zmysle aj skúmanie vzťahu vedy o jazyku k príbuzným vedám — k psychológii, sociológii, literárnej vede, teórii komunikácie, matematike, logike atď. Komplexnosť a systémovosť sa však musí uplatňovať aj vo výskume jazyka ako systému systémov, teda vo výskume jednotlivých rovín jazyka, a to tak vnútri jednej roviny, ako aj vo vzťahu jednej roviny k druhej. Komplexný a systémový výskum jazyka ako spoločenského javu je veľmi zložitá a náročná úloha, lebo sa dotýka poznávania samej podstaty vonkajšieho sveta. O niečo jednoduchší je výskum jazyka vnútri jeho systému, teda výskum jednotlivých rovín.

Štruktúrna jazykoveda dosiahla vysoký stupeň poznania jednotlivých rovín jazyka preto, že jazyk vždy chápala ako systém. Napriek tomu sa jej doteraz nepodarilo opísať úplný systém jazyka a jeho rovín, lebo v jej pracovnej metóde chýbala a chýba komplexnosť štruktúrneho výskumu a skúmanie systému jazyka z hľadiska dialektickej spätosti jeho prvkov.

Toto naše konštatovanie o nedostatku komplexného výskumu jazyka a jazykových rovín je globálne a všeobecné, chceli by sme ho preto bližšie osvetliť na spracovaní syntaktickej roviny, presnejšie povedané na spôsobe výkladu a opisu štruktúry vety, jednoduchého a zloženého súvetia v niekoľkých nových gramatikách a syntaktických príručkách slovanských spisovných jazykov. Konkrétne budeme vychádzať zo spracovania syntaxe v týchto príručkách: J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny* (1972), *Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka* (1970), E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika* (1968), J. Svetlík, *Syntax ruštiny v porovnaní so slovenskou* (1970).

V uvedených dielach (a napokon aj v iných syntaktických príručkách, zväčša ako vysokoškolských učebniciach) najdôkladnejšie a najprecíznejšie je spracovaná a opísaná jednoduchá veta. Je to pochopiteľné, veď od začiatku syntaktického výskumu v centre pozornosti je jednoduchá veta, jej štruktúra, jej syntagmatika, teda realizácia priradovacieho a podradovacieho vzťahu medzi vetnými členmi, modálnosť vety, jej intonačná a emocionálna stavba, vzťah vety a výpovede; v novších štúdiách o vete sa analyzuje jej sémantika, distribúcia vetných členov, typy jednoduchej vety, formalizácia vetnej štruktúry atď. Osobitný opis jednoduchej vety podáva aj generatívna gramatika, ktorá formalizáciu a logizáciu štruktúry jednoduchej vety dotiahla takmer až do neúnosnej miery a ktorá si nevšima vetu z hľadiska jej začlenenia do stavby súvetných celkov. Z hľadiska úmernosti, komplexnosti a systémovosti opisu celej syntaktickej roviny generatívny výklad ostáva stále na začiatku syntaktického výskumu.*

Ukazuje sa však, že ani tie výsledky štruktúrnej analýzy jednoduchej vety a formalizácie syntaktických vzťahov v nej, ktoré sa podávajú v skúmaných syntaktických príručkách a učebniciach, ako aj v iných syntaktických príručkách, adekvátne a dôsledne sa neaplikujú a nevyužívajú v opise štruktúry jednoduchého súvetia a už vôbec nie pri opise štruktúry zloženého súvetia.

Štruktúra jednoduchej vety je založená na syntagmatickom princípe. Základnou syntagmou je tu determinatívna syntagma (Ružička, 1959, s. 12 n.). To zhodne konštatujú vari všetci syntaktici, jedni viac, druhí menej explicitne. Priradovacia syntagma sa v jednoduchej vete uplatňuje v rámci determinatívnej syntagmy ako viacnásobný vetný člen a spolu s ňou utvára dvojité koordinatívno-determinatívne syntagmy (viacnásobný podmet + prísudok, viacnásobný prívlastok + podmet alebo predmet, prísudok + viacnásobný predmet alebo viacnásobné príslovkové určenie atď.). Osobitnú zloženú syntagmu utvára aj doplnok s prísudkom a podmetom alebo s prísudkom a predmetom. Treba povedať, že doterajší opis syntagmatiky jednoduchej vety je pomerne dôkladný, ale nie je úplný. Podľa nášho názoru v komplexnom a systémovom opise syntaxe jednoduchej vety nemala by chýbať napr. paradigma všetkých realizácií priradovacieho a podradovacieho vzťahu v jednoduchých a zložených syntagmách. Vyžaduje to nielen úplnosť vedeckého opisu jazyka, ale aj vyučovací prax.

Formalizácia syntagmatických vzťahov v jednoduchej vete, ako ju zisťujeme v *Skladbe spisovnej češtiny*, v porovnávacej skladbe J. Svetlíka i v novej

* Na nedostatok komplexného a systémového spracovania jazykových rovín poukázali niektorí jazykovedci aj na seminári o marxistickej jazykovede, ktorý sa konal 17. mája 1973 v Prahe. Porov. o tom správu J. Horeckého v *Slovenskej reči*, 38, 1973, č. 6, s. 371–374.

akademickej gramatike ruštiny, sa robí na morfológicko-sémantickej rovine. Nemožno povedať, že by to bol práve najvýstižnejší a najvhodnejší spôsob formalizácie základných syntaktických vzťahov v jednoduchej vete. Z hľadiska syntaktickej štruktúry je táto formalizácia irelevantná a môže poslúžiť iba pri slovnom rozbere vetných členov.

Spracovanie a opis systému jednoduchých súvetí a štruktúry jednoduchého súvetia v slovenskej, českej a sovietskej syntaktickej literatúre nadväzuje priamo na syntagmatickú štruktúru jednoduchej vety v dvojakom smere. Po prvé tým, že sa sústava jednoduchých súvetí člení na priradovacie a podradovacie súvetia, a po druhé tým, že v podradovacom súvetí sa vedľajšie vety klasifikujú podľa toho, ktorý člen hlavnej vety je vyjadrený vedľajšou vetou. Bez problému je, zdá sa, opis sústavy jednoduchého priradovacieho súvetia. Všeobecne sa uvádzajú štyri základné typy z pravej parataxy a dva až tri typy z nepravej parataxy (dôvodové alebo vysvetľovacie súvetie, dôsledkové súvetie a dakedy aj pripustkové súvetie). V akademickej gramatike ruštiny sa základné rozčlenenie priradovacích súvetí robí podľa otvorenosti a zatvorenosti súvetnej štruktúry. Zlučovacie priradovacie súvetie je súvetie s otvorenou štruktúrou, ostatné typy majú zatvorenú štruktúru a tvoria ju vždy iba dve priradené vety. Istú analógiu tohto členenia možno vidieť aj v Bauerovej a Greplovej *Skladbe* v súvislosti s ich charakteristikou zlučovacieho typu; autori akoby tu tiež pripúšťali otvorenosť štruktúry jednoduchého priradovacieho súvetia, lebo za jednoduché priradovacie súvetie pokladajú aj súvetie zložené z troch i viacerých viet priradených zlučovacím spôsobom. Podľa nášho názoru takéto hodnotenie priradovacieho súvetia so zlučovacím spôsobom priradovania nie je systémové ani z hľadiska sústavy jednoduchých priradovacích súvetí, ani z hľadiska komplexnosti a hierarchie súvetných celkov v syntaxi vôbec. Kvantitatívny prvok v syntaxi totiž podmieňuje konštrukčné a štruktúrne vlastnosti syntaktických celkov a treba s ním v syntaxi počítať ako s jedným z prvoradých rozčleňovacích kritérií. Jednoduché priradovacie súvetie s tzv. otvorenou štruktúrou stojí prakticky mimo systému jednoduchých priradovacích súvetí a nemožno ho zaradiť ani medzi zložené súvetia (porov. Bauer — Grepl, s. 313).

Zaradenie jednoduchých podradovacích súvetí do systému už nie je bez problémov. Uviedli sme už, že v systéme podradovacích súvetí niektorí autori vidia istú nadväznosť na syntagmatickú štruktúru jednoduchej vety. Vedľajšie vety potom klasifikujú a pomenúvajú podľa toho, ktorý vetný člen hlavnej vety vyjadrujú. Táto klasifikácia vedľajších viet sa uvádza v našej syntaktickej literatúre i v učebniciach, z nej sa vychádza pri vysvetľovaní syntaktickej funkcie vedľajšej vety a čiastočne aj pri výklade významového vzťahu hlavnej a vedľajšej vety, ale nie je vždy základnou klasifikáciou. Najdôslednejšie sa uplatňuje v slovenskej syntaktickej literatúre (Ružička, 1959, s. 25—29), vo

vyváženej forme sa súhrnne podáva v *Slovenskej gramatike* E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca. Komplexný a systémový opis podradovacích súvetí na tomto syntagmatickom a vetnočlenskom základe však zatiaľ aj v spisovnej slovenčine chýba a nenájdeme ho ani v gramatikách ostatných slovanských spisovných jazykov.

Klasifikácia vedľajších viet podľa ich funkcie v syntaktickej stavbe hlavnej vety sa neprijíma v *Skladbe spisovnej češtiny* J. Bauera — M. Grepla. Títo autori tradične zachovávajú klasifikáciu vedľajších viet podľa J. Gebauera, V. Ertla a F. Trávníčka. Spracovanie vedľajších viet v Kopečného práci *Základy české skladby* (1962) a v Šmilauerovej *Novočeškej skladbe* (1966) nechávame bokom, lebo oni vlastne osobitný systém jednoduchého podradovacieho súvetia neuvádzajú. Vedľajšie vety pokladajú za jedno z možných vyjadrení vetného člena, a preto ich v skladbe zaraďujú do výkladu o vetných členoch. To značí, že F. Kopečný i V. Šmilauer sa v klasifikácii vedľajších viet pridržajú syntagmatického princípu.

Podľa J. Bauera a M. Grepla systém podradovacích súvetí najlepšie vystihuje rozčlenenie vedľajších viet do troch základných skupín: 1. vedľajšie vety obsahové (nevyhnutne dopĺňajú obsah hlavnej vety), 2. vedľajšie vety doplnovacie vzťažné (dopĺňajú obsah hlavnej vety charakteristikou niektorého vetného člena nevyhnutnou na úplnú informáciu), 3. vedľajšie vety príslovkovo-určovacie (vyjadrujú rozličné okolnosti, za ktorých prebieha dej hlavnej vety). Hoci autori tu za hlavné vymedzovacie kritérium pokladajú významový vzťah medzi hlavnou a vedľajšou vetou, hneď na prvý pohľad možno zistiť, že tieto tri skupiny vedľajších viet nie sú vymedzené podľa jednotného členiaceho kritéria. Prvá skupina vedľajších viet je vymedzená na základe sémantického kritéria, druhá skupina na základe sémanticko-syntaktického kritéria a tretia skupina podľa syntaktického (presnejšie syntagmatického) kritéria. Ani ďalšie, vnútorné členenie každej z týchto skupín nie je podľa rovnakého kľúča: obsahové vedľajšie vety sa rozčleňujú podľa modality na oznamovacie, opytovacie a želacie a až na treťom pláne sa členia podľa vetnočlenskej platnosti na podmetové, predmetové, prívlastkové, doplnkové a prísudkové; doplnovacie vzťažné vety sa ďalej členia na adjektívne a substantívne, substantívne ďalej podľa vetnočlenskej platnosti najčastejšie na podmetové a predmetové, príslovkovo-určovacie vedľajšie vety sa ďalej členia na deväť podskupín podľa toho, aký druh príslovkového určenia vyjadrujú (na miestne, časové, spôsobové a miery, príčinné a dôvodové, cieľové, podmienkové a prívlastkové).

Syntaktické kritérium — funkciu vedľajšej vety v syntaktickej stavbe hlavnej vety — autori neuplatňujú preto, lebo — ako hovoria — typy podmetových, predmetových, prísudkových a prívlastkových viet sú vnútorne nesúrodé, spájajú sa v nich vedľajšie vety odlišujúce sa výrazovou stránkou,

ako aj svojím významovým vzťahom k nadradenej vete (s. 235). Ukázali sme však, že ani aplikovaním významového vzťahu medzi hlavnou a vedľajšou vetou ako organizujúceho a klasifikačného princípu sa nedosahuje v systéme vedľajších viet želaná hierarchia a jednotné hodnotenie, a ukázalo sa aj to, že s významovým kritériom tu autori nevystačili a museli ho kombinovať so syntaktickým hneď na prvom pláne členenia vedľajších viet. Nazdávame sa, že preferovanie významového kritéria na základe toho, že pri vzniku a vývoji súvetných typov rozhodujúcim faktorom bol významový vzťah vedľajšej vety k hlavnej vete (teda nie vetnočlenská funkcia vedľajšej vety), je z hľadiska štruktúrnej analýzy súvetných celkov v súčasnom jazyku metodologicky nesprávne. Pri štruktúrnom opise gramatickej stavby súčasných spisovných jazykov sa v prvom rade musia aplikovať gramatické, teda formálne vymedzovacie a rozčleňovacie kritériá a až na druhom mieste sémantické a významové.

Konštatovali sme, že opis jednoduchej vety v sledovaných príručkách je eminentne štruktúrny a na tom základe aj vysoko formalizovaný. Nevidíme preto dôvod nepokračovať v metóde štruktúrneho opisu aj v systéme jednoduchého súvetia a nepokúsiť sa aplikovať syntagmatický princíp aj v opise systému jednoduchého podradovacieho súvetia. Nazdávame sa, že pri aplikovaní tejto metódy opisu sa celkom reálne načrtáva možnosť izomorfného, a najmä dialektického chápania syntaktickej roviny, najmä keď nedávna diskusia o zložených súvetiach, ako i komplexné spracovanie systému zloženého súvetia v slovenčine potvrdzujú, že aj v štruktúre zloženého súvetia sa celkom zreteľne realizuje syntagmatický princíp jednoduchej vety (porov. aj Mistrík, 1962).

Pre úplnosť hodnotenia opisu syntaktickej roviny v uvedených štyroch príručkách treba sa zmieniť aj o spracovaní súvetí v akademickej gramatike spisovnej ruštiny a v Svetlíkovej porovnávacej syntaxi ruštiny a slovenčiny. V akademickej gramatike je obdobná diskrepancia v metóde opisu jednoduchej vety a jednoduchého súvetia ako u J. Bauera a M. Grepla. Kým jednoduchá veta je spracovaná na syntagmatickom princípe, teda na determinatívnom vzťahu hlavných a rozvíjajúcich vetných členov sprevádzanom morfológicko-sémantickou charakteristikou vetných členov v príslušných formalizovaných schémach, súvetie (nerozoznáva sa tu jednoduché a zložené) okrem základného členenia na priradovacie a podradovacie je spracované na základe významového vzťahu hlavnej a vedľajšej vety vyjadreného obsahom hlavnej a vedľajšej vety a príslušnými spojkami a spojkovými výrazmi. Aj typy podradovacích súvetí sa vymedzujú významovým vzťahom medzi vetami a príslušnou spojkou alebo spojkovým výrazom. Akademická gramatika ruštiny rozoznáva štyri typy podradovacieho súvetia: 1. zámerno-vzťažné (mestoimenno-sootnositelnyje), 2. vysvetľovacie (prislovnyje), 3. obsahové (determinantnyje), 4. nepravé vzťažné (otnositelno-rasprostranitelnyje). Vcelku možno povedať, že

toto rozčlenenie spočíva na sémanticko-morfologickom a iba sčasti na syntaktickom (syntagmatickom) princípe (porov. Kočiš, 1973).

J. Svetlík podáva opis jednoduchej vety na tom istom princípe ako akademická gramatika (štruktúrne vzorce so sémanticko-morfologickou charakteristikou vetných členov uvádza v syntaxi ruštiny ako prvý), no vo výklade systému podradovacieho súvetia sa usiluje o kombináciu syntagmatického princípu s významovým, pričom syntagmatický princíp členenia pokladá za primárny, významový za sekundárny. Domnievame sa, že táto metóda opisu systému podradovacích súvetí (u J. Svetlíka iba naznačená) by mohla poslúžiť ako východisko pri komplexnom a systémovom spracovaní súvetných celkov.

Zložené súvetie je v gramatických a syntaktických príručkách súčasných slovanských spisovných jazykov spracované epizodicky a bez štruktúrnej nadväznosti na predchádzajúce dva syntaktické útvary — na jednoduchú vetu a jednoduché súvetie. Treba však hneď dodať, že najmä v slovenskej a českej syntaktickej literatúre sa otázka zloženého súvetia prediskutovala podrobne. Táto diskusia bola pre komplexný a systémový opis zložených súvetí veľmi inštruktívna. Spisovná slovenčina má už dnes systém zloženého súvetia spracovaný monograficky (Kočiš, 1973) a azda o nejaký čas sa dočkáme podobného opisu zložených súvetí aj v iných slovanských jazykoch alebo aspoň takého opisu, ktorý by metódou spracovania štruktúrne nadväzoval na systém jednoduchej vety a jednoduchého súvetia.

Do šesťdesiatych rokov sa v gramatikách spisovnej češtiny s istými obmenami uvádzalo päť typov zloženého súvetia podľa *Mluvnice spisovnej češtiny* F. Trávníčka (1949). V spisovnej slovenčine najznámejší je opis zložených súvetí J. Ružičku v *Slovenskej gramatike* (v poslednom vydaní uvádza J. Ružička šesť typov). I autori *Skladby spisovnej češtiny* J. Bauer a M. Grepl pojali do svojho výkladu krátku kapitolu o zloženom súvetí. Akademická gramatika ruštiny obsahuje krátku zmienku o zložených súvetiach, ale ako osobitný syntaktický útvar ich nevyčleňuje. J. Svetlík do svojej porovnávacej skladby výklad o zloženom súvetí nezahrnul.

Možno uviesť viac príčin doterajšej absencie alebo doterajšieho nedostatočného opisu zložených súvetí, ktoré ináč vo všetkých štýloch spisovného jazyka tvoria podstatnú časť textu. Negatívne tu ponajprv pôsobila tradícia. Napríklad v starších gramatikách slovenčiny (okrem Hattalovej klasifikácie) opis zložených súvetí chýba. Pôsobila tu ďalej aj mienka niektorých syntaktikov, že zložené súvetie je štylistický útvar a je iba výsledkom náhodnej kombinácie hlavných a vedľajších viet (napr. V. Šmilauer, niektorí sovietski syntaktici). Nazdávame sa však, že najväčší podiel na neúplnom spracovaní zložených súvetí mal a má doterajší neproporcionálny výskum syntaktickej roviny vo všetkých slovanských jazykoch — výskum sa ešte stále obmedzuje prevažne na štruktúru a typológiu jednoduchej vety.

Pokúsili sme sa ukázať, že štruktúra jednoduchej vety a dve štruktúry jednoduchého súvetia (priraďovacieho a podraďovacieho) sa primárne konštituuju na syntagmatickom princípe. Tento princíp platí aj pre vnútornú organizáciu troch základných štruktúr a sústavy typov zloženého súvetia. V štruktúre každého z typov zloženého súvetia možno identifikovať príslušnú koordinatívnu alebo determinatívnu syntagmu alebo ich kombináciu. Keďže v zloženom súvetí ide o spojenie viacerých viet (najmenší počet sú tri vety, v niektorých typoch štyri, fakultatívny počet viet sa pohybuje od šesť do desať), opis systému zložených súvetí na základe významového vzťahu hlavných a vedľajších viet by bol prakticky nezvládnuteľný a neúčelný, a tak ako primárne klasifikačné kritérium sa tu môže použiť iba spôsob realizácie priraďovacieho a podraďovacieho vzťahu medzi vetami. Až pri vnútornom členení typov na varianty sa ako základ členenia berie vetosled, fakultatívny počet viet a na poslednom mieste významový vzťah medzi vetami (aj to nie vo všetkých typoch).

Absenciu komplexného štruktúrneho opisu systému zložených súvetí alebo jeho okrajové spracovanie v syntaktických príručkách a gramatikách pokladáme za metodologickú chybu. Sme toho názoru, že syntaktickú rovinu jazyka nemožno adekvátne opísať bez štruktúrnej nadväznosti a spätosti troch syntaktických útvarov — jednoduchej vety, jednoduchého súvetia a zloženého súvetia. Táto spätosť umožňuje vidieť i skúmať syntaktickú rovinu v istom nadhľade, umožňuje identifikovať v syntaktickej rovine reálne existujúcu štruktúrnu perspektívu. Štruktúrna nadväznosť a spätosť umožňuje cez štruktúru jednoduchej vety vidieť štruktúru jednoduchého súvetia a zloženého súvetia a naopak — cez štruktúru zloženého súvetia vidieť štruktúru jednoduchého súvetia a jednoduchej vety. Nazdávame sa, že iba pomocou tejto štruktúrnej perspektívy a na jej základe sa podarí postaviť celú syntax na jeden organizujúci princíp a podľa tohto princípu ju aj komplexne a systémove opísať, hierarchizovať jej prvky, adekvátne hodnotiť funkčnosť sémantiky v syntaxi, vymedziť hranice a dialektickú spätosť štruktúrnej a prehovorevej syntaxe a tým vyčleniť zo štruktúrnej syntaxe nefunkčné zložky (napr. modálnosť, aktuálne členenie, hodnotenie emocionálnej stránky vety a pod.) a kategorizovať i hierarchizovať ich v ich vlastnej rovine — vo výpovednej rovine jazyka.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedova. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1970, s. 541—740.

KOČIŠ, F.: Zložené súvetie v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 272 s.

KOČIŠ, F.: Súvetie v Gramatike súčasného ruského spisovného jazyka. Ruštinár, 8 (21), 1973, č. 9, s. 262—266.

KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962. 359 s.

MISTRÍK, J.: Príspevok ku klasifikácii súvetí. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 11—12. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 27—46.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 329—432.

RUŽIČKA, J.: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 12—29.

SVETLÍK, J.: Sintaksis ruskogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 351 s.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 574 s.

КОМПЛЕКСНОСТЬ И СИСТЕМНОСТЬ В СТРУКТУРНОЙ ОБРАБОТКЕ СИНТАКСИСА

Резюме

Комплексный и системный анализ явлений является обязательным условием тоже и в научном исследовании языка как средства общения и как грамматического строя. Структурная лингвистика достигла высокой степени знания отдельных планов языка, потому что она язык всегда понимала как систему. Все таки до сих пор ей не удалось полностью описать систему языка и его планов, потому что в ее научном методе всегда отсутствовала комплексность структурного анализа и научное исследование системы языка с точки зрения диалектической связанности ее элементов.

Комплексность и системность неравномерно применяется и в нынешнем научном исследовании синтаксического плана во всех славянских языках. Можно сказать, что подробно обработано простое предложение, менее подробно уже сложное предложение. Комплексный анализ сложного предложения усложненного типа был осуществлен только в словацком литературном языке. Одной из главных причин этого неравномерного научного исследования является отрицание или непоследовательное применение синтагматического принципа в определении структурных синтаксических единиц (простого предложения, сложного предложения и многочленного сложного предложения). Синтагматический принцип в современном толковании структуры этих единиц konsekventно применяется в научных работах словацких синтаксистов, прежде всего в работах Й. Ружички. Комплексный анализ сложного предложения усложненного типа в словацком языке подтверждает теоретическую и методологическую уполномоченность синтагматического принципа как организующего средства, при помощи которого можно описать синтаксический план в его комплексности и системности, иерархизировать его элементы и надлежащим образом оценить функцию семантики и смысловых отношений в синтаксисе.

SPRÁVY A POSUDKY

PÄTĎESIAT ROKOV PROF. ŠIMONA ONDRUŠA

Koncom tohto roku si pripomíname novú päťdesiatku, svedčiacu o tom, že slovenská jazykoveda sa dostáva do zrelého veku. V spišskom Klčove sa 27. októbra 1924 narodil PhDr. Šimon Ondruš, CSc., od r. 1967 profesor porovnávacej slovanskej jazykovedy a indoeuropeistiky na Univerzite Komenského v Bratislave a vedúci Katedry slavistiky.

Životný beh Š. Ondruša je priamy a jednoduchý. Po stredoškolských štúdiách v Spišskej Novej Vsi prišiel na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského a v rokoch 1946 až 1950 tu študoval slovenčinu a filozofiu. Táto študijná kombinácia azda predurčila i jeho ďalší vývin i vedeckú orientáciu: už od študijných čias sa datuje jeho záujem o odbor u nás pomerne málo pestovaný, o porovnávaciu jazykovedu, najmä o indoeuropeistiku. Po skončení štúdií bol asistentom, v rokoch 1953–1956 aspirantom, potom na tej istej fakulte odborným asistentom, docentom a profesorom. Svoju učiteľskú dráhu na domácej fakulte prerušil dvakrát: dva roky pôsobil ako lektor slovenského a českého jazyka v Debrečine, tri semestre ako hosťujúci profesor slovanskej a českej jazykovedy na univerzite v Kolíne nad Rýnom. Za isté prerušenie azda možno pokladať i obdobie, v ktorom vykonával úspešne funkciu dekana Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

Hlavným poľom vedeckej činnosti Š. Ondruša je etymológia. Priniesol do etymologického bádania — najmä pokiaľ ide o slovenčinu — nového ducha: úspešne využíva Benvenistovu teóriu indoeurópskeho koreňa a teóriu laryngál na výklad doteraz nejasných a temných slov. Jeho na pohľad odvážne etymológie takých slov, ako je *mesiac*, *Váh*, *doska* a mnoho iných, vrhajú nové svetlo na sémantickú stavbu starej slovenčiny. Ako účinný nástroj využíva pri svojich výkladoch aj pojem významovej responzie.

Popri etymologických výkladoch — neprehrádzame tajomstvo, keď povieme, že sú výsledkom sústavnej práce na slovenskom etymologickom slovníku — venuje Š. Ondruš pozornosť aj tradičným témam z oblasti indoeurópskeho hláskoslovnia, ale nezanedbáva ani ugrofínsku problematiku. V okruhu jeho záujmov stojí napokon aj vlastná slavistika. Svedčí o tom niekoľko štúdií o hláskoslovnej problematike, ako aj tri vydania vysokoškolských skrípt *Úvod do slavistiky*.

Napokon nemožno obísť ani s rozhladom a s espritom napísané štúdie z dejín jazykovedy.

Nechceme podávať výpočet všetkých prác Š. Ondruša (uvádza ich bibliografia v tomto čísle Jazykovedného časopisu) ani hodnotiť ich význam. Pri prvom životnom okrúhlym jubileu namiesto toho želáme Š. Ondrušovi veľa zdravia a času na pokračovanie v široko rozvinutej práci.

J. Horecký

SÚPIS PRÁC PROF. ŠIMONA ONDRUŠA ZA ROKY 1950—1972

Bibliografia jazykovedných prác prof. Š. Ondruša je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú štúdie v odborných časopisoch a zborníkoch (polotučne), za nimi (obyčajným typom) školské učebnice, iné články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1950

K. Ohnesorg, O mluvním vývoji dítěte, Praha 1948; tenže, Fonetická studie o dětské řeči, Praha 1948. — Jazykovedný sborník, 6, 1950, s. 245—248 (recenzia).

1951

Černých, P. J.: R. I. Avanesov, Očerki ruskogo dialektologii I, Moskva 1949, Izvestija Akademii nauk SSSR, otd. lit. i jaz. 1950, č. 6, s. 501—508. Výtah z recenzie pripravil Š. Ondruš. — Sovětská věda — Jazykoveda, 1, 1951, s. 104—106.

Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede, Bratislava 1950. — Jazykovedný sborník, 5, 1951, s. 269—272 (ref.).

1952

V. Blanár, Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku, Bratislava 1950. — Jazykovedný sborník, 6, 1952, s. 133—138 (recenzia).

1954

A. G. Spirkin, K voprosu o zakonach jazyka, Voprosy filosofii 1953, č. 5, s. 89—106. — Sovětská jazykoveda, 4, 1954, s. 185—188 (recenzia).

1955

Úvod do slavistiky. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1955. 4°. 216 s. (rozmn.). — 2. vyd.: Bratislava 1956. — Dotlač: Bratislava 1959.

[Diskusný príspevok na konferencii o norme spisovného jazyka, konanej v dňoch 24.—25. 3. 1955 v Bratislave.] — Slovenská reč, 20, 1955, s. 223—224.

1956

Monografia o gramatickej stavbe slovenčiny. [J. Ružička, Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku, Bratislava 1956.] — Eud, 21. 7. 1956, s. 5 (ref.).

1957

Jazykovedné štúdie I. Spisovný jazyk, Bratislava 1956. — Slovenská reč, 22, 1957, s. 128—135, 191—200 (recenzia).

O slovensko-ruských kultúrnych stykoch. [J. Stanislav, Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Eudovíta Štúra, Bratislava 1957.] — Eud, 12. 6. 1957, s. 3 (ref.).

Vyšla Jazyková poradňa. [Jazyková poradňa, Bratislava 1957.] — Eud, 11. 5. 1957, s. 4 (ref.).

Anglický slavista prednášal v Bratislave. — Eud, 4. 5. 1957, s. 4.

1958

Slovenské etymologie. — In; Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica 10. Red. E. Pauliny a i. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958, s. 79—90, rus. res., s. 90—92 (časti I—III).

Nad Etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského. — Jazykovedný časopis, 9, 1958, s. 144—162.

K forme neurčitku od slovesa *strežiem*. — Slovenská reč, 23, 1958, s. 230—232.

E. Ďurovič, Modálnosť, Bratislava 1956. — Jazykovedný časopis, 9, 1958, s. 165—172 (recenzia).

1959

K etymologickému výkladu indoeurópskych pomenování strachu. — Jazykovedný časopis, 10, 1959, s. 7—19, nem. res. 19—20.

Striedanie líkvíd r/l v indoeurópskych jazykoch. — Jazykovedný časopis, 10, 1959, s. 112—136, nem. res. s. 136—137.

1960

- Genetické vzťahy praslovanského slovesa *solati*. — *Studia Slavica*, 6, 1960, s. 193—199.
Všeobecná jazykoveda a indoeuropeistika na Slovensku v rokoch 1945—1960. — *Jazykovedný časopis*, 11, 1960, s. 137—148.
Aj slovenčina preniká do sveta. — *Pravda*, 23. 8. 1960, s. 3.

1961

- Slovanské etymológie IV—V. — *Slavica*, 1, 1961, s. 31—42.
Zur Theorie der Semasiologie und Etymologie. — In: *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae VII/1*. Red. D. Berényi. 1. vyd. Budapest, Tankönyvkiadó 1961, s. 131—141.

1962

- Szláv népek és nyelvek. [Slovanské národy a jazyky.] 1. vyd. Budapest, Tankönyvkiadó 1962. 8'. 180 s. (rozmn.) (spoluautor).
Das hethitische Verbum *mai-/mija-*, „wachsen“ und seine Stellung in der Hi-Konjugation. — In: *Slavica Pragensia* 4. (*Acta Universitatis Carolinae — Philologica*.) Red. V. Barnett a i. 1. vyd. Praha, Universita Karlova 1962, s. 453—458.
Univ. prof. dr. Eugen Pauliny 50-ročný. — *Jazykovedný časopis*, 13, 1962, s. 173—174.

1963

- Neskolko zamečanj po voprosu o praslavijskoj perestanovke plavnych. — In: *Pytaňna istoriji ta kultury slovjan* 2. Red. V. I. Masalskij. 1. vyd. Kyjiv, Vydavnytvo Kyjivského universytetu 1963, s. 155—164.
Bálgarski etimologičen rečnik. Zost. V. Georgiev, I. Gálábov, J. Zaimov, S. Ilčev. 1. zoš., Sofija 1962. — *Jazykovedný časopis*, 14, 1963, s. 105—108 (recenzia).

1964

- Pri zelenom stole: naša reč. — *Kultúrny život*, 19, 1964, č. 44, s. 1, 9; č. 48, s. 6 (spoluúčastník besedy o jazykovej kultúre).
S. B. Bernštejn, Očerik sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov, Moskva 1961. — *Jazykovedný časopis*, 15, 1964, s. 82—84 (recenzia).
Lingvistické sympóziu v Krakove. — *Jazykovedný časopis*, 15, 1964, s. 181—183 (správa o sympóziu o pojme zákona v lingvistike, konanom v dňoch 9.—11. 4. 1964 v Krakove).

1965

- Čo je za nami a čo pred nami. — *Naša univerzita*, 10, 1964/65, č. 17—18, s. 1, 4 (odpoveď v ankete časopisu; aj o rozvoji jazykovedných štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave po r. 1945).
Za akademikom Štefanom Kniezsom. — *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 189—191.

1966

- Die Bedeutung der statistischen Methode für die Rekonstruktion. (Zur Frage der Liquiden im Urindogermanischen.) — *Kratylos*, 11, 1966, s. 107—111.
Zur Frage der gemeinsamen Elemente in den indogermanischen und finnisch-ugrischen Bewegungszeitwörtern. — *Kratylos*, 11, 1966, s. 112—118.
Pôvod slovanského abstrakta *sloboda/svoboda*. (Pamiatke univ. prof. dr. V. Machka.) — *Slavica Slovaca*, 1, 1966, s. 5—15.
Studia academica slovaca. — *Predvoj*, 2, 1966, č. 50, s. 10—11 (v závere rozhovoru s účastníkmi seminára v r. 1966 rozhovor so Š. Ondrušom).
Slovník slovenského jazyka. — *Rudé právo*, 26, 4. 1966, s. 2 (o *Slovníku slovenského jazyka I—V*, Bratislava 1959—1965).
III. kongres indoeurópskej porovnávacej a všeobecnej jazykovedy. — *Jazykovedný časopis*, 17, 1966, s. 87—89 (správa o kongrese konanom v dňoch 13.—17. 10. 1965 v Münsteri).
Prelomový seminár. — *Kultúrny život*, 21, 1966, č. 38, s. 13 (zhodnotenie výsledkov seminára *Studia Academica Slovaca* konaného v dňoch 6. 8.—2. 9. 1966 v Bratislave a v Martine).
Roman Jakobson a moderná jazykoveda. — *Slavica Slovaca*, 1, 1966, s. 278—280.
Roman Jakobson a moderná veda. — *Kultúrny život*, 21, 1966, č. 42, s. 9.

Nad uzavretým dielom univ. prof. dr. Václava Vážneho (6. VII. 1892—26. IV. 1966).
Slavica Slovaca, 1, 1966, s. 305—307.
Za univ. prof. dr. Václavom Machkom (8. XI. 1894 — 26. V. 1965.) — Slavica Slovaca,
1, 1966, s. 108—110.

1967

Bilancia prvej generácie štrukturalistov. — Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 158—166.
Funkcie spisovného jazyka a kritériá spisovnosti. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny.
Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 168—169.

K otázke spoločného pôvodu indoeurópskych a ugrofinských jazykov. — Jazykovedné
aktuality, 1967, č. 1, s. 11—12.

Slovenčina a svet. — Pravda, 30. 12. 1967, s. 2.

Šesťdesiat procesov za hodinu. — Kultúrny život 22, 1967, č. 12, s. 5.

O. N. Trubačev, Etimologičeskij slovar' slavianskich jazykov. Prospekt, probnyje stat'ji,
Moskva 1963. — Slavica Slovaca 2, 1967, s. 94—96 (recenzia).

1968

Die ursprüngliche morphematische Struktur der indoeuropäischen Benennung des Mondes
und des Monats. — In: Recueil linguistique de Bratislava 2. Red. J. Ružička. 1. vyd.
Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 192—198.

Etymologická segmentácia slovanských slov z hľadiska štruktúry indoeurópskeho koreňa
a laryngálnej teórie. — In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů
v Praze. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Academia 1968, s. 107—118. — Resumé
příspěvků: Etymologische Segmentierung der slavischen Wörter von Standpunkt der
Laryngalthorie und Wurzelstruktur. In: VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968.
Resumé přednášek, příspěvků a sdělení. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Academia
1968, s. 83.

Zabúdané slová. — Pravda, 19. 1. 1968, s. 7.

1969

Dva slovenské lexikálne archaizmy. — In: Jazykovedné štúdie 10 — Štolcov zborník. Red.
J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 17—23.

Kam sme dospeli v slovanskej etymológii. — Slavica Slovaca, 4, 1969, s. 242—263.

Morris Swadesh a vývinové peripetie americkej jazykovedy. — Jazykovedný časopis, 20,
1969, s. 155—161.

J. Lyons, Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge 1968. — Jazykovedný časopis,
20, 1969, s. 111—112 (recenzia).

P. M. Postal, Aspects of Phonological Theory, New York 1968. — Jazykovedný časopis,
20, 1969, s. 187—190 (recenzia).

K šesťdesiatym narodeninám profesora Ľudovíta Nováka. *15. októbra 1908. — Slavica
Slovaca, 4, 1969, s. 114—116.

1970

Latinské nŕpta a praslovanské nevěsta. — Slavica Slovaca, 5, 1970, s. 301—305.

Význam a pôvod slovesa páčiť sa. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 257—265, nem. res. s. 394.

Význam a pôvod sloviess hŕtat — hŕtorit. — Slovenská reč, 35, 1970, s. 332—340, nem.
res. s. 394—395.

O zrode a živote slov. — Kultúra slova, 4, 1970, s. 201—204.

O vzniku slova bitúnok. — Kultúra slova, 4, 1970, s. 264—266.

Ako sa zrodil bozk. — Kultúra slova, 4, 1970, s. 299—301.

Akého pôvodu je slovo kréma. — Kultúra slova, 4, 1970, s. 329—332.

Matematik, hvezdár, jazykovedec. Ján Šajnovič — slávny spolupracovník svetoznámeho
hvezdára Maximiliána Hella. — Večerník, 22. 5. 1970, s. 8—9.

Doc. František Miko päťdesiatročný. — Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 227—228.

Vincent Blanár päťdesiatročný. — Slavica Slovaca, 5, 1970, s. 233—234.

1971

Pôvod slova bahor. — In: Jazykovedné štúdie 11 — Jónov zborník. Red. J. Ružička. 1. vyd.
Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 111—115.

Význam a pôvod slov báň — baňa. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 12—19.

Pôvod slovesa vŕviet. — Slovenská reč, 36, 1971, s. 273—284.

K niektorým prácam z dejín jazykovedy. — Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 175—181.

- O pôvode smädu. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 39—42.
 Ako vznikli bobaľky a pupáky. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 173—176.
 Ako vznikli bajúzy. — Kultúra slova, 5, 1971, s. 234—237.

1972

- Je pomenovanie rieky *Váh* slovanské? (Dr. Š. Peciarovi na 60. narodeniny.) — Slovenská reč, 37, 1972, s. 257—263.
 Sú pomenovania vrchov *Choč* a *Kýčera* slovanské? (Prof. E. Paulinyemu na 60. narodeniny.) — Slovenská reč, 37, 1972, s. 334—341.
 Špecifické prvky v slovenskej slovnej zásobe. — In: *Studia Academica Slovaca 1. Prednášky VIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrik. 1. vyd. Bratislava, Ústav školských informácií 1972 (rozmn.), s. 123—135.
 Z etymológie slovenských slov. — In: *O slovenčine pre slovenčinárov*. Red. J. Oravec. 1. vyd. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetý 1972 (rozmn.), s. 93—100.
 E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Paris 1969. — Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 79—80 (recenzia).
 Jubileum sovietskeho slavistu. — *Pravda*, 53, 1972, č. 38 (19. febr.), s. 3 (k osemdesiatke R. I. Avanesova).
 Profesor Eugen Pauliny 60-ročný. — *Nové slovo*, 14, 1972, č. 50. s. 11.

1973

- Genéza slovanských pomenovaní domácich zvierat. — In: *Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave*. Red. Š. Krištof. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 143—153.
 Je slovo *kukat* nemeckého pôvodu? Genetický vzťah medzi slovesami *kukat* a *čakat*. — Slovenská reč, 38, 1973, s. 321—326.
 Je slovo *doska* grécko-latinského pôvodu? — Slovenská reč, 38, 1973, s. 76—83.
 Je slovo *chotár* maďarského pôvodu? — Slovenská reč, 38, 1973, s. 32—39.
 Lingvistický príspevok k dejinám slovanskej architektúry (*сѣнь > synъ; věža; kormchorm-/krom-/kremj; kotja*). — Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 18—26, nem. res. s. 26.
 Slovensko-maďarské lexikálne vzťahy. — In: *Studia Academica Slovaca 2. Prednášky IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrik. 1. vyd. Bratislava 1973, s. 207—221.
 F. Ramovš, *Zbrano delo*. Prva knjiga. Ljubljana 1971. — Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 215—216 (recenzia).
 H. Schuster-Sewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der Ober- und Niedersorbischen Sprache*. (Probeheft.), Bautzen 1972. — Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 110—111 (recenzia).
 Slavistické sympóziu v Lipsku. — Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 217—219 (správa o medzinárodnom sympóziu o etymologickom a historickom výskume slovanskej slovnej zásoby, konanom v dňoch 10.—12. 10. 1972 v Lipsku).

Prekladateľská činnosť

- Ivančíková, E.: Na čom pracujú v Jazykovednom ústave Akadémie vied SSSR. — Slovenská reč, 17, 1951/52, s. 91—94.
 Vinogradov, V. V.: O základnom slovnom fonde a jeho úlohe v dejinách jazyka. — Jazykovedný sborník, 6, 1952, s. 15—41.

Redakčná činnosť

- Redakčná činnosť v časopisoch: Jazykovedný časopis 15, 1964—21, 1970 (člen red. rady). — *Slavica Slovaca 1*, 1966—5, 1970 (člen a predseda red. rady časti Jazykoveda). — Slovenská reč 27, 1962—28, 1963 (člen red. rady).
 Redakčná činnosť v publikáciách: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica 11—12, 1959—1960—18, 1966* (člen red. rady). — *Slovník slovenského jazyka III*, Bratislava 1963; *IV, 1964; V, 1965* (člen red. rady).

Zostavil L. Dvonč

Do radu úvah o marxistickej jazykovede sa vhodne zaraďuje aj ukrajinský zborník, venovaný základným otázkam jazykovedy, totiž tým otázkam, ktorých správne marxistické riešenie je nevyhnutné na to, aby sa mohla skúmať a interpretovať „štruktúra a fungovanie jazyka ako prostriedku formovania a vyjadrovania myšlienok, ako nástroj rozvoja ľudskej spoločnosti“. V recenzovanom zborníku sa tento cieľ dosahuje fundovanými výkladmi o troch hlavných okruhoch: o jazykovom znaku, o vzťahu jazyka a myslenia, o vzťahu jazyka a spoločnosti.

Pri rozbere teoretických otázok z okruhu jazykového znaku sa vychádza z myšlienky, že všetko, čo pôsobí na ľudské zmyslové orgány, čo nás informuje o niečom, funguje ako znak (s. 13). Prirodzene, jazykový znak sa pokladá za špecifický druh znaku a skúmajú sa tri jeho aspekty: obsah, forma a hodnota. Obsah jazykového znaku je daný vzťahom k mimojazykovej skutočnosti (do ktorej patria nielen veci, ale aj fakty ľudského myslenia) a systémovými vzťahmi k iným znakom. Formu jazykového znaku predstavujú materiálne prvky, ktoré slúžia na odlišenie od iných znakov, ale okrem toho aj prostriedky umožňujúce spájanie s inými znakmi. Hodnota jazykového znaku vzniká pri spájaní znaku s inými znakmi.

Popri tomto „systémovom“ chápaní jazykového znaku sa však v zborníku právom zdôrazňuje (s. 15), že jazykový znak, práve preto, že je jazykovým znakom, má špecifickú funkciu — byť prostriedkom komunikácie medzi ľuďmi, resp. v ľudskej spoločnosti. (Ako je známe, komunikácia môže byť v ľudskej spoločnosti jednosmerná, obojsmerná, ale aj reflexívna, zvrtná — preto sa tu zdôrazňujú všetky tri spomenuté vlastnosti ako celok.) Ako špecifické funkcie jazykového znaku sa zdôrazňuje funkcia dištingtívna, informatívna a perceptívna. Pretože tieto funkcie môžu spĺňať v istých prípadoch jazykovej komunikácie aj nemateriálne prvky systému, resp. prvky nevyjadrené materiálne, predpokladá sa aj existencia nulového znaku. Podľa našej mienky by však bolo správne nehovoriť o nulovom znaku vo všeobecnosti, ale iba o istých konkrétnych druhoch znaku, predovšetkým o nulovej morféme. Tak je to bežné v našej lingvistickej tradícii a práve nulová morféma sa dá najjednoduchšie vysvetliť v rámci uzavretých systémov, akými sú napr. substantívne alebo aj slovesné paradigmy.

V závere kapitoly o jazykovom znaku sa zhrňajú základné vlastnosti jazykového znaku. Sú to: 1. spoločenský charakter (jazykový znak je výtvor ľudskej spoločnosti pre potreby dorozumievania); 2. nemotivovanosť vzťahu k označovanému, ale na druhej strane závislosť v používaní; 3. zložitý vzťah k jazykovému systému; 4. jednoznačnosť a autonómnosť; 5. systémovosť; 6. spájateľnosť s inými znakmi; 7. informatívnosť; 8. historická premenlivosť; 9. závislosť od znakovkej situácie; 10. bilaterálnosť (obsah a forma).

Osobitnú pozornosť venujú autori zborníka metódam skúmania sémiotických systémov. Vyzdvihnúť treba najmä skutočnosť, že pokladajú za prirodzené využívať formálne metódy a metódy modelovania. Pritom, pravda, zhodne s Gödelovou teorémou konštatujú, že nie je možná úplná formalizácia sémiotických javov a že nie všetky stránky týchto javov sú rovnako prístupné formalizácii.

V kapitole o vzťahu jazyka a myslenia sa zhrňajú doteraz vyslovené tézy takto: Jazyk je skutočnou reálnosťou slova. V slovách fixuje jazyk výsledky ľudského poznávania. Byť vyjadrený slovom je forma jestvovania pojmu. Pojmy takisto nemožno oddeliť od slov ako slová od pojmov, slová bez pojmového obsahu nie sú slovami.

Pokiaľ ide o lexikálny význam, konštatuje sa predovšetkým fakt, že ho nemožno skúmať bez skúmania jeho vzťahu k pojmu. Pravda, jazykoveda skúma predovšetkým

jazykové, nie logické prostriedky a získava informáciu o tom, ako slovo vyjadruje a formuje pojem. Jazyková forma, ale aj vzťah slova a pojmu vytvárajú jazykový význam slova. Preto sa dochádza k záveru, že formálno-štruktúrne metódy skúmania lexikálneho významu sú vhodne len ako kontrola ich správneho (resp. nesprávneho) uvedomovania, chápania vo vedomí hovoriacich.

Podnetné sú úvahy o psychologických základoch individuálneho hovorenia, týkajúce sa dosiaľ značne zanedbávanej stránky jazyka ako nástroja dorozumievania. Nadväzuje sa na klasickú teóriu o temperamentoch, resp. na jej pavlovovskú formuláciu a rozlišuje sa niekoľko typov hovorenia. Podrobnejšie sa skúma aktívny typ a jeho dva podtypy, nerovnovážny a logicko-intelektuálny. Práve tento posledný podtyp sa označuje ako veľmi dôležitý pomocník pri rozvoji vedy a kultúry.

Táto kapitola nie je v zborníku tak rozpracovaná ako kapitola o všeobecných vzťahoch jazyka a myslenia. Ale aj tak ju treba pokladať za dôležitý podnet, a to aj preto, že z hľadiska marxistickej koncepcie jazyka práve dorozumievanie, resp. hovorenie, nie systém je základným prvkom jazyka. Systém sa postupne vytvára až jazykovou tvorivou činnosťou človeka, realizovanou práve hovorením.

Pri výklade o reči sa právom zdôrazňuje lineárnosť hovorenia. Veľký význam sa prikladá (v zhode s citovaným L. Bloomfieldom) intenzite komunikácie, lebo práve vďaka tejto intenzite sa segmenty textu menia na elementy štruktúry.

Pri úvahách o synchrónnom a diachronickom aspekte skúmania jazyka sa zdôrazňuje, že zásadný rozdiel nie je v rozlíšení dvoch stránok jedného predmetu skúmania, ale vo vyznačení dvoch predmetov vedeckej analýzy (s. 128). V jednom prípade je predmetom analýzy lineárna organizácia segmentov textu, v druhom prípade sa segmenty textu ako individuálne akty hovorenia stávajú časťou väčšieho celku -- štýlu, dialektu, národného jazyka. Je tu však otázka, či možno skutočne pokladať štýl za útvar tej istej roviny ako dialekt a národný jazyk: skôr by sa malo uvažovať na tomto mieste o individuálnom jazykovom systéme, resp. o idiolekte.

Na inom mieste sa správne zdôrazňuje, že skúmanie zmien v jazykovom systéme musí vychádzať z rozlíšenia dvoch vzájomne spätých, ale preda len odlišných javov: vývinu štruktúry jazyka a zmien podmienených fungovaním jazyka. V zhode s tým sa vydeľujú dva predmety výskumu: systém jazyka v aktuálnom čase a systém jazyka v historickom čase.

Záver zborníka tvoria úvahy o vplyve jazykových a mimojazykových faktorov na vývin jazyka. Zhrňajú sa tu vcelku známe myšlienky, ilustrujú sa bohatým materiálom prevažne zo slovnej zásoby ukrajinčiny, ale aj iných jazykov, najmä slovanských.

Nemožno povedať, že by sa v recenzovanom zborníku vyriešili všetky teoretické otázky marxistickej jazykovedy. Možno však konštatovať, že sa tieto otázky osvetľujú veľmi dôkladne a že zborník ako celok je veľmi uvážený pokus podať odpoveď na základné otázky jazykovedy, pritom odpoveď fundovanú, vypracovanú so znalosťou a využitím nielen marxistickej a metodologickej literatúry, ale i dostupnej svetovej, a to aj buržoáznej jazykovednej literatúry.

J. Horecký

VETROV, A. A.: *METODOLOGIČESKIJE PROBLEMY SOVREMENNOJ LINGVISTIKI*. 1. izd. Moskva, Izdatelstvo Vysšaja škola 1973. 95 s.

Súčasnú štruktúrnú jazykovedu charakterizuje tendencia venovať čoraz väčšiu pozornosť hĺbkovej štruktúre jazyka, a tak sa do popredia dostáva otázka, aký je status formálnej analýzy jazyka v súčasnej lingvistike, do akej miery je zreteľ na význam dôležitý pri analýze jazyka a či je veda o význame jazykovednou disciplínou.

Touto problematikou sa zaoberá i sovietsky vedec A. A. Vetrov. Vychádza predovšetkým z teórií amerických deskriptivistov a dánskych glosematikov. Nevenuje pozornosť predstaviteľom iných škôl štruktúrnej jazykovedy, z ktorých väčšina sa pri svojich výskumoch opiera o významy celkom samozrejme a iba veľmi zriedka odmieta pokladať sémantiku za súčasť jazykovedy (s. 70).

Využitie formálnej metódy pri štúdiu jazyka je podľa Vetrova nevyhnutným predpokladom ďalšieho vývoja v lingvistike, pričom formálny opis jazyka má pred sémantickým opisom viacero predností (s. 17—18). Predovšetkým je to „prisnosť“ formálnych metód, ktorá bráni jazykovedcovi vnášať do záverov výskumu subjektívne názory. Za ďalšiu výhodu formálnej analýzy pokladá autor to, že umožňuje odhaliť vzťahy nepostihnuteľné pri sémantickej analýze. Uvedomuje si tiež nevyhnutnosť formálneho opisu jazyka pre potreby kybernetiky.

Pri formálnom opise si všíma dva aspekty, lingvistický a kybernetický. Lingvistický opis musí mať na zreteľ povahu prirodzeného jazyka, nie je ľubovoľný, kým pri kybernetickom opise sa berie do úvahy najmä vhodnosť pre spracovanie v kybernetickom stroji. Takýto opis nemusí zodpovedať syntetickým a analytickým procedúram prirodzeného jazyka. Formálny opis prirodzeného jazyka, ktorý neberie do úvahy význam, je podľa autora na rovni kybernetického opisu, lebo ak sa jazykovedec neopiera pri opise jazyka o doplňujúcu sémantickú informáciu, nemôže adekvátne vyjadriť štruktúru jazyka (s. 35). Ukáže sa to napríklad pri formálnom opise synonym a homonym, kde distributívny prístup treba doplniť sémantickou informáciou, lebo tá umožní rozoznať totožné významy rozličné znejúcich slov, alebo rozličné významy rovnako znejúcich slov. V takomto prípade významy korigujú distributívnu analýzu a distributívna analýza pomáha sémantickému skúmaniu, teda formálna a sémantická analýza sú späté dialekticky (s. 37).

Napriek uvedeným záverom však autor pripúšťa, že na otázku, či možno analyzovať jazyk bez toho, aby sa bral do úvahy význam, sa nedá odpovedať jednoznačne ani áno, ani nie. Celkom stručne možno povedať, že analýza jazyka bez zreteľa na význam je možná: 1. ak chceme získať záverečné definície, ktoré neobsahujú odkaz na význam; 2. ak analyzujeme gramatickú štruktúru umelého jazyka bez homonym a synonym; 3. dokonca i v istých etapách analýzy prirodzeného jazyka. Ale pri analýze prirodzeného jazyka, so synonymami a homonymami, je zreteľ na význam nevyhnutný (s. 32—41). Podľa autora platia tieto princípy aj pre fonologickú analýzu.

Po dôkladnom rozbere prác amerických deskriptivistov prichádza Vetrov k záveru, že väčšina zástancov formálnej analýzy jazyka uznáva nevyhnutnosť oprieť sa pri jazykovej analýze aspoň o také minimum sémantickej informácie, ktoré umožní rozlíšiť alebo stotožniť významy. Podobne glosematici, ktorí však problematike významu nevenujú takú pozornosť ako deskriptivisti, lebo predmetom ich výskumov sú známe jazyky a možnosť oprieť sa o význam pokladajú skôr za samozrejmy predpoklad ako za problém, o ktorom by sa malo diskutovať (s. 55).

Podľa Vetrova je formálne bádanie nevyhnutné pre poznanie štruktúry jazyka, no štúdium jazyka sa ním nevyčerpáva: je nedostačujúce, ak chceme odhaliť mnohorakú povahu jazyka ako nástroja dorozumievania a poznávania. Distributívne vzťahy medzi jazykovými jednotkami predstavujú iba jednu stránku jazyka, a preto deskriptívna jazykoveda (takto autor navrhuje nazvať formálne bádanie v oblasti lingvistiky) je iba časťou štruktúrnej jazykovedy, ktorá musí obsahovať aj sémantiku.

Štruktúrna sémantika zahŕňa dve osobitné disciplíny: gramatickú štruktúrnú sémantiku (skúma gramatické významy) a lexikálnu štruktúrnú sémantiku (analyzuje štruktúru lexiky). Lexikálna štruktúrna sémantika sa zaoberá obsahovým plánom; zisťuje vzťahy medzi významami slov, odhaľuje významové štruktúry (s. 76).

Pozornosť výskumu sémantiky sa venuje aj v súvislosti so strojovým prekladom. Vzniklo veľa originálnych metód sémantickej analýzy, no Vetrov sa nazdáva, že tieto metódy sú skôr zacielené na kyberneticko-lingvistický aspekt štúdia jazyka ako na čisto lingvistický aspekt. Mohli by sme azda dodať, že aj napriek tomuto pesimistickému náhľadu znamenajú tieto metódy značný krok vpred.

V poslednej kapitole si autor všima diferencie medzi semiotickým a lingvistickým prístupom k analýze významu. Opiera sa predovšetkým o londýnsku školu, najmä o práce G. R. Firtha, ktorý až do svojej smrti r. 1960 stál na jej čele. Ako je známe, predstavitelia londýnskej školy vypracovali tzv. kontextuálnu teóriu významu, podľa ktorej sa význam skúma ako komplex kontextuálnych vzťahov. Kontextualisti sa usilujú tiež určiť, do akej miery možno štúdium významu zahrnúť do jazykovedy. Vetrov vychádza z ich teórií a zhodne s nimi tvrdí, že špecifickosť lingvistického prístupu k významu spočíva v štúdiu významových štruktúr a že všeobecné otázky, späté s výskumom povahy významu, sú predmetom semiotiky. Súčasná sémantika skúma teda štruktúru významu, semiotika samotný význam (s. 85).

Na záver autor na niekoľkých stránkach charakterizuje podstatu semiotického prístupu k významu a uvádza hlavné semiotické teórie významu: predmetnú teóriu (významom slova je samotný predmet), obraznú teóriu (význam slova spočíva v myslenom obraze predmetu), behavioristickú teóriu (významom slova je reakcia na podnet) a napokon najnovšiu teóriu — funkčnú (význam slova závisí od jeho funkcie v reči).

Vetrovov pohľad na metodologické otázky súčasnej jazykovedy — hoci zameraný iba na americkú, resp. dánsku lingvistiku — je napísaný poučene. Je to pohľad tým závažnejší, že nepochádza od profesionálneho lingvistu, ale od pracovníka v oblasti metodológie.

A. Ráčová

LJUNG, M.: *ENGLISH DENOMINAL ADJECTIVES*. Gothenburg Studies in English. 21. Studentlitteratur 1970. 249 s.

Obsahová štruktúra Ljungovej práce je veľmi logická. Po úvodných poznámkach o voľbe gramatiky (vlastne modelu), o základných otázkach odvodzovania a jeho sémantike, ako aj po výklade o spôsobe získania materiálu skúma v jednotlivých kapitolách prídavné mená odvodené od konkrétnych i abstraktných látkových a počítateľných koreňov a napokon aj od koreňov životných a neživotných. Ako vidieť, základné delenie je tu prevzaté z Chomského teórie, v ktorej sa bežne pracuje s takými príznakmi ako *Count, Abstr, Anim, Hum*.

Pravda, v ďalšom výskume sa M. Ljung zrieka generatívnej teórie. Hoci v podtitule práce sa výslovne uvádza, že ide o generatívny výskum sémantickej stránky istej skupiny frekventovaných denominatívnych adjektív, autor sa nikde neopiera o základné princípy generatívnej gramatiky. Ani využívanie Fillmorevej teórie pádov nemožno označiť za generatívny prístup.

Ale v oblasti tvorenia slov, ako sa zdá, nemožno od generatívnej gramatiky ani očakávať riešenie základných otázok. Treba však súhlasiť s Ljungovým názorom, že ani pojem hĺbkovej štruktúry v Chomského chápaní nie je dosť užitočný. Oveľa viac možno využívať také chápanie hĺbkovej štruktúry, pri ktorom ide vlastne o pojmovú (konceptuálnu) štruktúru, označovanú u nás ako logicko-sémantická štruktúra. Autorov príklon k takémuto chápaniu hĺbkovej štruktúry pokladáme za úplne odôvodnený. Je však otázka, či práve Fillmoreva gramatika je najvhodnejším východiskom pre pojmové chápanie hĺbkovej štruktúry. Sám autor sa v tejto otázke vyjadruje opatrne, voľbu Fillmorevej gramatiky ako východiska a nástroja skúmania odôvodňuje vlastne iba tým, že je to

pomerne rozpracovaná teória. Objektívne pritom uznáva, že sú možné aj iné východiská.

Ukazuje na to vlastne aj Ljungov postup, založený na skúmaní formulácie výkladov pri jednotlivých denominatívnych adjektívach v dvoch Websterových slovníkoch, kolegiátom a internacionálnom. Ako je známe z lexikografickej teórie i praxe, odvodené prídavné mená sa veľmi jednoducho a aj dostatočne presne vysvetľujú tak, že sa vo výklade objavuje koreňové pôdstatné meno a slovesá (v tvare rozličných prítáčí) ako *obsahovať, podobat sa, zahrňovať, vzťahovať*. Mnohé z týchto slovesných tvarov reprezentujú synonymné slovesá, preto ich Ljung zhrňa do väčších skupín a tak sa dostáva k istému druhu sémantických príznakov. Tak výrazy *oplyvajúci, obsahujúci, pokrytý, naplnený* sú vyjadrením príznaku *HAVING* (mať), výrazy *zložený, pozostávajúci* vyjadrujú príznak *COMPOSED OF* (zloženosť), výrazy *majúci farbu, povahu, vlastnosti* tvoria obsah sémantického príznaku *RESEMBLING* (podobnosť) a pod. Z ostatných príznakov možno ešte uviesť napr. *CHARACTERIZED* (povaha), *AFFECTED BY* (zásah), *CAUSING* (príčina), *RELATING TO* (vzťah), *FEELING* (pocit), *MOTIVATED* (motivovaný), *PERIOD OF TIME* (časové obdobie).

Ide tu o sémantické príznaky veľmi rôznorodého charakteru a rozličného stupňa abstrakcie. Pritom je zrejmé, že ak sa vychádza z pojmovej hĺbkovej štruktúry, mali by sa hľadať predovšetkým najvšeobecnejšie, v dostatočnej miere generalizované sémantické príznaky, a to tak, aby boli zrejmé predovšetkým hierarchické vzťahy medzi týmito príznakmi. Ljungove príznaky, ako vidieť napokon aj z toho, že niektoré sa opakujú pri rozličných druhoch kmeňov, netvoria uzavretý systém a autor sa ani nepokúša zisťovať vzájomné vzťahy medzi nimi. Dalo by sa takmer povedať, že vo svojom výskume zastal na pol ceste: spoľahlivo zistil jednotlivé formulácie slovníkárskych výkladov, zhrnul ich na základe synonymných vzťahov do väčších celkov, ale takto získané sémantické príznaky už neskúma ďalej.

Podľa našej mienky, opretej o vlastný výskum sémantických príznakov odvodených slov, induktívnym postupom nemožno dospieť ku konečnému riešeniu. Výsledky tohto výskumu treba konfrontovať so sémantickými príznakmi a najmä systémovým usporiadaním týchto príznakov, ku ktorému sa dospeje deduktívnou cestou.

Z Ljungovho postupu od slovníkárskych výkladov zrejme vyplýva aj záporný postoj k binárnemu chápaniu sémantických príznakov, ale práve z tohto záporného postoja vyplýva aj ťažkosť konštruovať hierarchický systém sémantických príznakov. V každom prípade však bude nevyhnutné konfrontovať sémantické príznaky, ku ktorým dochádzajú jednotliví bádatelia, a pokúsiť sa vybudovať univerzálny systém týchto príznakov.

Bez ohľadu na tieto teoretické úvahy, ku ktorým provokuje Ljungova práca, treba konštatovať, že autor vykonal kus svedomitej práce. Svoje výsledky predkladá aj v podobe tabulkových prehľadov, takže umožňuje aj iným bádateľom skúmať ten istý materiál. Sotva však možno súhlasiť s pesimistickým názorom na oblasť tvorenia slov, o ktorej vraj vieme len to, že „ide o proces rozširovania významu voľného alebo viazaného tvaru, ktorý voláme kmeňom“ (s. 19). Najmä v našej, ale aj ostatnej slavistickej literatúre je predsa dosť teoretických štúdií o týchto otázkach.

J. Horecký

PRÍSPEVKY K DEJINÁM MAĎARSKEJ JAZYKOVEDY

Maďarská lingvistika vyvíja v ostatných rokoch pozoruhodnú aktivitu v skúmaní dejín svojho odboru. Týmto výskumom pripája do celkového prúdu svetovej lingvistiky, ktorá v ostatnom desaťročí bilancuje a hodnotí nielen dávnejšiu a bližšiu minulosť, ale

aj najprítomnejšiu súčasnosť jazykovedného bádania v Európe aj v USA. Svedčí o tom pomerne veľký počet syntetických publikácií venovaných dejinám jazykovedy, ako aj chrestomatií významných jazykovedných štúdií, ktoré posúvajú metodologický vývin lingvistiky do nového štádia. (Porov. napr. najnovšiu Malmbergovu chrestomatiu *Readings in linguistics* z roku 1972, ktorá okrem Malmbergovo úvodu obsahuje 23 republikovaných štúdií z ostatných troch desaťročí, medzi nimi aj Cassirerovu štúdiu *Structuralism in modern linguistics*, Haugenov príspevok *Directions in modern linguistics* a Buyssensove úvahy *Origine de la linguistique synchronique de Saussure*.)

Pred štyrmi rokmi vydali maďarskí jazykovedci zborník *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (Štúdie z dejín maďarskej a ugrofínskej jazykovedy) 1850—1920*, ktorý obsahuje príspevky z konferencie organizovanej Maďarskou jazykovednou spoločnosťou v decembri 1967.

Okrem otváracieho prejavu predsedu spoločnosti, nestora maďarskej jazykovedy akademika G. Bárcziho (s. 9—11), je v zborníku 11 syntetických a analytických príspevkov o jednotlivých obdobiach, jazykovedných disciplínach a osobnostiach maďarskej jazykovedy od polovice 19. storočia po dvadsiate roky 20. storočia.

Kým na konci 18. storočia maďarská jazykoveda, resp. ugrofinistika v určitom zmysle predstihla indoeuropeistiku, pretože v osobách Sajnovicsa a Gyarmathiho položila už v 18. storočí nie sice metodologické, ale materiálové základy porovnávacieho a genetického skúmania ugrofínskych jazykov, zatiaľ celú prvú polovicu 19. storočia v maďarskej jazykovede možno charakterizovať ako nevedeckú, resp. predvedeckú.

Až od polovice 19. storočia možno o maďarskej jazykovede z hľadiska organizačného aj teoreticko-metodologického hovoriť ako o vede. Je pritom paradoxné, že prvá univerzitná stolica maďarskej filológie nevznikla v Uhorsku, v Pešti, ale na nemeckej univerzite v Prahe, kde od r. 1854 pôsobil ako profesor S. Riedl, autor známej práce *Magyar Hangtan (Maďarská fonetika)*, vydané v Prahe r. 1859. V Uhorsku vznikla sice univerzita hneď po revolúcii meruôsmych rokov, a to r. 1849, no dvanásť rokov existovala bez katedry maďarčiny. Až r. 1861 bol ako prvý profesor maďarského jazyka vymenovaný F. Toldy, ale svojím dielom nevyoral v maďarskej jazykovede nijakú brázdú.

Základy ugrofínskej, resp. uralo-altajskej porovnávacej jazykovedy postavil v Maďarsku v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 19. storočia P. Hunfalvy. Jeho zásluhy sú viacej organizačné než vlastné bádateľské. Preto je príliš hyperbolické, ak sa nazýva maďarským Boppom. Tento epiteton patrí bezpochyby až J. Budenzovi. Hunfalvy r. 1856 založil prvý maďarský jazykovedný časopis *Magyar Nyelvészet*. Vychádzal však v pôvodnej koncepcii iba šesť rokov. Roku 1862 začal Hunfalvy vydávať časopis s novou koncepciou aj s novým názvom *Nyelvtudományi Közlemények* (vychádza dodnes). Azda najšťastnejším Hunfalvyho organizačným počínom bolo, že r. 1857 pozval do Budapešti bádatela nemeckého pôvodu J. Budenza, ktorý po krátkom období učeňovských rokov urobil v ugrofinistike tú pioniersku robotu, ktorú urobil o tridsať-štyridsať rokov skôr v indoeuropeistike F. Bopp. Kým však Bopp položil základy porovnávacej indoeurópskej jazykovedy predovšetkým porovnávaním gramatických vlastností indoeurópskych jazykov, zatiaľ buďoval Budenz porovnávacieu ugrofinistiku na porovnávaní slovnej zásoby ugrofínskych jazykov.

Prvé obdobie v dejinách maďarskej jazykovedy v rokoch 1850—1870 sa v praktickom ohľade vyznačuje budovaním organizačných základov jazykovedy, kým v teoretickom ohľade prežívajú predvedecké náhľady na jazyk, ale už sa začínajú kryštalizovať aj vedecké predstavy o povahe a vývine jazyka. Popri už spomínaných autoroch (Riedl, Hunfalvy) vynikli v tomto období S. Brassai a T. E. Ponori.

Na formovanie maďarského jazykovedného myslenia v období 1850—1870 mal naj-

väčší vplyv hlavný predstaviteľ európskej jazykovedy v polovici 19. storočia August Schleicher. On formoval prvého profesora maďarčiny na univerzite v Prahe S. Riedla, ale aj prvého jazykovedného teoretika a neskoršie profesora klasickej filológie na univerzite v Budapešti E. T. Ponorioho, ktorý po návrate zo štúdií v Lipsku a v Berlíne prednášal v Pešti na tému *Jazykoveda ako prírodná veda*, pričom poučene reprodukoval Schleicherovo biologické chápanie jazyka.

Druhému obdobiu vývinu maďarskej jazykovedy v rokoch 1870—1882 vtláčila výraznú pečať osobnosť Jozefa Budenza, rodáka z Rasdorfbanu pri Kasseli (1836—1892). Budenz študoval síce na univerzite v Göttingene sanskrt a klasickej filológiu, ale pod vplyvom jedného maďarského teológa sa začal zaujímať o maďarčinu, čo sa mu stalo „osudným“. Najprv sa bol r. 1858 iba zaoberať v maďarčine (pobyt v Pešti a v Debrecíne), ale r. 1860 sa natrvalo usadzuje v Pešti a v krátkom čase robí prudkú vedeckú kariéru. Už r. 1861 sa zásluhou Hunfalvyho stáva korešpondujúčim členom Maďarskej akadémie vied a r. 1868 je vymenovaný za profesora ugrofínskej porovnávej jazykovedy na univerzite v Pešti. Od r. 1873 do r. 1881 vydáva v piatich zväzkoch svoje životné dielo *Magyar-ugor összehasonlító szótár (Maďarsko-uhorský porovnávací slovník)*. Roku 1879 prevzal po Hunfalvyom redakciu široko komparatívne orientovaného časopisu *Nyelvtudományi Közlemények*, popri ktorom r. 1872 vznikol aj užšie maďaristicky orientovaný časopis *Magyar Nyelvőr* (vychádza taktiež dodnes).

Tretiemu obdobiu maďarskej jazykovedy v rokoch 1882—1903 vtláča pečať osobnosť Zs. Simonyiho. Podobne ako skoro všetci vedci tohto obdobia aj Simonyi študuje na nemeckých univerzitách v Lipsku a v Berlíne, okrem toho aj v Paríži. Najväčší vplyv mal naň lipský klasickej filológ so záujmami všeobecnolinguistickými G. Curtius, známy svojimi ostrými bojmi s novou nastupujúcou generáciou mladogramatikov. Po návrate zo záučenia na zahraničných univerzitách začal Simonyi po r. 1876 postupne budovať na peštianskej univerzite popri už existujúcej komparatistike aj vlastnú maďaristiku, zameranú na vnútornú stavbu maďarčiny a jej interný vývin. V rokoch 1881—1883 vychádza jeho dielo *Magyar kötösök (Maďarské spojky)*, ktorým položil základy syntaxe maďarčiny. Spolu so Szarvasom vydával Simonyi v rokoch 1890—1893 trojzväzkový slovník *Magyar nyelvörténeti szótár (Maďarský historický slovník)*. Od Simonyiho pochádza aj nemecky písaná gramatika *Die ungarische Sprache* (Strassburg 1907).

Od začiatku 20. storočia, v tzv. štvrtom období v rokoch 1903—1920, nastáva ďalšia diferenciacia maďarskej jazykovedy. Popri komparatívnej ugrofinistike a vlastnej maďaristike vzniká aj maďarská indoeuropeistika, slavistika a turkológia. Roku 1903 sa konštituuje Maďarská jazykovedná spoločnosť, ktorá od r. 1905 vydáva svoj orgán *Magyar Nyelv*. Maďarská jazykoveda má teda už vyše pol storočia až tri odborné časopisecké orgány. Čo sa týka metodologickej techniky maďarskej jazykovedy tohto obdobia, tá je jednoznačne určená zásadami pozitivistickej mladogramatickej metodológie. Filozoficko-psychologicky sa opiera obdobne ako nemecká mladogramatická jazykoveda o Herbarta, prípadne o Wundta. Hlavnými bádatelskými osobnosťami tohto obdobia maďarskej jazykovedy sú „dvojičky“ Zoltán Gombócz (1877—1935) a Ján Melich (1872—1963).

Sympatickou črtou takmer všetkých jazykovednohistorických štúdií, ktoré sú publikované v zborníku o vývine maďarskej jazykovedy v rokoch 1850—1920, je snaha o sústavnú konfrontáciu maďarskej jazykovednej produkcie so svetovým jazykovedným myslením, neostýchavé konštatovanie závislosti teórie a metódy maďarskej jazykovedy od teórie a metodológie lingvistiky svetovej, v danom období predovšetkým nemeckej a francúzskej. To je podľa nášho názoru nová kvalita v povahe maďarského jazykovedného hodnotenia, na ktorej má zásluhu mladšia generácia maďarských lingvistov.

Staršia generácia mala totiž značný sklon predstavovať maďarskú vedu ako dačo nezávislé, samostatné, „čisto maďarské“. Aj v tejto oblasti sa teda výrazne predierajú dopredia pokrokové internacionalistické tendencie na rozdiel od prekonaných tendencií úzko nacionálnych.

Po syntetickej, historickej a teoretickej azda najviacej fundovanej štúdiu J. Balázsa *Dejiny domácej maďarskej a ugrofínskej jazykovedy 1850—1920* nasledujú v druhej časti zborníka príspevky venované jednotlivým jazykovým plánom a jazykovedným disciplinám. J. Molnár píše o maďarskej fonetike (s. 39—46), L. Kiss o etymologickom výskume (s. 47—59), L. Papp o výskume vlastných mien pred vznikom časopisu *Magyar Nyelv*, t. j. pred r. 1905 (s. 61—66), S. Károly o maďarskej sémantike (s. 67—76), J. Kelemen o lexikografii (s. 77—97), L. Gáldi opäť o etymológii (s. 99—108).

Tretia časť zborníka s názvom *Tudósok, életművek (Vedci a ich životné diela)* obsahuje príspevok J. Bakosa o zakladateľoch maďarskej aplikovanej lingvistiky J. Svorényim a G. Ihászovi (s. 111—130), J. Gyula píše o predchodcoch maďarskej etnolingvistiky (s. 131—135), B. Kálmán podáva krátky medailónik o J. Budenzovi (s. 137—145) a napokon J. Tompa charakterizuje Zs. Simonyiho ako predstaviteľa gramatickej školy (s. 147—155).

* * *

Maďarská akadémia vied založila nedávno populárno-vedeckú edíciu pod názvom *A múlt magyar tudósai (Vedci minulosti)*. Ide o populárne medailóny najväčších maďarských vedcov a umelcov. Ako desiaty zväzok tejto vkusnej edície vyšla monografia akademika Németha o jednom z najväčších maďarských lingvistov Z. Gombóczovi (Akadémiai Kiadó 1972, 258 s. malého formátu).

Je až neuveriteľné, akým živým, priam beletristickým štýlom vie písať vyše osemdesiatročný akademik Németh o svojom učiteľovi Gombóczovi, ktorému osud nedožičil dosiahnuť ani šesťdesiatku (1877—1935). Z vlastného čítania poznám okrem Németha iba jedného takého matuzalemského vedca-spisovateľa, ktorému ani v osemdesiatke nemizne šťava z pera. Je to u nás z najnovších prekladov dobre známy Viktor Šklo vskij, ktorý študoval na univerzite v starom Peterburgu vtedy, keď tam učil Baudouin de Courtenay a keď tam trávil svoje tovarišské týždne druhý najväčší maďarský lingvista prvej polovice 20. storočia J. Melich.

Takmer každá Némethova veta v jeho „malej“ monografii o Gombóczovi prezrádza, ako dôverne poznal život a dielo svojho „hrdinu“. Od jeho mladosti v rodine evanjelického farára a profesora v Soproni až po záľudný infarkt na zasadnutí vedeckej rady fakulty 1. mája 1935 (Gombócz ako dekan predsedal), od prvej štúdie z roku 1898 o základných črtách súčasnej jazykovedy (Gombócz napísal túto štúdiu ako poslucháč tretieho ročníka odboru francúzštiny a maďarčiny) až po spoluprácu s J. Melichom na ostatných troch spoločne pripravovaných zošitoch monumentálneho *Etymologického slovníka maďarského jazyka* (po Gombóczovej smrti ho písal sám Melich, do roku 1944 prišiel po 17. zošit, slovom *geburnus* sa uzatvára toto veľkolepé, no nedokončené dielo), všetko opisuje akademik Németh v ľudsky precítených výpovediach, ale aj v širokých spoločenských a vedeckých súvislostiach. Prirodzene, že Németh ako turkológ venuje najviacej pozornosti tej časti Gombóczovho diela, ktoré priamo či nepriamo súvisí s turkológiou. Preto tejto časti Gombóczovej práce venuje až tri kapitoly svojej monografie. To je však dané aj objektívnymi faktormi, vývinom maďarského jazyka pod turko-tatárskou „kuratelou“. Obsiahlu charakteristiku Gombóczovej jazykovednej produkcie uzatvára Németh kapitolou o štúdiách zo všeobecnej jazykovedy, najmä sémantiky a fonetiky.

Némethov monografický medailón o Gombóczovi som čítal s intenzívnym citovým zaujatím aj preto, že počas pôsobenia na Košútovej univerzite v Debrecíne v rokoch 1959—1961 som v bohatej knižnici, ktorú vtedajší rektor prof. Sulán zakúpil od J. Melicha, študoval základné diela maďarskej jazykovedy, medzi nimi aj práce Gombóczove, najmä jeho sémantiku. Pri štúdiu týchto prác ma vtedy sužovala a ešte aj dnes sužuje myšlienka: Veľká škoda, že mladá generácia našich lingvistov nemôže vnímať maďarské diela v origináli!

O druhej najväčšej osobnosti maďarskej jazykovedy prvej polovice 19. storočia, o úzkom spolupracovníkovi Z. Gombócza, o Jánovi Melichovi, nenapísali ešte maďarskí jazykovedci takú peknú monografiu, akú napísal akademik Németh o Gombóczovi. Azda sa to stane v najbližšej budúcnosti. Škoda, že následník Melicha na tróne katedry slavistiky v Budapešti, pokračovateľ v jeho výskume slovansko-maďarských lexikálnych vzťahov, akademik I. Kniezsa, zomrel iba zopár rokov po svojom učiteľovi. Kniezsa by bol totiž mohol svojim vedeckým i ľudským založením napísať najkrajší medailón o svojom učiteľovi Melichovi. Už sa to nestane. Ale pozornosť Melichovi maďarskí jazykovedci predsa venujú. V ostatných rokoch hlavne L. Kiss, v súčasnosti najproduktívnejší bádateľ v oblasti, ktorá bola doménou Melicha aj Kniezsu, t. j. v oblasti slovansko-maďarských lexikálnych vzťahov. Pri storočnici narodenia J. Melicha prednášal Kiss o Melichovom diele a živote v Maďarskej jazykovednej spoločnosti 5. decembra 1972. Rozšírený text jeho prednášky vyšiel po nemecky v 18. ročníku *Studia Slavica* pod názvom Gedenken an Johann Melich (s. 391—411). Slúži ku cti maďarskej jazykovedy, že tento malý medailónik o J. Melichovi vyšiel aj v osobitných vydaniach Maďarskej jazykovednej spoločnosti pod názvom *Melich János emlékezete* (Budapest 1973, 17 s.). Tento medailónik o J. Melichovi by si mali pozorne prečítať aj slovenskí, najmä mladí slovenskí lingvisti, ktorí o Melichovi nevedia nič, alebo takmer nič. Nielen preto, že Melich pochádza zo sedliackej rodiny v Sarvaši, v ktorej sa hovorilo po slovensky aj po maďarsky. Nielen preto, že Melich ešte aj ako univerzitný profesor v Pešti sa nehanbil priznať, že ak chce doma vo svojej rodine, najmä s matkou hovoriť dôverne a úprimne, musí prejsť na slovenčinu. To sú motívy citové. Ale hlavné sú motívy racionálne. Melichovo vedecké dielo obsahuje veľa komponentov, ktoré prispievajú aj k poznaniu dejín slovenčiny. Nielen v oblasti etymológie, ale aj v oblasti historického a predhistorického hláskoslovía slovenčiny.

Svoje šťastie racionálne, šťastie emfaticky ladené poznámky o príspevkoch k dejinám maďarskej jazykovedy by sme chceli zakončiť želaním, aby aj slovenská jazykoveda začala intenzívnejšie a plánovitejšie skúmať svoje dejiny. Dejiny našej jazykovedy nie sú síce také bohaté ako dejiny jazykovedy starých „vládnúcich“ národov, ale je v nich dosť zaujímavých a progresívnych javov, ktoré si zaslúžia odbornú pozornosť súčasnej vedy.

Š. Ondruš

OBSAH

Tridsiate výročie Slovenského národného povstania	97
Anton Habovštiak: Atlas slovenského jazyka (Konceptia lexikálnej časti atlasu)	38
Ján Horecký: Miesto a úloha jazykovedy	3
Ábel Král: Signál — znak — slovo	99
Viktor Krupa: Kategória systému v jazykovede z hľadiska filozofie	11
Milan Majtán: Predponovo-príponové zemepisné názvy v slovenčine	32
Eva Ružičková: On two uses of the pronoun <i>IT</i>	21
Ján Sabol: Fonologický rozbor zámenných a číslovkových relačných morférov	117

Diskusie

Emil Horák: Ešte raz o významovom protiklade <i>směr — miesto</i> v predložkovom systéme slovenčiny	150
Ján Oravec: Základný významový protiklad v systéme slovenských predložiek	142
Július Rybák: Poznámky o systéme priestorových predložiek v slovenčine	128

Rozhľady

Vincent Blanár: Tolstého sémantická analýza slovanskej slovnej zásoby	53
Vincent Blanár: O teórii marxistickej onomastiky	168
Ján Bosák: Engels a jazykoveda	158
František Kočíš: Komplexnosť a systémovosť v štruktúrnom spracovaní syntaxe	176
Tajda Nováková — Šimon Ondruš: Súčasný smery v jazykovede	47
Jozef Štolc: Slovensko-poľské jazykové pomedzie a jeho výskum	60

Správy a posudky

VII. medzinárodný kongres slavistov vo Varšave. R. Krajčovič — A. Habovštiak — J. Oravec	69
Anderson, J. M.: Structural aspects of language change. A. Ráčová	79
Bibliografia poľskej onomastiky. L. Dvonč	92
Filozofski pytaňna movoznavstva. J. Horecký	189
Greenberg, J. H.: Language, culture, and communication. J. Genzor	90
Ivanov, J. N.: Bálgarski dialekten atlas. I. Ripka	86
Kondrašov, N. A.: Obščee jazykoznanije (Kurs lekcij). J. Ružička	80
Ljung, M.: English denominal adjectives. J. Horecký	192
Medziodborová spolupráca jazykovedcov a logopédov. J. Dvončová	94
Miko, F.: The generative structure of Slovak sentence. Adverbials. V. Krupa	77
Päťdesiat rokov prof. Šimona Ondruša. J. Horecký	184
Príspevky k dejinám maďarskej jazykovedy. Š. Ondruš	194
Průcha, J.: Soviet psycholinguistics. — Information sources in psycholinguistics. J. Horecký	82
Rulíková, B.: Parenteze v súčasnej češtině. F. Kočíš	82
Súpis prác prof. Š. Ondruša za roky 1950—1973. L. Dvonč	185
Veřrov, A. A.: Metodologičeskiye problemy sovremennoj lingvistiki. A. Ráčová	191
Voprosy frazeologii 5. J. Mlavec	90

СОДЕРЖАНИЕ

Тридцатилетний юбилей Словацкого национального восстания	97
Антон Габовштиак: Атлас словацкого языка (Концепция лексикальной части)	38
Ян Горецки: Место языкознания среди наук	3
Абел Краль: Сигнал — знак — слово	99
Виктор Крупа: Категория системы в языкознании с философской точки зрения	11
Милан Майтан: Географические названия суффиксально-префиксального типа в словацком языке	32
Эва Ружичкова: О двух употреблении местоимения <i>IT</i> в английском языке	21
Ян Сабо́л: Фонолигический анализ местоименных и числительных релационных морфем	117

Дискуссия

Эмил Горак: Еще раз о решении проблемы семантического противопоставления <i>направление</i> — <i>место</i> в системе предлогов словацкого языка	150
Ян Оравец: Основное семантическое противопоставление в системе предлогов словацкого языка	142
Юлиус Рыбак: Заметки о системе словацких предлогов выражающих пространственные отношения	128

Обзор

Винцент Бланар: Семантический анализ славянского словарного состава в понимании Н. И. Толстого	53
Винцент Бланар: О теории марксистской ономастики	168
Ян Босак: Енгельс и языкознание	158
Франтишек Кочиш: Комплексность и системность в структурной обработке синтаксиса	176
Тайда Новакова — Шимон Ондруш: Современные направления в языкознании	47
Йозеф Штолц: Словацко-польская языковая граница и ее исследование	60

Сообщения и рецензии

VII-ой международный конгресс славистов в Варшаве. Р. Крайчович — А. Габовштиак — Я. Оравец	69
Андерсон, Дж. М.: Структурный аспект языковых изменений. А. Рацова	79
Библиография по польской ономастике. Л. Двонч	92
Философские проблемы языкознания. Я. Горецки	189
Гринберг, Дж.: Язык, культура и коммуникация. Й. Гензор	89
Иванов, Й. Н.: Атлас болгарских диалектов. Й. Рипка	86
Кондрашов, Н. А.: Общее языкознание (Курс лекций). Й. Ружичка	80
Льонг, М.: Отыменные имена прилагательные в английском языке. Я. Горецки	192
Кооперация между лингвистами и логопедами. Я. Двончова	94
Мико, Ф.: Порождающая структура предложения в словацком языке. Обстоятельство. В. Крупа	77
К пятидесятилетию проф. Шимона Ондруша. Я. Горецки	185
К истории венгерского языкознания. Ш. Ондруш	194
Пруха, Я.: Советская психолингвистика. — Информационные источники психолингвистики. Я. Горецки	82
Руликова, Б.: Внесение в чешском литературном языке. Ф. Кочиш	82
Список работ проф. Ш. Ондруша, опубликованных в период 1950—1973 гг. Л. Двонч	185
Ветров, А. А.: Методологические проблемы современной лингвистики. А. Рацова	191
Вопросы фразеологии V. Й. Млацек	90

CONTENTS

Thirtieth anniversary of Slovak national upstand	97
Anton Habovštiak: The atlas of the Slovak language (The conception of its lexicological part)	38
Ján Horecký: On the status of linguistics	3
Ábel Král: Signal — sign — word	99
Viktor Krupa: Category of system in linguistics from the viewpoint of philosophy	11
Milan Majtán: The geographical names in Slovak containing the preposition and the suffix	32
Eva Ružičková: On two uses of the pronoun <i>IT</i>	21
Ján Sabol: A phonological analysis of the pronominal and numeral relation morphemes	117

Discussion

Emil Horák: Once more to the semantic opposition <i>direction</i> — <i>place</i> in the prepositional system of Slovak	120
--	-----

Ján Oravec: A fundamental semantic opposition of the prepositional system in Slovak	142
Július Rybák: Remarks on the system of the spacial prepositions in Slovak	128

Review articles

Vincent Blanár: Tolstoj's typological method of the semantic analysis of the Slavonic languages	53
Vincent Blanár: On the theory of Marxian onomastics	168
Ján Bosák: Engels and linguistics	158
František Kočíš: Complex and systematic analysis of structural syntax	176
Tajda Nováková — Šimon Ondruš: Current trends in linguistics	47
Jozef Štolc: On the Slovak-Polish language borderline and its research	60

Reports and reviews

VII th congress of Slavists in Warsaw. By R. Krajčovič — A. Habovštiak — J. Oravec	69
Anderson, J. M.: Structural aspects of language change. By A. Rácová	79
A Polish onomastic bibliography. By L. Dvonč	92
The philosophical questions of linguistics. By J. Horecký	189
Greenberg, J. H.: Language, culture, and communication. By J. Genzor	89
Ivanov, J. N.: The atlas of Bulgarian dialects. By I. Ripka	86
Kondrašov, N. A.: A course in general linguistics. By J. Ružička	80
Ljung, M.: English denominal adjectives. By J. Horecký	192
A cooperation between linguists and logopedists. By J. Dvončová	94
Miko, F.: The generative structure of Slovak sentence. Adverbials. By V. Krupa	77
Prof. Šimon Ondruš fifty years old. By J. Horecký	185
A contributions to the history of the Hungarian linguistics. By Š. Ondruš	194
Průcha, J.: Soviet psycholinguistics. — Information sources in psycholinguistics. By J. Horecký	82
Rulíková, B.: Parenthesis in standard Czech. By F. Kočíš	82
Bibliography of the writings of prof. Š. Ondruš for the period 1950—1973. By L. Dvonč	185
Vetrov, A. A.: The methodological problems of contemporary linguistics. By A. Rácová	191
Problems of phraseology V. By J. Mlacek	90

OZNÁMENIE

Sekcia pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu udeľuje od r. 1972 prémie za vedecké štúdie, ktoré významne prispievajú k prehĺbeniu a rozšíreniu vedeckých poznatkov a sú angažované v zmysle vedeckotechnickej revolúcie a kultúrnej politiky KSČ.

Prémie sa udeľujú pri výročí Slovenského národného povstania a pri výročí Februára a ich cieľom je podnieť angažovanú vedeckú tvorbu a podporovať rozvoj marxistickej vedecko-výskumnej činnosti.

Z Jazykovedného časopisu boli doteraz odmenené tieto štúdie: K. Buzássyová, *Príspevok ku kontrastívnemu skúmaniu kategórie určenosti* (1972, č. 1, s. 13—25); J. Kačala, *Spôsoby zmeny intencnej hodnoty slovesa* (1972, č. 2, s. 153—158); V. Krupa, *O niektorých problémoch skúmania jazyka* (1973, č. 2, s. 124—130).

R.

CONTENTS

Thirtieth anniversary of Slovak national upstand	97
Ábel Král: Signal — sign — word	99
Ján Sabol: A phonological analysis of the pronominal and numeral relation morphemes	117

Discussion

Július Rybák: Remarks on the system of the spacial prepositions in Slovak	128
Ján Oravec: A fundamental semantic opposition of the prepositional system in Slovak	142
Emil Horák: Once more to the semantic opposition <i>direction</i> — <i>place</i> in the prepositional system of Slovak	150

Review articles

Ján Bosák: Engels and linguistics	158
Vincent Blanár: On the theory of Marxian onomastics	168
František Kočíš: Complex and systematic analysis of structural syntax	176

Reports and reviews

Prof. Šimon Ondruš fifty years old. By J. Horecký	184
Bibliography of the writings of prof. Š. Ondruš for the period 1950—1973. By L. Dvonč	185
The philosophical questions of linguistics. By J. Horecký	189
Vetrov, A. A.: The methodological problems of contemporary linguistics. By A. Rácová	191
Ljung, M.: English denominal adjectives. By J. Horecký	192
A contribution to the history of the Hungarian linguistics. By Š. Ondruš	194

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročn. XXV, 1974, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ján Bosák

Redakčná rada:

J. Bosák, prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. Á. Král, CSc.
PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, DrSc., prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc., PhDr.
Š. Peciar, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. E. Sekaninová, CSc., prof. PhDr.
V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr. J. Štolec, DrSc.

Adresa redakcie: 884 16 Bratislava, Nálepkova 26

Technická redaktorka J. Macherová

Povolené výmerom SÚTI 7/10

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VII.

Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—

Tlač: Kníhtlačiareň Svornosť, n. p., Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974